

ΘΕΜΕΛΙΟ•ΚΡΙΤΙΚΗ

**ΑΠΑΝΤΗΣΗ
ΣΤΟΝ ΤΖΩΝ ΛΙΟΥΙΣ**

Λουί Άλτουσέρ

**ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΟΥ ΕΡΓΟΥ
ΤΟΥ ΛΟΥΙ ΑΛΤΟΥΣΕΡ**

Τζών Λιούις

ΤΖΩΝ ΛΙΟΥΙΣ
ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΟΥ ΕΡΓΟΥ ΤΟΥ ΑΛΤΟΥΣΕΡ

ΛΟΥΙΣ ΑΛΤΟΥΣΕΡ
ΑΠΑΝΤΗΣΗ ΣΤΟΝ ΤΖΩΝ ΛΙΟΥΙΣ

Τζών Λιούις

**ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΟΥ ΕΡΓΟΥ ΤΟΥ
ΛΟΥΙ·Ι· ΑΛΤΟΥΣΕΡ**

Λουί 'Αλτουσέρ

ΑΠΑΝΤΗΣΗ ΣΤΟΝ ΤΖΩΝ ΛΙΟΥΙ·Ι·Σ

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

<i>Τζών Λιούις</i>	
Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΑΛΤΟΥΣΕΡ	9-43
Μέρος πρώτο	
‘Ο μαρξιστικός άνθρωπισμός	11
Τò βιβλίο τοῦ ‘Αλτουσέρ «Γιά τὸν Μάρξ»	12
‘Η «τομή»	13
‘Ο Μάρξ καὶ ἡ ἀλλοτρίωση	16
‘Η θεωρία τοῦ Φόουερμπαχ γιὰ τὸν ‘Ανθρωπο	18
‘Ο «θεωρητικός ἀνθρωπισμός» τοῦ ‘Αλτουσέρ	21
‘Ο «πραγματικὰ ἀνθρώπινος» ἄνθρωπος	23
Μέρος δεύτερο	
Οἱ φιλοσοφικὲς πηγὲς τοῦ μαρξισμοῦ	27
‘Η συνεισφορὰ τοῦ Χέγκελ	28
‘Ο ‘Ανθρωπος καὶ ὁ Κόσμος του: Τὰ <i>Grundrisse</i>	30
«Τò Κεφάλαιο» καὶ ἡ μαρξικὴ θεωρία τῆς Ἱστορίας	31
‘Ο Μάρξ καὶ ὁ ἱστορικὸς ὀλισμός	33
‘Υπάρχει ἓνα μαρξιστικὸ σύστημα;	36
Τί εἶναι ἐπιστημονικὸς σοσιαλισμός;	37
Τò στυλ τοῦ ‘Αλτουσέρ	41
<i>Λουὶ ‘Αλτουσέρ</i>	
ΑΠΑΝΤΗΣΗ ΣΤΟΝ ΤΖΩΝ ΛΙΟΥΙΣ	45-120
Εἰσαγωγικὸ σημεῖωμα	47
Παρατήρηση πάνω σὲ μιὰ κατηγορία: «Διαδικασία χωρὶς Ὑποκείμενο καὶ Τέλος»	97
Σημείωση σχετικὰ μὲ τὴν «Κριτικὴ τῆς Προσωπολατρίας»	103

Τζών Λιούις
Η ΣΥΖΗΤΗΣΗ ΜΕ ΤΟΝ ΑΛΤΟΥΣΕΡ

121-142

Τὸ σύστημα τοῦ Ἀλτουσερ	125
Ὁ Μάρξ καὶ οἱ χεγκελιανές ἔννοιες	127
Ἡ μαρξική ἀντίληψη τῆς Ἱστορίας	128
Ὁ Μάρξ γιὰ τὴν ἀλλοτρίωση	129
Ἡ διαλεκτική τῆς κοινωνικῆς ἀλλαγῆς	131
Νόημα καὶ πρακτική δραστηριότητα	132
Κοινωνική ἀλλαγὴ καὶ κοινωνικὴ συνείδηση	134
Ἀνθρώπος καὶ ἱστορία	135
Ἐλευθερία καὶ ἀναγκαιότητα	136
Γνώση πᾶνω στὴ βάση τῆς ἐλευθερίας	138
Ἡ συνείδηση ἀντανάκλᾳ τῆ ἀλλάξει τὸν κόσμος;	140

Τζών Λιούις

Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΑΛΤΟΥΣΕΡ

Μετάφραση
ΓΙΑΝΝΗΣ ΚΡΗΤΙΚΟΣ

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

Ο ΜΑΡΞΙΣΤΙΚΟΣ ΑΝΘΡΩΠΙΣΜΟΣ

«Ἡ κατηγορική προσαγωγή συνίσταται στὴν ἀνατροπὴ ὅλων τῶν συνθηκῶν ποὺ κάνουν τὸν ἄνθρωπο ἓνα ταπεινωμένο, σκλαβωμένο, καταφρονεμένο καὶ ἀπόβλητο ὄν».*

ΚΑΡΛ ΜΑΡΞ

Στὰ μεταπολεμικὰ χρόνια, ὁ μαρξισμὸς πῆρε μιὰ μεγάλη ὥθηση στὴ Γαλλία. Μετὰ τὴν ἥττα τῆς Γερμανίας οἱ ἀντιδραστικὲς κυβερνήσεις στὴ μιὰ χώρα μετὰ τὴν ἄλλη κατέρρευσαν καὶ σαρώθηκαν. Ὁ σοσιαλισμὸς θρискόταν παντοῦ σὲ ἄνοδο. Στὴ Δυτικὴ Εὐρώπῃ ἐπίσης ἡ πλημμυρίδα τῆς σοσιαλιστικῆς σκέψης ἦταν ἰσχυρὴ καὶ σημειώθηκε μιὰ σημαντικὴ αὔξηση τῆς κυκλοφορίας τῶν μαρξιστικῶν συγγραμμάτων. Σ' αὐτὸ συνέτειναν πολλοὶ οἱ φιλοσοφικὲς θεωρίες τῶν κεντρο-Εὐρωπαίων ἐκείνων μαρξιστῶν, ἰδιαίτερα τοῦ Λούκατς καὶ τοῦ Κόρς, ποὺ εἶχαν ἀναπτύξει τὴ χεγκελιανὴ δάση τῆς σκέψης τοῦ Μάρξ. Τὰ μέχρι τότε ἄγνωστα κείμενα τοῦ Μάρξ, τοῦ 1844, ποὺ εἶχαν ἐκδοθεῖ γιὰ πρώτη φορὰ στὴ δεκαετία τοῦ '30 ἀλλὰ ἐγίναν ἄφαντα στὴ διάρκεια τοῦ πολέμου, ἀρχισαν νὰ μεταφράζονται, νὰ διαβάζονται καὶ νὰ μελετιοῦνται μὲ πάθος.

Ἔργα σὰν τοῦ Σάρτρ ὁ «Ὑπαρξιακὸς μαρξισμὸς», εἶχαν μεγάλη ἀπήχηση, χάρις στὴν ἐμφαση ποὺ ἔδιναν στὴ σ τ ρ ά τ ε υ σ η, ὡς πραγμάτωση τῆς «αὐθεντικῆς» προσωπικότητος. Ὁ «περσοναλισμὸς» τοῦ Μουνιὲ ἀντιπροσώπευε μιὰ παράλληλη κίνησις οὐμανιστικοῦ τύπου, ποὺ στηρίχτηκε στὴν ἔννοια τῆς ἀ λ λ ο τ ρ ί ω σ η ς, ἔννοια ποὺ ὁ Λούκατς ἐξῆρε ὡς μέρος τῆς χεγκελιανῆς δάσης τοῦ στοχασμοῦ τοῦ Μάρξ.

* Κ. Μάρξ, «Εἰσαγωγή στὴν Κριτικὴ τῆς χεγκελιανῆς Φιλοσοφίας τοῦ Δι-
καίου».

Δυο αντίθετες τάσεις έμφανίστηκαν. 'Η μιά, ένώ ύποστήριζε μέ πείσμα όλόκληρο τὸ σῶμα τῶν έργων τοῦ Μάρξ, ὅπου ἔβρισκε ὡστόσο ἕναν ἀνθρωπισμὸ ἀγνοημένο ἀπὸ τοὺς μεταγενέστερους, ταυτόχρονα ὑπογράμμιζε τὴ σημασία τοῦ Χέγκελ γιὰ μιὰ σωστὴ κατανόηση τοῦ Μάρξ. 'Η ἄλλη τάση ἀντιπαράθετε τὰ ἔργα τοῦ νεαροῦ Μάρξ —ποὺ μόλις πρόσφατα ἄρχισαν νὰ μελετιοῦνται— στὰ καθιερωμένα καὶ γνωστὰ κείμενα τοῦ ὠριμοῦ Μάρξ, ἔρμηνευοντας τὰ πρῶτα ὡς ἐμπνεόμενα ἀπὸ ἕναν ἠθικιστικὸ ἀνθρωπισμὸ καὶ ἀπὸ ἕναν ὑπαρξισμὸ ποὺ ἐξήρε τὴ σημασία τῶν ἀνθρώπινης βούλησης (βολουταρισμὸς) καὶ τῆς προσωπικῆς ἀπόφασης ὡς τῆς πραγματικῆς δύναμης στὴν ἐπαναστατικὴ ἀλλαγὴ. Οἱ ὅπαδοὶ αὐτῆς τῆς τάσης θεωροῦσαν τὸ δεύτερο αὐτὸ Μάρξ καὶ γενικὰ τὰ ἔργα του αὐτῆς τῆς περιόδου, λ.χ. «Τὸ Κεφάλαιο», ὡς τὴν ἀντανάκλαση μιᾶς ὀλίσθησης τῶν ιδεῶν τοῦ Μάρξ στὸ μηχανιστικὸ ντετερμινισμὸ καὶ ὡς μιὰ μετάπτωση τοῦ ἐνδιαφέροντός του στὰ οἰκονομικὰ προβλήματα. Γι' αὐτοὺς ὁ πραγματικὸς Μάρξ εἶχε πᾶψει νὰ ὑπάρχει κάπου γύρω στὰ 1845.

Τὸ βιβλίο τοῦ 'Αλτουσέρ «Γιὰ τὸν Μάρξ».

'Η αὐξανόμενη ἐπίδραση τοῦ πρώτου Μάρξ, τόσο στὸν ὑπαρξιστικὸ μαρξισμὸ τοῦ Σάρτρ ὅσο καὶ στὸ μαρξιστικὸ ἀνθρωπισμὸ, ἀντιμετωπίστηκε μέ τὴν ἔκδοση στὰ 1965, τοῦ βιβλίου τοῦ Λουὶ 'Αλτουσέρ «Γιὰ τὸν Μάρξ». 'Ο τόμος περιλάβαινε μιὰ σειρὰ ἄρθρα, ποὺ εἶχαν ἀρχίσει νὰ δημοσιεύονται ἀπὸ τὰ 1960. 'Ακολούθησαν ὁ «Πρόλόγος» του στὸ «Κεφάλαιο» (1969), ἕνα δοκίμιο, «Διαβάζοντας τὸ "Κεφάλαιο"», καὶ μιὰ συνέντευξη στὸ περιοδικὸ «Λὰ Πανσέ». Τὰ δοκίμια αὐτὰ ξεσήκωσαν μιὰ πλατιὰ συζήτηση: καὶ τόσο στὴ Γαλλία ὅσο καὶ στὴ Μεγάλῃ Βρετανίᾳ ὁ 'Αλτουσέρ ἔχει τώρα ἀφοσιωμένους ὁπαδούς.

'Ο 'Αλτουσέρ, ἕνας πρῶην καθολικός, ἦταν μέλος τοῦ Γαλλικοῦ Κομμουνιστικοῦ Κόμματος ἐπὶ εἴκοσι περίπου χρόνια. Εἶναι ὑψηλῆς τῆς φιλοσοφίας στὴν 'Εκὸλ Νορμὰλ Συπεριέρ (Σχολὴ καθηγνητῶν μέσης ἐκπαίδευσης) τοῦ Παρισιοῦ.

'Η στρατηγικὴ του εἶναι τολμηρή. Προτείνει μιὰν ἔρμηνεῖα τοῦ μαρξισμοῦ ποὺ στρέφεται τόσο ἐνάντια στοὺς ὑπαρξιστὲς οὐμανιστὲς, ὅσο καὶ σ' ὅλους ἐκείνους τοὺς μαρξιστὲς ποὺ, ἂν καὶ μένουν πιστοὶ στὴν κεντρικὴ παράδοση τῆς μαρξιστικῆς σκέψης, εἶναι ὡστόσο βαθιὰ ἐπηρεασμένοι ἀπὸ τὴ χεγκελιανὴ καὶ οὐμανιστικὴ φιλοσοφία τοῦ νεαροῦ Μάρξ. 'Η ἄποψη τοῦ 'Αλτουσέρ εἶναι

ὅτι ὁ Μάρξ στὰ 1845 ἐγκαταλείπει ὁλότελα τὶς προηγούμενες ἀπόψεις του ὡς χεγκελιανοῦ καὶ ἰδεαλιστῆ καὶ ὅτι οἱ ἀπόψεις αὐτὲς δὲν παίζουν ἀπὸ κεῖ καὶ πέρα κανένα ρόλο σ' ὅλα τὰ ἔργα του. Οἱ χεγκελιανὲς αὐτὲς ἀντιλήψεις συμπεριλαβαίνουν καὶ τὶς ἔννοιες «ἀλλοτρίωση», «ἄρνηση τῆς ἄρνησης» καὶ «ὑπέρβαση» (Aufhebung).¹

'Ανάμεσα στὶς ἰδεαλιστικὲς ἔννοιες ποὺ —σύμφωνα μέ τὴν πιὸ πάνω ἄποψη— ὁ Μάρξ ἐγκατέλειψε μιὰ γιὰ πάντα ἦταν δυὸ ἀκόμα: ἡ μαρξικὴ θεωρία τῆς ἱστορικῆς ἀνάπτυξης, ποὺ ὁ 'Αλτουσέρ ὀνομάζει «χεγκελιανὸ ἐξελικτισμὸ» καὶ ὁ μαρξιστικὸς ἀνθρωπισμὸς. Οἱ ἔννοιες «ἄνθρωπος» καὶ «ἀνθρωπισμός», λέει ὁ 'Αλτουσέρ, εἶναι ὅροι ποὺ ὁ Μάρξ δὲ χρησιμοποίησε ποτὲ ξανά, μετὰ τὸ 1845, προκειμένου νὰ σκεφτεῖ τὴν πραγματικότητα.² Θὰ ἀντικατασταθοῦν μ' αὐτὸ ποὺ ὁ Γάλλος θεωρητικὸς ὀνομάζει «μαρξιστικὸ ἀντιανθρωπισμὸ».

'Η ἄποψη αὐτὴ ἀσφαλῶς γκρεμίζει καὶ τὸν ὑπαρξιστικὸ μαρξισμὸ καὶ τὶς ἠθικιστικὲς θεωρίες τοῦ σοσιαλισμοῦ. Μήπως ὅμως τὸ τίμημα ποὺ πληρώνεται γι' αὐτὸ εἶναι πολὺ ψηλὸ; 'Η καλύτερη θεραπεία γιὰ ἕναν πονόδοντο δὲν εἶναι νὰ κόβεις τὸ κεφάλι τοῦ ἀσθενοῦς. 'Εδῶ δὲν ἔχει ἀνατραπεῖ μόνο ὁ ἀναθεωρητισμὸς, ἀλλὰ κι ὁλόκληρὴ ἡ χεγκελιανὴ κληρονομιά ποὺ ὁ ἴδιος ὁ Μάρξ, ὅχι νωρίτερα ἀπὸ τὸ 1873, θεωροῦσε ὡς θεμελιακὴ. Στὴν πραγματικότητα ὅλα ὅσα ἔχουμε μάθει ὡς τώρα ὡς μαρξισμὸ πῆγαν περίπατο, καὶ στὴ θέση τους ἔμεινε μόνο μιὰ στατικὴ καὶ σχολαστικὴ παρωδία τῆς μαρξιστικῆς μεθόδου.

'Η «τομή».

'Η ἐπιχειρηματολογία τοῦ 'Αλτουσέρ στηρίζεται στὴ βασικὴ ὑπόθεση ὅτι ὕστερα ἀπὸ τὰ «Οἰκονομικο-φιλοσοφικὰ χειρόγραφα τοῦ 1844»,³ ποὺ κατὰ τὸν 'Αλτουσέρ ἀποτελοῦν τὸ κορυφαῖο σημεῖο

1. 'Η σπουδαία αὐτὴ χεγκελιανὴ ἔννοια ἀντιπροσωπεύει τὴν «ὑπερνίκηση» ἢ «ἄρση» τῆς μιᾶς ἱστορικῆς καὶ οἰκονομικῆς φάσης ἀπὸ τὴν ἐπόμενη ποὺ, ὅμως, μεταφέρει στὸ νέο ἐπίπεδο, μέ τροποποιημένη μορφή, ἐκεῖνο ποὺ ἔχει πραγματωθεῖ στὴν προηγούμενη. Τὸ βασικὸ νόημα εἶναι τὸ «ξεπέρασμα» ἢ ἡ «ὑπέρβαση» τοῦ καπιταλισμοῦ, τῆς βασικῆς του δομῆς, τῶν οἰκονομικῶν του νόμων καὶ τῆς ἰδεολογίας του. 'Η σχετικὴ γερμανικὴ λέξη εἶναι ἡ Aufhebung.

2. «Γιὰ τὸν Μάρξ», σελ. 244.

3. Πρωτοεκδόθηκαν τὸ 1932. 'Η πρώτη ἀγγλικὴ μετάφραση κυκλοφόρησε στὰ 1951.

του χεγκελιανισμού του Μάρξ, έγινε μια απότομη και δραματική «ρήξη» με όλη την προγενέστερή του σκέψη. «Η Γερμανική Ίδεολογία», που ο Μάρξ κι ο Ένγκελς έγραψαν στα 1845, σημειώνει, κατά τον Λ.Α., την εγκατάλειψη των παλιότερων αυτών απόψεων και την έδραίωση της τελικής «έπιστημονικής» τους τοποθέτησης. Αύτη είναι η «τομή». Σχολιάζοντας τα «Χειρόγραφα του 1844», ο Άλτουσερ γράφει:

«Ο Μάρξ είναι πολύ μακριά από τον Μάρξ σε τούτο το βιβλίο. Είναι ο Μάρξ στο χείλος της αλλαγής, στις παραμονές, στο κατώφλι της, ... όπου δίνει στη φιλοσοφία μια τελευταία ευκαιρία τη στιγμή που έτοιμάζεται να την παρτήσει».⁴

Μιλάει για «απότομη και ολοκληρωτική επιστροφή» στον Χέγκελ, στα «Χειρόγραφα του 1844», που τα ακολουθεί η πλήρης απόρριψή του στη «Γερμανική Ίδεολογία», όπου βλέπουμε:

«Σκέψεις σε κατάσταση ρήξης με το παρελθόν, που παίζουν ένα ανέλετο παιχνίδι θανάσιμης κριτικής με όλες τις πρωτότερες θεωρητικές του υποθέσεις».⁵

Όλα τούτα είναι καθαρό παραμύθι. Ποιές είναι οι αποδείξεις αυτής της «τομής»; Ο Άλτουσερ ισχυρίζεται ότι ο ίδιος ο Μάρξ ανήγγειλε την απόρριψη των προηγούμενων απόψεων του, όταν έγραψε στον Πρόλογο της «Κριτικής της Πολιτικής Οικονομίας» ότι στη «Γερμανική Ίδεολογία» «κανονίσαμε τους λογαριασμούς μας με την παλιά μας φιλοσοφική συνείδηση». Ο Μάρξ συνεχίζει, δηλώνοντας ότι, ύστερα από την άρνηση του εκδότη να το τυπώσει, αυτός κι ο Ένγκελς «παράτησαν το χειρόγραφο στην τρωκτική κριτική των ποντικών». Και πράγματι, πετάχτηκε στη γωνιά, ξεχάστηκε και δε δημοσιεύτηκε ποτέ μέχρι το 1932.⁶

Είναι, όμως, αυτή η παρατήρηση για το «κανόνισμα των λογαριασμών» απόδειξη κάποιας «τομής»; Γιατί, εφόσον εδώ ο Μάρξ είχε αντιστρέψει την όλη του τοποθέτηση, δε δημοσίευσε ποτέ αυτό το έργο; Παρακάτω, όμως, ο Άλτουσερ στηρίζει τον ισχυρισμό του στο περιεχόμενο του ίδιου του βιβλίου, όπου θα δούμε, λέει,

4. «Για τον Μάρξ», σελ. 159.

5. Στο ίδιο, σελ. 36.

6. Μια αγγλική μετάφραση του πρώτου μέρους κυκλοφόρησε το 1958 και η πρώτη πλήρης αγγλική μετάφραση, το 1964.

να ανασκευάζονται όλα τα προηγούμενα έργα του Μάρξ και να διατυπώνονται οι θεωρίες του ώριμου Μάρξ. Είναι αλήθεια έτσι τα πράγματα; Ούτε στο ελάχιστο. Όχι μόνο ο Μάρξ δεν ανασκευάζει τις παλιότερες απόψεις, που εκθέτει στα «Χειρόγραφα» του περασμένου χρόνου, αλλά και συνεχίζει και ανασκευάζει το θέμα τους, δεν κάνει λόγο για καμιά διαφορά, για καμιά αποκλήρυξη αυτών των απόψεων.

Άς πάρουμε πρώτα το χεγκελιανισμό του Μάρξ. Τι ήταν ακριβώς; Ήταν πριν απ' όλα το γεγονός ότι ο Μάρξ θεωρούσε σαν ένα μόνιμο και ζωτικό στοιχείο για την κατανόηση του ανθρώπου και του κόσμου του τη θέση ότι ο άνθρωπος δημιουργώντας με την εργασία του το δικό του κόσμο, δημιουργεί τον εαυτό του. Δεύτερο, είναι η θεωρία του Χέγκελ για την αλλοτρίωση — ότι δηλαδή η εργασία του ανθρώπου έχει, μαζί με τα θετικά και τα αρνητικά της, γιατί καταλήγει σε μιάν αποσπέρση, μιάν απώλεια ανθρωπιάς. Τρίτο, ότι σε μιάν ορισμένη στιγμή ο άνθρωπος υπερνικά ή υπερβαίνει την αλλοτρίωση, ξαναβρίσκει τον εαυτό του και αυτοπραγματώνεται. Όλες αυτές είναι χεγκελιανές θέσεις και είναι συνάμα όλες τους μαρξικές θέσεις. Εκείνο όμως που έκανε ο Μάρξ μ' αυτές ήταν να δείξει ότι πρέπει να νοηθούν σε συνάρτηση με την υλική ζωή της ανθρώπου μέσα στον πραγματικό κόσμο. Έτσι μόνο θα ξεφύγουμε από τη μυστικοποίηση που προκάλεσε ο ίδιος ο Χέγκελ, θεωρώντας ολόκληρη την εξέλιξη σαν εκδήλωση της Ίδεας. Όστόσο, ο Μάρξ ποτέ δεν εγκατέλειψε τις τρεις αυτές αρχές. Αφού τις διατύπωσε στα «Χειρόγραφα του 1844», τις διευρύνει και τις αναπτύσσει στη «Γερμανική Ίδεολογία», και τις ενσωματώνει και συγκεκριμενοποιεί στο «Κεφάλαιο».

Ούτε είναι σωστό πώς, όταν πάμε πίσω στα «Χειρόγραφα», βρίσκουμε «το κορυφαίο σημείο του χεγκελιανισμού», τον ιδεαλισμό — από τον οποίο ο Μάρξ υποτίθεται πώς λυτρώθηκε — την «απόλυτη επιστροφή στον Χέγκελ», που ο Άλτουσερ τη βλέπει εκεί, και όπου «ολόκληρη η φύση παράγεται από τη λογική αφαίρεση». Απεναντίας, βρίσκουμε τη θεωρία για τον άνθρωπο, που φτιάχνει ο ίδιος τον κόσμο του με την εργασία του, θεωρία που ο Μάρξ δέχεται από τον Χέγκελ και τη διατηρεί μέσα σ' όλο το κατοπινό έργο του, αλλά τη χειρίζεται με υλιστικό τρόπο, ώστε να σημαίνει ότι όλη η ιστορία είναι η αυτοδημιουργία του ανθρώπου.

Βρίσκουμε εδώ, στα «Χειρόγραφα του 1844», περισσότερο απ' ότι στη «Γερμανική Ίδεολογία», στο δοκίμιο με τον τίτλο «Κριτική της χεγκελιανής διαλεκτικής ως συνόλου» — που ο Άλ-

τουσέρ φαίνεται να μην τὸ ἔχει διαβάσει ποτὲ— τὴ θεμελιακὴ κριτικὴ τοῦ Χέγκελ ἀπὸ τὸν Μάρξ. Σὲ τοῦτο τὸ δοκίμιο, περισσότερο ἀπ' ὅτι στὸ κατοπινὸ ἔργο του, ὁ Μάρξ «κανονίζει τοὺς λογαριασμούς» του μὲ τὸν Χέγκελ ὅπως, πράγματι, μᾶς τὸ λέει στὸν «Πρόλογο» τῆς δεύτερης ἐκδόσεως τοῦ «Κεφαλαίου». Ὅπως, ὅμως, ἐξηγᾶι, «κανόνισμα τῶν λογαριασμῶν» μὲ τὸν Χέγκελ δὲ σημαίνει ἀπόρριψη τοῦ Χέγκελ (ἀλλὰ κάτι περισσότερο ἀπ' ὅτι ἡ ἴδια ἢ φράση σημαίνει στίς ἐμπορικὲς συναλλαγές). Ὁ Μάρξ μᾶς λέει τί δέχτηκε καὶ τί ἀπόρριψε. Δέχτηκε τὴν ἐνότητα τοῦ ὑποκειμενικοῦ καὶ τοῦ ἀντικειμενικοῦ στὴ γνώση, ἀπὸ ὅπου ὅμως τὴν παραγωγὴ τοῦ ὕλικου κόσμου καὶ τῆς ἱστορίας ἀπὸ τὴν Ἰδέα. Ὅλα τοῦτα ὑπάρχουν στὰ «Χειρόγραφα» καὶ ὄχι στὴ «Γερμανικὴ Ἰδεολογία».

Ὁ Μάρξ καὶ ἡ ἀλλοτρίωση.

Ἐδῶ ἐπίσης ὁ Μάρξ ἐγείρει τὸ ζήτημα τῆς ἀλλοτρίωσης, ποὺ ὁ Ἄλτουσερ τὴν χαρακτηρίζει σὰ μιὰ καθαρὰ χεγκελιανὴ ἐννοια. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι ὁ Χέγκελ τὴ βλέπει σὰν ἓνα αἶσθημα ἀποστέρεσης ἢ ἀπώλειας ποὺ προκαλεῖ ἡ δημιουργία ἀπὸ τὸν ἀνθρώπο τοῦ ἀντι-κειμένου, δηλαδὴ σὰν μιὰ καθαρὰ ὑποκειμενικὴ ὑπόθεση. Ὁ Μάρξ, ἀν καὶ δέχεται τὸ γεγονὸς τῆς ἀλλοτρίωσης, ἀπορρίπτει σαφέστατα τὴν ἐξήγησιν αὐτὴ καὶ δίνει μιὰν οἰκονομικὴ ἐρμηνεία. Σημαίνει ὅμως αὐτὸ πῶς ἀπορρίπτει τόσο ἀπόλυτα τὴν ἀλλοτρίωση —ὅπως λέει ὁ Ἄλτουσερ— ὥστε «να μὴ φαίνεται οὔτε ἵχνος ἀπὸ τούτῃ τῇ χεγκελιανῇ κατηγορίᾳ στὸν Μάρξ τοῦ 1857»;

Τὸ ἀντίθετο συμβαίνει: ξαναπαρουσιάζεται ἀμέσως στὴ «Γερμανικὴ Ἰδεολογία» — στὴ μελέτῃ ὅπου ὁ Μάρξ ὑποτίθεται ὅτι υπέβαλε αὐτὴ τὴν κατηγορίαν στὴν πιὸ «ἀμείλικτη καὶ θανάσιμη κριτικὴ». Ἐδῶ, ἀπεναντίας, παίζει τὸν κεντρικὸ ρόλο, ποὺ ἐξακολουθεῖ νὰ παίζει σ' ὅλο τὸ κατοπινὸ ἔργο τοῦ Μάρξ.

Ὁ Ἄλτουσερ δηλώνει ὅτι ὁ τρόπος ποὺ ὁ Μάρξ πραγματεύεται τὴν ἀλλοτρίωση στὰ «Χειρόγραφα» εἶναι καθαρὰ χεγκελιανός, ὅτι παραμένει στὸ καθαρὰ ὑποκειμενικὸ ἐπίπεδο, ἐφόσον ἡ ἀλλοτρίωση θεωρεῖται ἡ ἴδια ἢ μορφή καὶ ἡ ὑπαρξὴ τοῦ καθαροῦ Πνεύματος στὴν πορεία τῆς ἀνάπτυξής του. Εἶναι ὅμως πράγματι αὐτὴ ἡ ἄποψη τοῦ Μάρξ γιὰ τὴν ἀλλοτρίωση στὰ «Χειρόγραφα»; Ἄς πάρουμε τὴν πρώτη σελίδα αὐτοῦ τοῦ ἔργου, ὅπου ὁ Μάρξ ἐξηγᾶι τί θεωρεῖ πραγματικὰ τὴν ἀλλοτρίωση:

«Ὁ μισθὸς καθορίζεται ἀπὸ τὸν ἀγῶνα μεταξὺ κεφαλαιούχου καὶ ἐργάτη. Ἡ νίκη εἶναι κατ' ἀνάγκη μὲ τὸ μέρος τοῦ κεφαλαιούχου. Ὁ κεφαλαιούχος μπορεῖ νὰ ζήσει περισσότερο χρόνο δίχως τὸν ἐργάτη ἀπ' ὅτι ὁ ἐργάτης δίχως τὸν κεφαλαιούχο» κ.ο.κ.⁷

Τὸ πρῶτο δοκίμιο εἶναι γιὰ τὸ «Μισθός»· τὸ δεύτερο γιὰ τὸ «Κέρδος τοῦ κεφαλαιούχου»· τὸ τρίτο γιὰ τὴ «Γαιοπρόσοδο». Ὑστερα ἔρχεται ἡ «Ἀλλοτριωμένη ἐργασία». Τί λέει γι' αὐτὴν ὁ Μάρξ;

«Μὲ δάση τὴν πολιτικὴ οἰκονομία, μὲ τὰ ἴδια τῆς τὰ λόγια, δείξαμε ὅτι ὁ ἐργάτης ξεπέφτει στὸ ἐπίπεδο ἐνὸς ἐμπορεύματος καὶ γίνεται, στὴν πραγματικότητα, τὸ πιὸ ἐξευτελισμένο ἀπ' ὅλα τὰ ἐμπορεύματα».

Ποῦ εἶναι ὁ ὑποκειμενικὸς ἰδεαλισμός; Ποῦ εἶναι οἱ «καθαρὲς ἀφαιρέσεις»;

Εἶναι φανερό ὅτι δὲν πρόκειται ἐδῶ γιὰ τὴ χεγκελιανὴ ἄποψη τῆς ἀλλοτρίωσης, ἀλλὰ γιὰ τὴν οἰκονομικὴ ἐξήγησίν της ἀπὸ τὸν Μάρξ, ποὺ τὴν παρουσιάζει σὲ ἀντίθεση ὄχι μόνον πρὸς τὸν Χέγκελ, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὶς ἰδέες τοῦ Φόουερμπαχ.

Βέβαια ὁ Μάρξ χρωστάει πολλὰ στὸν Φόουερμπαχ, ποὺ ἐδειξε ὅτι ὄχι μόνον ὁ ὕλικός κόσμος δὲ χρωστάει τὴν ὑπαρξὴ του στὴν ἰδέα, ἀλλὰ ἀντίθετα οἱ ἰδέες μας πηγάζουν ἀπὸ τὴν κατανόησιν ἐκ μέρους μας τοῦ ὕλικου κόσμου. Ὅπως γράφει ὁ ἴδιος:

«Δὲν παράγω τὸ ἀντικείμενο ἀπὸ τὴ σκέψη, ἀλλὰ τὴ σκέψη ἀπὸ τὸ ἀντικείμενο καὶ ὑποστηρίζω μονάχος ὅτι αὐτὸ εἶναι ἓνα ἀντικείμενο ποῦ, ἔχει μιὰν ὑπαρξὴ πέρα ἀπὸ τὸ μυαλό μου».⁸

Ἄλλὰ ὁ Μάρξ ἀπόρριψε τὴ θρησκευτικὴ ἐξήγησιν ποὺ ἔδωσε ὁ Φόουερμπαχ γιὰ τὴν ἀλλοτρίωση, ὅτι δηλαδὴ ὁ ἄνθρωπος ἐνιωθε ἀποστερημένος, ἀνάξιος κι ἀμαρτωλὸς ἐπειδὴ εἶχε *προβάλλει τὴν πραγματικὴ ἀνθρωπιά του πάνω στὴ θεότητα*. Ὁ Μάρξ εἶχε ἤδη ἀπαντήσει, μ' ἓνα προηγούμενο δοκίμιό του,⁹ δείχνοντας ὅτι οἱ ἄνθρωποι δὲν εἶναι ἀλλοτριωμένοι ἐπειδὴ εἶναι θρησκοί, ἀλλὰ, ἀν-

7. «Οἰκονομικο - φιλοσοφικά Χειρόγραφα», σελ. 1.

8. L. Feurbach, *Das Wesen des Christentums*.

9. «Εἰσαγωγή στὴν Κριτικὴ τῆς χεγκελιανῆς Φιλοσοφίας τοῦ Δικαίου».

τίστροφα, εξαιτίας των καταθλιπτικών συνθηκών της εργασίας τους, στρέφονται πρὸς τὴ θρησκεία γιὰ νὰ βροῦν παρηγορία.

Ἔτσι ὁ Ἄλτουσερ πέφτει καὶ πάλι ἔξω. Ὁ Μάρξ δὲ βρίσκει κατὰ κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τῶν χεικελιανῆς πηγῆς σφαλμάτων τοῦ Φόουερμπαχ, ἀφοῦ ἀνασκευάζει τὸν Φόουερμπαχ.

Ἡ θεωρία τοῦ Φόουερμπαχ γιὰ τὸν Ἄνθρωπο.

Ἄλλὰ τί συμβαίνει μὲ τὴν πολὺ ἀφηρημένη θεωρία τοῦ Φόουερμπαχ γιὰ τὸν Ἄνθρωπο καὶ τὴν ἀνθρώπινη φύση; Ὁ Ἄλτουσερ δηλώνει ὅτι στὰ «Χειρόγραφα» ὁ Μάρξ εἶναι ἔνοχος γιὰ τὸ ὅτι δέχτηκε τὸ βασικό, χεικελιανῆς προέλευσης, σφάλμα τοῦ Φόουερμπαχ καὶ ὅτι γλιτώνει ἀπ' αὐτὸ μόλις μετὰ τὴ μεταπήδησή του στὸν ὕλισμό, στὰ 1845.

Τὸ πράγμα ὅμως δὲν εἶναι ἔτσι. Ἀκριβῶς στὰ «Χειρόγραφα» εἶναι ποὺ ὁ Μάρξ ἀνασκευάζει καὶ τούτῃ τὴν ἔννοια τοῦ Φόουερμπαχ καὶ σ' αὐτὰ βρίσκουμε «τὴν ἔννοια τοῦ ἀνθρώπινου εἶδους κατεβασμένη ἀπὸ τὸν οὐρανὸ, τὴν ἀφαίρεση προσγειωμένη στὸ ἔδαφος τῆς πραγματικότητας». Ὁ Μάρξ βλέπει τὸν ἄνθρωπο, σὰν ἕνα ὄν ποὺ ἀναπτύσσει καὶ πραγματώνει τὴν προσωπικότητά του καθὼς ἀποσπᾷ ἀπὸ τὴ γῆ τὰ ἀναγκαῖα γιὰ τὴ ζωὴ του, πλᾶθοντάς ἔτσι τὸν ἑαυτὸ του.

Τί ἐννοεῖ ὅμως ὁ Μάρξ ὅταν χρησιμοποιεῖ τὸν ὄρο «ἀνθρώπινον εἶδος»; Ἡ ἀντίληψη τοῦ Μάρξ γιὰ τὸν ἄνθρωπο εἶναι ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι βασικὰ ἕνα κοινωνικὸ ὄν — «μέλος τοῦ ἀνθρώπινου εἶδους». Ἡ ἀνθρώπινη οὐσία, γράφει, «δὲν εἶναι ἀφαίρεση ποὺ ὑπάρχει μέσα στὸ κάθε ἄτομο» (ὅπως ὁ Ἄλτουσερ φαντάζεται τὴν ἀντίληψη τοῦ Μάρξ γιὰ τὸν «Ἄνθρωπο»). «Στὴν πραγματικότητα εἶναι τὸ σύνολο τῶν κοινωνικῶν σχέσεων». Ἀλλὰ αὐτό, λέει ὁ Ἄλτουσερ «δὲ σημαίνει τίποτε ἀπολύτως».¹⁰ Ὅποιοσδήποτε ὅμως εἰδικὸς τῆς συγκριτικῆς ψυχολογίας, θὰ ἐξηγοῦσε ὅτι ὁ ἄνθρωπος, σὲ διάκριση ἀπὸ ὀρισμένα μονόβια ἄρπακτικά, εἶναι ἕνα κοινωνικὸ ζῶο, ποὺ γίνεται ἄνθρωπος μέσα στὴν κοινωνία δεχόμενος τὶς ὑποχρεώσεις της καὶ ἀπολαμβάνοντας τὰ κοινωνικά της ὠφέλη, ἀκολουθώντας τὴν ἀποδοχὴ ἀπὸ τοὺς ἄλλους αὐτῶν τῶν ὑποχρεώσεων νὰ δημιουργοῦν, νὰ υπηρετοῦν καὶ νὰ διαφυλάγουν τὴν ἀνθρώπινη συντροφικότητα. Σὲ μιὰ καπιταλιστικὴ κοινωνία ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἐπίσης «τὸ σύνολο τῶν κοινωνικῶν σχέσεων», ἀλλὰ

10. «Γιὰ τὸν Μάρξ», σελ. 243.

τὶς σχέσεις συνεργασίας ἀντιστρατεύονται καὶ ἐν μέρει ἐκμηδενίζουν οἱ ἀνταγωνιστικὲς σχέσεις. Ὁ ἄνθρωπος γίνεται ἄνθρωπος μόνο στὸ μοντέλο τῶν κοινωνικῶν σχέσεων, ποὺ βρίσκεται στὴν κοινοκτησία καὶ τὸν κοινὸ ἔλεγχο τῆς παραγωγῆς γιὰ τὸ κοινὸ καλόν.¹¹ Αὐτὸ ἐννοεῖ ὁ Μάρξ μὲ «τὴν ἔννοια ἀνθρώπινου εἶδους ποὺ κατεβάζεται ἀπὸ τὸν οὐρανὸ τῆς ἀφαίρεσης στὸ πραγματικὸ γήινο ἔδαφος· τί ἄλλο εἶναι τοῦτο, ἂν ὄχι ἡ ἔννοια κοινωνίας;»¹²

Εἶναι ἀξιοσημείωτο τὸ ὅτι ὁ Ἄλτουσερ κλείνει τὰ μάτια στὴν ἔννοια «ἀλλοτριώσης» μέσα στὴ «Γερμανικὴ Ἰδεολογία», ἔννοια ποὺ ἀποτελεῖ ὡστόσο βασικὸ μέρος τῆς θεματολογίας τοῦ Μάρξ σὲ τοῦτο τὸ ἔργο.¹³ Ὁ Μάρξ χρησιμοποιεῖ δυὸ λέξεις γιὰ τούτῃ τὴν ἔννοια: «Entfremdung», ποὺ τὴ χρησιμοποιεῖ ὅταν θέλει νὰ τὸνίσει ὅτι ὁ ἄνθρωπος βρίσκεται ἀντιμέτωπος μὲ μιὰ ἐχθρικὴ δύναμη ποὺ ὁ ἴδιος ἔχει πλάσει, καὶ «Entäusserung», ὅταν ὁ τόνος δίνεται στὴν «ἐξωτερίκευση» ἢ «ἀντικειμενίωση» τῆς δύναμης αὐτῆς, ὅπως γίνεται στὴν καπιταλιστικὴ «ἀγορά».

Στὴ «Γερμανικὴ Ἰδεολογία» λοιπόν, ἀπὸ τὴν ὁποία, λέει ὁ Ἄλτουσερ, ἡ ἔννοια αὕτῃ ἔχει ἐντελῶς ἐξοβελιστεῖ, διαβάζουμε ὅτι στὴν ταξικὴ κοινωνία «τὸ ἴδιο τὸ ἐνέργημα τοῦ Ἀνθρώπου γίνεται μιὰ ξένη δύναμη ποὺ τοῦ ἀντιπαράκειται, ποὺ τὸν ὑποδουλώνει ἀντὶ νὰ ἐξουσιάζεται ἀπ' αὐτόν». Ὁ Μάρξ συνεχίζει μιλώντας γιὰ τὴ «στερέωση αὐτοῦ ποὺ ἐμεῖς οἱ ἴδιοι παράγουμε σὲ μιὰν ἀντικειμενικὴ δύναμη πᾶνω ἀπὸ μᾶς, ἔξω ἀπὸ τὸν ἔλεγχό μας, ποὺ ματαιώνει τὶς προσδοκίες μας, ἐκμηδενίζει τοὺς ὑπολογισμούς μας». «Αὕτῃ ἡ ἀλλοτρίωση» ἔγινε «μιὰ ἀφόρητὴ δύναμη, μιὰ δύναμη ποὺ ἐναντίά της οἱ ἄνθρωποι ἐπαναστατοῦν», γιὰτὶ στηρίζεται στὸ γεγονός ὅτι ἡ μεγάλη μάζα τῶν ἀνθρώπων ἔχουν γίνῃ ἀκτήμονες.¹⁴ Ὑπενθυμίζουμε ὅτι τὰ πρῶτα τέσσερα δοκίμια τῶν «Χειρογράφων» ἦταν ἀφιερωμένα ἀκριβῶς σ' αὕτῃ τὴν ἐξήγηση τῆς ἀλλοτριώσεως, ὅπως καὶ πάλι ἐδῶ, στὴ «Γερμανικὴ Ἰδεολογία».

Στὸ «Κεφάλαιο», ὅπου συναντοῦμε καὶ πάλι τὸν ὄρο, ἡ οἰκονομικὴ μορφή ποὺ ὁ Μάρξ τοῦ ἔδωσε ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ἀναπτύσσεται παραπέρα στὴ θεωρία γιὰ τὴν ἀνθρώπινη ἐργατικὴ δύναμη ὡς «ἐμπόρευμα», ποὺ ἔτσι ὅπως εἶναι ἀξεχώριστο ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν

11. «Οἰκονομικο-φιλοσοφικά Χειρόγραφα».

12. Μάρξ - Ἐνγκελς, «Ἔργα», τόμ. 27, σελ. 425 (γερμ. ἐκδ.).

13. Ὑπάρχουν ἀναφορὲς στὴν «ἀλλοτριώση» καὶ «ἀποξένωση» στίς σελίδες 91, 93, 94, 97 καὶ 28 τῆς μετάφρασης τοῦ Pascaί τοῦ 1938. Ἡ ἔννοια αὕτη ἀποτελεῖ τὸ θέμα ἐλόκληρου τοῦ πρώτου μέρους τοῦ βιβλίου.

14. «Ἡ Γερμανικὴ Ἰδεολογία».

άνθρωπο, αγοράζεται και πουλιέται στην αγορά. Αυτό όμως δε σημαίνει εγκατάλειψη της έννοιας «άλλοτρίωση», γιατί έτσι την εξήγησε ήδη ο Μάρξ από την αρχή, στα «Χειρόγραφα». Αυτό φαίνεται καθαρά στα μέρη όπου την πραγματεύεται για πρώτη φορά.

«Κατά την αγορά της εργατικής δύναμης, αγοράζουμε τον άνθρωπο μαζί με την εργασία του. Κι αυτός γίνεται έτσι ένα απλό εργαλείο ή όργανο για τους σκοπούς μας — ένα εμπόρευμα, ένα πράγμα. Ο άνθρωπος που γίνεται μισθωτός εργάτης βρίσκει ότι η πραγματική προσωπικότητά του δεν υπάρχει πια ούτε για τον εαυτό του».¹⁵

Στο σημαντικό του έργο «Grundrisse der Kritik der Politischen Oekonomie» («Περίγραμμα της Κριτικής της Πολιτικής Οικονομίας»), που το έγραψε στα 1857 (χρονολογία που ο Άλτουσερ θεωρεί ότι φανερώνει τον «ώριμο» Μάρξ, λυτρωμένο τώρα έντελώς από το χεγκελιανισμό), ο Μάρξ κάνει ακόμα χρήση του μισθού του δρου.

Υπάρχουν πάνω από 300 περιπτώσεις όπου σαφώς αναφέρει την έννοια αυτή με τον αρχικό της όρο, *α λ λ ο τ ρ ί ω σ η*, μέσα σε τούτο το έργο και συχνά το κάνει αυτό σε μακριές και σημαντικές παραγράφους. Σ' όλο το «Κεφάλαιο» η χειραφέτηση του ανθρώπου από την άλλοτρίωση και η πραγμάτωση της προσωπικότητάς του είναι το μόνιμο θέμα. Η άλλοτρίωση θα μπορούσε, στην πραγματικότητα, να χαρακτηριστεί σαν το βασικό θέμα ολόκληρου του έργου της ζωής του Μάρξ από τα πρώτα πρώτα του δοκίμια του 1842 ως τη μέρα του θανάτου του.

Κι ο Λένιν, όμως, δέχεται τη θεωρία του Μάρξ για την άλλοτρίωση, όπως αυτή διατυπώνεται στα «Χειρόγραφα του 1844». Φυσικά, δεν τα είχε δει (δεν είχαν εκδοθεί ως τότε), αλλά ο Μάρξ είχε μεταγράψει τις βασικές σελίδες για την άλλοτρίωση στην «Αγία Οικογένεια», και ο Λένιν εγκρίνει πέρα για πέρα τη θεωρία, όπως τη βρίσκει εκεί.¹⁶

15. «Οικονομικο-φιλοσοφικά Χειρόγραφα».

16. Λένιν, «Περίληψη της "Αγίας Οικογένειας"», «Έργα», τόμ. 38 (γερμανική έκδοση).

Ο «θεωρητικός ανθρωπισμός» του Άλτουσερ.

Σε κανένα άλλο θέμα ο ιντελεκτουαλισμός του Άλτουσερ δε φαίνεται τόσο στείρος όσο στο θέμα του ανθρωπισμού μέσα στο μαρξισμό. Είναι αναντίρρητο ότι ο ίδιος ο Μάρξ τονίζει την ανθρωπιστική πίστη του συχνά και με σαφήνεια στα πρώτα του έργα, κι ότι δεν υπάρχει πιο θερμή ανθρωπιστική ανάλυση των όμοιότητων και της απανθρωπιάς του καπιταλισμού από το ίδιο «Το Κεφάλαιο». Αυτό το αναγνώρισε και ο Λένιν. Δεν συμφωνούσε με την άποψη ότι ο ανθρωπισμός μέσα στο «Κεφάλαιο» είναι ξένος προς το μαρξισμό κι ότι πρέπει να αποβληθεί.

«Σε πολύ λίγες έπιστημονικές πραγματείες θα βρείτε τόσο πολύ καρδιά, τόσο πολλά φλογερά και γεμάτα πάθος ξεσπάσματα. [Το Κεφάλαιο] περιγράφει την καπιταλιστική κοινωνία σαν κάτι το ζωντανό, με την πραγματική κοινωνική εκδήλωση των ανταγωνιστικών τάξεων στις σχέσεις παραγωγής».¹⁷

Βέβαια, ξέρουμε πολύ καλά πώς συμβαίνει κάποτε μια σύντομη, συναισθηματική ανάταση να αυτο-αποκαλείται ανθρωπισμός, ή ύπαρξη της όμως δεν είναι σοβαρός λόγος για να καταργήσουμε τη βασική έννοια του σοσιαλισμού για τον άνθρωπο. Το να γυμνώνεις το μαρξισμό από την έννοιά του για τον άνθρωπο, για τα ανθρώπινα συμφέροντα, για την πραγμάτωση των ανθρωπινων επιδιώξεων και της ανθρώπινης προσωπικότητας, θα ήταν σαν ν' αρνιέσαι καθετί που υπεράσπισε ο Μάρξ, και μετά απ' αυτόν ο Λένιν. Ο ανθρωπισμός και η πίστη στον άνθρωπο δεν ήταν ποτέ για τον Μάρξ ή θεωρία του «άφηρημένου» ανθρώπου, είναι όμως όλη η άποψη του Άλτουσερ. Ωστόσο, ο ίδιος ο Μάρξ στα πρώτα του έργα — ακριβώς στα έργα αυτά που ο Άλτουσερ χαρακτηρίζει ως ιδεαλιστικά, ως πραγματευόμενα τον άνθρωπο σαν μια αφαίρεση — επικρίνει τον Φούερμπαχ για το σφάλμα του, όχι βέβαια για ν' απορρίψει τον ανθρωπισμό, αλλά για να τον κάνει πιο συγκεκριμένο, ιστορικό, συνδεδεμένο με την τεχνολογική πρόοδο του αναπτυσσόμενου ανθρώπου.

Κανένας δεν μπορεί ν' ανοίξει ένα βιβλίο του Μάρξ δίχως να μπει μονομιάς μέσα στο πρόβλημα του ανθρώπου. Το 1843 τον βρίσκουμε να διακηρύσσει «τη θεωρία ότι ο άνθρωπος είναι το

17. Λένιν, «Κάρλ Μάρξ», «Έργα», τόμ. 18 (γερμ. έκδ.).

υπέρτατο ὄν γιὰ τὸν ἄνθρωπο..., ἐπομένως ἡ κατηγορικὴ προσταγή συνίσταται στὴν ἀνατροπὴ ὅλων τῶν συνθηκῶν ποὺ κάνουν τὸν ἄνθρωπο ἓνα ταπεινωμένο, σκλαβωμένο, καταφρονεμένο καὶ ἀπόβλητο ὄν». ¹⁸ Ὁ Ἀλτουσέρ τὸ θεωρεῖ αὐτὸ «ἀφρημένο, ἀπατηλό, οὐτοπικὸ καὶ ἰδεαλιστικὸ». Τὸ καταδικάζει ὡς:

«προσφυγὴ στὴν ἠθικὴ, τὴν τόσο βαθιὰ χαραγμένη μέσα στὴν κάθε ἀνθρώπινη ἰδεολογία (ποὺ) παίζει κάποιο ρόλο μόνο στὴ φανταστικὴ διερεύνηση τῶν πραγματικῶν προβλημάτων». ¹⁹

Ὁφείλουμε, λέει, νὰ μάθουμε στὰ τέτοια ζητήματα νὰ χρησιμοποιῶμε τὶς ἐπιστημονικὲς μας ἐννοιες, ποὺ εἶναι ἀπαλλαγμένες ἀπὸ ἀξιολογικὰ στοιχεῖα καὶ ποὺ ἀποκλείουν ἠθικὲς αἰτιάσεις καὶ οὐμανιστικὲς ἰδέες.

Ὁ Μάρξ ἀντικρίζει τὴν ὅλη διαδικασίαν ἀπὸ τὴν ἀξιολογικὴ σκοπιὰ. Θεωρεῖ ὡς πηγὴ τῆς ἀπανθρωπιᾶς —ποὺ τὴν καταδικάζει— τὸ μισθωτικὸ σύστημα τοῦ καπιταλισμοῦ καὶ τὴν ἀγοραπωλησίαν τῆς ἐργατικῆς δύναμης ὡς ἐμπορεύματος.

Ὁ Ἀλτουσέρ δὲν πρόσεξε ποτὲ ὅτι ἓνα ἀπὸ τὰ πιὸ πολυσέλιδα δοκίμια στὰ «Χειρόγραφα», εἶναι τοῦ Ἔνγκελς τὸ «Σχέδιο μιᾶς κριτικῆς τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας» (34 σελίδες). Ἦταν ἡ πρώτη εἰσαγωγὴ στὴν καπιταλιστικὴ πολιτικὴ οἰκονομία καὶ στὶς κρίσεις ποὺ συνεπάγεται τὸ σύστημα τῆς ἀγορᾶς. Ὁ Ἔνγκελς δείχνει ὅτι

«σὲ τελευταία ἀνάλυση ἡ ἀτομικὴ ἰδιοκτησίαν ἔχει μετατρέψει τὸν ἄνθρωπο σὲ ἐμπόρευμα ποὺ ἡ παραγωγὴ του καὶ ὁ ἀφανισμὸς του ἐξαρτιόνται ἐπίσης ἀπὸ τὴ ζήτηση. Τὸ σύστημα τοῦ ἀνταγωνισμοῦ ἔχει ἔτσι σκοτώνει καὶ ἐξακολουθεῖ καθημερινὰ νὰ σκοτώνει ἑκατομμύρια ἀνθρώπους. Ὅλα τούτα τὰ εἶδαμε κι ὅλα τούτα μᾶς ὁδηγοῦν στὴν κατάργηση τοῦ ἐκφυλισμοῦ τῆς ἀνθρωπότητος μέσω τῆς κατάργησης τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας, τοῦ ἀνταγωνισμοῦ καὶ τῶν ἀντίθετων συμφερόντων». ²⁰

Φυσικά, τόσο ὁ Μάρξ ὅσο κι ὁ Ἔνγκελς εἶχαν νὰ κάνουν ἀκόμα

18. Μάρξ, «Κριτικὴ τῆς χεγκελιανῆς Φιλοσοφίας τοῦ Δικαίου».

19. «Γιὰ τὸν Μάρξ», σελ. 242, 247.

20. Ἔνγκελς, «Σχέδιο μιᾶς κριτικῆς τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας», ἀπὸ τὰ «Οἰκονομικο-φιλοσοφικά Χειρόγραφα τοῦ 1844».

πολὺ δρόμο στὴν ἀνάλυσή τους τοῦ καπιταλισμοῦ. Αὐτὴ ὅμως ἡ ἀρχὴ ἦταν ὑπέροχη. Εἶναι ἄραγε ὅλα τούτα «ἀφρημένα», «φιλοσοφικά», «ἀπατηλά»;

Ὁ «πραγματικὰ ἀνθρώπινος» ἄνθρωπος.

Ὁ Μάρξ συνεχίζει ἀμέσως τὰ πιὸ πάνω μὲ τὸ σημαντικὸ ἐπιχείρημα στὴν «Ἁγία Οἰκογένεια», ὅτι «ὁ ἐμπειρικὸς κόσμος πρέπει νὰ τακτοποιηθεῖ μὲ τέτοιο τρόπο, ὥστε ὁ ἄνθρωπος νὰ μπορεῖ ἐπιτέλους νὰ ζεῖ ὁ ἴδιος σὰν πραγματικὰ ἀνθρώπινο ὄν». ²¹ Ὁλόκληρη ἡ «Γερμανικὴ Ἰδεολογία» ἀσχολεῖται μὲ τοῦτο ἀκριβῶς τὸ πρόβλημα, γιατί ἡ ἀλλοτρίωση τοῦ ἀνθρώπου στὸν καπιταλισμὸ γεννιέται ἐπειδὴ:

«...ἡ πλειοψηφία τῶν ἀτόμων, ποὺ τοὺς ἔχουν ἀφαιρεθεῖ αὐτὲς οἱ δυνάμεις, ποὺ ἔχουν ἀποστερηθεῖ ἀπ' ὅλο τὸ περιεχόμενο τῆς ζωῆς, μεταβλήθηκαν σὲ ἀφρημένα ἄτομα». ²²

Δὲν εἶναι ὁ Μάρξ ποὺ θεωρεῖ τὸν ἄνθρωπο μιὰν ἀφαίρεση, ἀλλὰ ὁ καπιταλισμὸς! Καὶ ὁ ἐμπειρισμὸς τοῦ Ἀλτουσέρ! Δὲν εἶναι ἐπιστημονικὸ τὸ νὰ θέλεις νὰ ἀπαλλάξεις τὴν οἰκονομικὴ καὶ κοινωνικὴ κατάσταση τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ «ἀξίες», «ἠθικοὺς λόγους» καὶ «ἀνθρωπισμό». Εἶναι ἡ χειρότερη μορφή ἀφαίρεσης.

Ἡ ἀλλοτρίωση ὑπερνικάται μὲ τὴν κοινωνικὴ κατοχὴ αὐτῶν τῶν δυνάμεων.

Στὸ «Κεφάλαιο» ἀκριβῶς ὁ ἀνθρωπισμὸς τοῦ Μάρξ φτάνει στὴν πλήρη του πραγμάτωση καὶ ἡ κατανόηση αὐτῆς τοῦ οἰκονομικοῦ χαρακτῆρα τῆς ἀλλοτρίωσης ἀναπτύσσεται τώρα σὲ κείμενα τὰ συνταρακτικὰ κεφάλαια γιὰ τὸ σύστημα τῆς μανιφακτούρας, ποὺ καίνε ἀπὸ ἀγανάκτηση καὶ κάνουν τὸ ἔργο αὐτὸ κάτω περισσότερο ἀπὸ μιὰν ἀναλυτικὴ ἔκθεση τῶν οἰκονομικῶν καὶ κοινωνικῶν δομῶν. Ἡ ἰδιοποίησις, τελικά, τῶν μέσων παραγωγῆς ἀπὸ τὴν κοινότητα τῶν ἐργαζομένων πετυχαίνει τὴν «αὐτοπραγμάτωση τῆς προσωπικότητος». Τώρα «ἀρχίζει ἡ ἀνάπτυξη ἐκείνῃ τῆς ἀνθρώ-

21. *The Holy Family*, σελ. 176.

22. *German Ideology*, σελ. 66. Ὁ Ἀλτουσέρ μᾶς βεβαίωσε ὅτι μὲ τὴν τελικὴ ἀπόρριψη τοῦ χεγκελιανισμοῦ, ποὺ ἀποτελεῖ τὴν οὐσίαν τῆς «Γερμανικῆς Ἰδεολογίας», ὁ Μάρξ τέλειωσε μὲ τὴν ἀλλοτρίωση, ἐνῶ ἀντίθετα, ἡ ἀλλοτρίωση εἶναι τὸ σταθερὸ θέμα τοῦ βιβλίου αὐτοῦ, καθὼς καὶ τῶν *Grundrisse* καὶ τοῦ «Κεφαλαίου».

πινης δύναμης που είναι ο ίδιος ο αληθινός της σκοπός..., ή πλήρης ανάπτυξη του ανθρώπινου γένους», του «ανθρώπου στο επίπεδο του είδους», ή πραγμάτωση της «ανάγκης του ανθρώπου να αυτοαναπτυχθεί». ²³

Κι αυτό είναι κατάρτα για τον Άλτουσέρ. Με έμφαση δηλώνει ότι μετά τη μεταστροφή του Μάρξ, το 1845, δηλαδή μετά την απόρριψη του χεγκελιανισμού των «Χειρογράφων», ο Μάρξ δε χρησιμοποιεί ποτέ ξανά τις έννοιες άνθρωπος και ανθρωπισμός. ²⁴

«Η απόλυτη προϋπόθεση για τη θετική γνώση του ίδιου του κόσμου και για την αλλαγή του καθώς και για όποιαδήποτε γνώση γύρω από τον άνθρωπο είναι να “γίνει στάχτη ο φιλοσοφικός μύθος περί άνθρωπου”». ²⁵

Η απόρριψη αυτή του ανθρωπισμού συνεπάγεται, κατά τον Άλτουσέρ, την εξάλειψη του ανθρώπου σὰ φορέα της ιστορικής εξέλιξης και της ανάγκης να άφυπνιστεί ή ιστορική συνείδηση του προλεταριάτου, που για τον Μάρξ ήταν ή άπαραίτητη προϋπόθεση για τὸ σοσιαλισμό.

Ο Άλτουσέρ ισχυρίζεται ότι «ολόκληρη ή κλασική μαρξιστική παράδοση άρνήθηκε να πεί ότι ο άνθρωπος είναι κείνος που φτιάχνει ή ιστορία». ²⁶

Την άπάντηση σ' αυτό, τη δίνει ο ίδιος ο Μάρξ:

«Ο άνθρωπος, ο ζωντανός άνθρωπος, είναι κείνος που φτιάχνει ή ιστορία. Η ή ιστορία δέν είναι ένα ξέχωρο πρόσωπο που χρησιμοποιεί τον άνθρωπο ως μέσο για τον ιδιαίτερο σκοπό του: ή ή ιστορία δέν είναι άλλο παρά ή δραστηριότητα του ανθρώπου που επιδιώκει τούς σκοπούς του». ²⁷

Ο Μάρξ άνασκειάζει τὸ «θεωρητικό άντιανθρωπισμό» του Άλτουσέρ στο ίδιο θέμα, τονίζοντας ότι «ολόκληρη ή ή ιστορία του κόσμου δέν είναι τίποτε άλλο παρά ή γέννηση του ανθρώπου μέσα από την ανθρώπινη εργασία». «Με τη δράση του στον κόσμο, και

23. «Τὸ Κεφάλαιο», τόμ. 1, σελ. 554-708 και τόμ. 3, σελ. 945.

24. «Γιά τὸν Μάρξ», σελ. 244.

25. Στο ίδιο, σελ. 299.

26. Άλτουσέρ, συνέντευξη πρὸς τὴν *Pensée*, τεύχος Άπρίλη 1968.

27. Μάρξ, «Η Άγια Οικογένεια».

αλλάζοντάς τον, ο άνθρωπος αλλάζει ταυτόχρονα τὴν ίδια τὴ φύση του κι άναπτύσσει τὴς δυνατότητες που κοιμούνταν μέσα του». ²⁸

Έτσι τὸ πλάσιμο από τὸν άνθρωπο τοῦ κόσμου του είναι ταυτόχρονα τὸ πλάσιμο και τὸ ξαναπλάσιμο τοῦ ίδιου και ή τελείωση τὴς ίδιαις του τὴς πλήρους ανάπτυξης ως ανθρώπου. ²⁹

28. «Τὸ Κεφάλαιο», τόμ. 1 και «Χειρόγραφα τοῦ 1844».

29. Γιά τὸν Άλτουσέρ, ή κοινωνική αλλαγή είναι τὸ αποτέλεσμα τὴς προκαθορισμένης οικονομικῆς ανάπτυξης, που έχει αυτόματο χαρακτήρα. «Αν οί άνθρωποι παίζουν σ' αὐτὴν κάποιο ρόλο, αὐτὸ συμβαίνει γιατί οί ενεργείες τους καθορίζονται σὲ τελευταία ἀνάλυση από τὸν οικονομικό παράγοντα.

ΟΙ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΕΣ ΠΗΓΕΣ ΤΟΥ ΜΑΡΕΙΣΜΟΥ

«Έχουμε πάφει νά διαβάζουμε τὸν Χέγκελ καὶ γι' αὐτὸ
στὰ τελευταῖα πενήντα χρόνια κανέννας ἀπὸ τοὺς μαρξί-
στες δὲν κατάλαβε τὸν Μάρξ».¹

ΛΕΝΙΝ

Δυὸ φιλοσοφικὲς τάσεις ἐνώνονται στὸν Μάρξ καὶ οἱ δυὸ μετα-
πλάθονται ἀπ' αὐτόν. Ἡ πρώτη εἶναι ἡ ὕλιστική παράδοση, ἡ
βρετανικὴ (Μπέηκον, Χόμπς καὶ Λόκ) καὶ ἡ γαλλικὴ (Καρτέσιος,
Γκασεντί). Ἡ δεύτερη εἶναι ἡ γερμανικὴ κλασικὴ φιλοσοφία τοῦ
Κάντ, τοῦ Φίχτε καὶ τοῦ Χέγκελ.

Ἡ σημασία τοῦ ὕλισμοῦ θρίσκεται στὸ ὅτι ἀρνιέται καθετί
ἔξω ἀπὸ τὸ φυσικὸ κόσμο, εἴτε πρόκειται γιὰ ὑπερφυσικοὺς φο-
ρεῖς ἢ ὑπερφυσικὲς τάσεις ποὺ κινοῦνται πρὸς κάποιον σκοπὸ, εἴτε
γιὰ ὀντότητες ὅπως τῇ «ζωτικῇ δυνάμει» τοῦ Μπερξόν, τοῦ Σῶ καὶ
τῶν βιταλιστῶν. Ὁ ὕλισμὸς ὑπογράμμισε ἐπίσης ἰδιαίτερα τὴ
σημασία τοῦ περιβάλλοντος γιὰ τὸ πλάσιμο τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ
δὲν μπόρεσε ποτὲ νὰ ἐξηγήσει πῶς, σὲ τούτη τὴν περίπτωσι, τὸ
περιβάλλον ἦταν δυνατό νὰ μεταμορφωθεῖ ἀπὸ κείνους ἀκριβῶς
ποὺ φτιάχνει καὶ διαμορφώθηκαν ἀπ' αὐτὸ σὲ νοοτροπία καὶ χα-
ρακτήρα!

Ὁ Μάρξ ἦταν ὕλιστῆς, ἀλλὰ σὲ δυὸ σημεία διαφωνοῦσε μὲ
τὸν ὕλισμὸ τῆς ἐποχῆς του. Δὲν παραδεχόταν τὴν ἐπικρατούσα
ἀποψη ὅτι ὁ νοῦς εἶναι ἓνα λευκὸ φύλλο χαρτιοῦ ποὺ πάνω του
ὁ ὕλικὸς κόσμος ἀφήνει τ' ἀποτυπώματά του. Ἀντίθετα, ὁ ἄν-
θρωπος γ ν ω ρ ί ζ ε ι αὐτὸ ποὺ φ τ ι ά χ ν ε ι, καὶ ἀλλάζει τὸ πε-
ριβάλλον του μὲ τὴ γνώση καὶ τὴ δράση, ποὺ εἶναι ἡ ζωὴ του.
Συνεπῶς, ἡ ἀντικειμενικὴ καὶ ἡ ὑποκειμενικὴ ζωὴ τοῦ Ἀνθρώπου
εἶναι ἐνωμένες — ὁ ἄνθρωπος δὲ στέκει μπροστὰ στὸν κόσμον

1. Λένιν, «Ἔργα», τόμ. 38: «Φιλοσοφικὰ Τετράδια».

προσπαθώντας να καταλάβει τί είναι. Τὸν φ τ ι ά χ ν ε ι — ἂν καὶ ἡ φυσικὴ του προτεραιότητα εἶναι ἀναντίρρητη. Ὁ Μάρξ τονίζει ἔτσι ὅτι, στὸ σημεῖο αὐτό, ἀπορρίπτει «ὅλο τὸν προηγούμενο ὕλισμό».²

Τὸ γεγονός ὅμως ὅτι ὁ Μάρξ εἶναι ὑλιστὴς δὲ συνεπάγεται καθόλου πὼς ἀπορρίπτει τὴν παράδοση τῆς γερμανικῆς κλασικῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς κορυφαίας τῆς ἐκδήλωσης μὲ τὸν Χέγκελ. Ἀπεναντίας, αὐτῆς τῆς φιλοσοφικῆς παράδοσης τὸ κίνημα τῆς ἐργατικῆς τάξης — εἶπε ὁ Ἑνγκελς — εἶναι ὁ γνήσιος κληρονόμος.³ Ὅπως ὅμως ἔγινε καὶ μὲ τὸν ὕλισμό, ἡ κριτικὴ τοῦ Μάρξ εἶναι μιὰ ἀξιολόγηση, μὲ ὁρισμένα στοιχεῖα ποὺ διαφυλάττονται καὶ μὲ ἄλλα ποὺ ἀπορρίπτονται. Ὁ Μάρξ δέχεται ἀπὸ τὸν Χέγκελ τὴν πίστη του ὅτι ἡ πραγματικότητα δὲν εἶναι ἔτσι ὅπως ἐμφανίζεται στὴν ἐμπειρικὴ σκέψη. Ἀπορρίπτει ἔτσι κάθε μορφή ἐμπειρισμοῦ. Ὑπάρχει σὲ κάθε γνώση ἀδιάσπαστη ἀλληλεπίδραση τοῦ Ἀνθρώπου καὶ τοῦ ὕλικου κόσμου του. Ἡ νόηση καὶ ἡ δράση εἶναι δημιουργικές. Ὁ Μάρξ συμφωνεῖ μὲ τὸν Χέγκελ, ὅταν χαρακτηρίζει ὡς «ἀπλῶς ἐμπειρικὴ» καὶ «ὑπερβατὴ» κάθε μορφή τῆς πραγματικότητος ποὺ μπαίνει ἐμπόδιο στὴν ἀνάπτυξη τῶν δυνατοτήτων τοῦ Ἀνθρώπου. Ὁ κόσμος πρέπει ν' ἀλλάξει· ὄχι μὲ μιὰ ἐπίκληση σὲ αἰώνιες ἀρχές ἢ μὲ τὸ ζετύλιγμα τῆς Ἰδέας — ὡς τῆς μόνης τάχα πραγματικότητος — ἀλλὰ μὲ τὴν προοδευτικὴ ἔκφραση τῶν ἰδίων τῶν ὕλικῶν καὶ ἀνθρώπινων δυνατοτήτων του. Ὁ Μάρξ ὅμως ἀπορρίπτει ὁλότελα τὴν ἄποψη ὅτι ἡ ἔσχατη πραγματικότητα εἶναι τὸ πνεῦμα ἢ ὁ Λόγος καὶ ὅτι ὁ ὕλικός κόσμος εἶναι παράγωγός του. Ἐξηγώντας γιατί ἀποδέχεται τὴν ἰδέα ὅτι ὁ Ἀνθρώπος φτιάχνει τὸν κόσμο του, λέει: «Φυσικά, σὲ ὅλα τούτα, ἡ προτεραιότητα τῆς ἐξωτερικῆς φύσης παραμένει ἀδιάδλητη».⁴ Ἡ ἱστορία τόσο γιὰ τὸν Μάρξ ὅσο καὶ γιὰ τὸν Χέγκελ εἶναι ἡ ἱστορία τῆς αὐτο-δημιουργίας τοῦ Ἀνθρώπου, κι ὄχι μιὰ κατὰ γράφῃ γεγονότων ποὺ ἀντανάκλονται παθητικὰ στὸ μυαλό.

Ἡ συνεισφορά τοῦ Χέγκελ.

Ὁ χεγκελιανὸς ἰδεαλισμὸς καὶ ἡ παλιότερη ὑλιστικὴ παράδοση συνδυάζονται μ' ἐπιτυχία, ὡς ἡ νίκη τῆς λογικότητος πάνω στὴ

2. Μάρξ, «Θέσεις γιὰ τὸν Φόουερπαχ», θέση 1.

3. Ἑνγκελς, «Φόουερπαχ».

4. Μάρξ - Ἑνγκελς, «Ἡ Γερμανικὴ Ἰδεολογία».

δίχως νόημα ὕπαρξη, καὶ ἡ μετάβαση στὸ μαρξισμό ἀποτελεῖ ἀπὸ κάθε ἄποψη μιὰ ριζικὴ τομὴ στὴ συνέχεια τῆς σκέψης τοῦ 19ου αἰῶνα.

Ὁ Μάρξ θεωρεῖ τὴν ὑπογράμμιση τῆς ἐνεργητικῆς πλευρᾶς τῆς γνώσης, ὡς μιὰ σημαντικὴ συνεισφορά τοῦ Χέγκελ στὴ γνωσιοθεωρία. Καὶ ὁ Μάρξ καὶ ὁ Χέγκελ θεωροῦν ὅτι ἡ γνώση ἀποκτᾶται ὄχι μὲ τὸ στοχασμὸ ἀλλὰ μὲ τὴν κατεργασία, τὴ χρῆση καὶ τὴν ἀλλαγὴ τοῦ κόσμου. Καὶ στοὺς δυὸ ὑπάρχει διάχυτη ἡ ἰδέα γιὰ τὴν αὐτοδημιουργία τοῦ Ἀνθρώπου ὡς μιὰ πορεία ὅπου ὁ κύριος παράγοντας εἶναι ἡ ἴδια ἡ ἐργασία τοῦ Ἀνθρώπου. Αὐτὸ εἶναι τὸ βασικὸ θέμα τοῦ πρώτου μέρους τῆς «Γερμανικῆς Ἰδεολογίας», ποὺ ὄχι μόνο δὲν καταργεῖ τίς βασικὲς χεγκελιανὲς ἔννοιες, ἀλλὰ καὶ τίς ἐνσωματώνει σὲ ὑλιστικὴ μορφή μέσα στὴν ἴδια τὴν οὐσία τοῦ μαρξισμοῦ.

Αὐτὸς εἶναι στὴν πραγματικότητα ὁ «πυρήνας» ποὺ ὁ Μάρξ, ὅπως γράφει στὸν Πρόλογο τοῦ «Κεφαλαίου», ἐξάγει ἀπὸ τὸν Χέγκελ, ἢ, γιὰ νὰ χρησιμοποιήσουμε ἕνα ἄλλο σχῆμα λόγου, σ' αὐτὸ συνίσταται τὸ «ξαναστίσιμο τοῦ Χέγκελ στὰ πόδια του».

Τὶ ἀκριβῶς σημαίνει ἡ πιὸ πάνω ἔκφραση; Συχνὰ ἐρμηνεύθηκε μὲ ἀπλοῖκό κάπως τρόπο, ὅτι δηλαδὴ ἡ ὕλη προηγεῖται ἀπὸ τὸ πνεῦμα ἢ ὅτι ἡ σκέψη ἐμφανίζεται ὡς συνείδηση τῶν ὕλικῶν ἀντικειμένων. Διατυπώθηκε ἀκόμα ἡ ὑπόθεση ὅτι ὁ Χέγκελ «ξαναστίθηκε στὰ πόδια του» ὅταν ἡ αὐτο-ἀνάπτυξη τῆς ἔννοιας ἔφτασε στὴ φάση τῆς ἐνοάρκωσής της στὴ φύση καὶ τὴν ἱστορία. Κάτι τέτοιο ὅμως θὰ σήμαινε ἐπιστροφή στὴν καθαρὴ μεταφυσικὴ τοῦ χεγκελιανοῦ ἰδεαλισμοῦ. Ἐκεῖνο ποὺ ἐννοεῖ ὁ Μάρξ μὲ τὸ πιὸ πάνω σχῆμα λόγου εἶναι ὅτι πρέπει νὰ βλέπουμε τὴν ἐξέλιξη τοῦ Ἀνθρώπου καὶ τῆς Κοινωνίας μέσα στὴν ἀλληλεπίδραση τῆς δημιουργικῆς σκέψης μὲ τὸ περιβάλλον, νὰ δείχνουμε θεωρητικὰ, σὰν τὸ βασικὸ, τὴν πραγματικὴ διαδικασίαν τῆς ἀπόκτησης τῶν ἀναγκαίων γιὰ τὴ ζωὴ ἀπὸ τὸν ὕλικό κόσμο μέσω τῆς ἐργασίας, τῆς ἐφεύρεσης καὶ τῆς ὀργάνωσης. Τὸ θέμα ἀναλύεται στὴ «Γερμανικὴ Ἰδεολογία», ποὺ δὲν εἶναι καθόλου τὸ ἔργο ὅπου ἡ σκέψη τοῦ Μάρξ εἶναι σὲ κατὰσταση ρήξης μὲ τὸ παρελθόν καὶ ὅπου «ὅλες οἱ προγενέστερες θεωρητικὲς ὑποθέσεις» ἀπορρίπτονται, ὅπως διατείνεται ὁ Ἀλτουσέρ. Ἀντίθετα, ἐδῶ ἀκριβῶς συντελεῖται καὶ ἐρμηνεύεται ὁλοκληρωμένα τὸ ἀναποδογύρισμα τῆς χεγκελιανῆς διαλεκτικῆς.

Ὁ Ἀλτουσέρ κατανοεῖ πολὺ ἐλαττωματικὰ τὸν Χέγκελ: δὲ βλέπει στὴ φιλοσοφία του τίποτε περισσότερο ἀπὸ τὴν «ταύτιση τῆς σκέψης καὶ τοῦ εἶναι»⁵ καὶ τὸν ἀναπόδεικτο ἰσχυρισμὸ γιὰ

«μιαν απλή οργανική ενότητα που αναπτύσσεται μέσα στον ίδιο τον έαυτό της δυνάμει της αρνητικότητάς της.⁶

Ενώ για τον Μάρξ η ένωση του υποκειμενικού και του αντικειμενικού είναι ή αλλαγή και ή συμπλήρωση εκείνου που γνωρίζουμε με τον τρόπο που το γνωρίζουμε, με τις συνθήκες και τη δραστηριότητα που αναπτύσσεται στη διαδικασία της γνώσης με σκοπό τη δράση. Και ή «απλή πρωταρχική ενότητα» πετυχαίνεται με την κατανόηση του ότι δεν υπάρχει παρά ένας μόνο κόσμος και αυτός περιέχει και τον σκεπτόμενο άνθρωπο και το υλικό του περιβάλλον που βρίσκονται σε συνεχή αλληλεπίδραση.

Ο Μάρξ είδε στην προσέγγιση της κοινωνίας προς ένα έλλογο σκοπό τη θαυμαία εξοφάνιση των ιδεολογιών της θρησκείας, της ουτοπίας καθώς και των καθησυχαστικών εκείνων φιλοσοφιών, που όλες τείνουν ν' αντισταθμίσουν τον υλισμό της εποχής μας. Ωστόσο, δεν μπορείς να καταργήσεις τις αταπάτες της θρησκείας, λέει ο Μάρξ (ή οποιαδήποτε από τις άλλες αταπάτες), παρά μόνο όταν καταργήσεις τα δεινά που κάνουν αναγκαία την αταπάτη. Οι ουτοπικές ελπίδες παίζουν τον ίδιο ρόλο με τη θρησκεία, όπως εξάλλου και οι φιλοσοφίες που απλώς μάς δ i α β ε β α i ω ν ο υ ν ότι ή «πραγματικότητα» είναι πολύ καλύτερη απ' ότι φαίνεται να είναι! Όλες αυτές οι ιδεολογίες είναι χρήσιμες και αναγκαίες αταπάτες. Θα εξαφανιστούν όμως όταν έμεις μάθουμε πώς ν' αλλάζουμε τον κόσμο, αντί να τον εξηγούμε και να ξεγελάμε τον έαυτό μας με φαντασιοπληξίες.

Ο Άνθρωπος κι ο Κόσμος του: «Τα Grundrisse».⁷

Αναγνώριση της διαλεκτικής ύψης της κοινωνικής εξέλιξης σημαίνει για τον Μάρξ μεταλλαγή του περιβάλλοντος μέσω της δράσης του ανθρώπου και προσαρμογή της οικονομίας μας και των ιδεών μας στον περίγυρο που έχουμε έτοιμο δημιουργήσει. Η επίδραση της νέας αυτής οικονομίας στην παραπέρα μεταλλαγή του περιβάλλοντος οδηγεί σε νέες αλλαγές στην οικονομία, στο έποικοδόμημα και στην ίδια τη φύση του Άνθρώπου. Όλα τούτα

5. «Για τον Μάρξ», σελ. 189.

6. Στο ίδιο, σελ. 197.

7. *Grundrisse der Kritik der Politischen Oekonomie* (Rohentwurf). («Περίγραμμα της Κριτικής της Πολιτικής Οικονομίας» — πρόχειρο σχέδιο).

είναι ή χεικελιανή θεματολογία σ' όλο το έργο του ώριμου Μάρξ, πιο ολοκληρωμένα, στη μόνη περιληπτική μελέτη πάνω στις θεωρίες του ως σύνολο («Το Κεφάλαιο» δεν ήταν π το πρώτο ατέλειωτο μέρος του), το χιλιοσέλιδο «Περίγραμμα (Grundrisse) του 1857, το πιο θεμελιακό έργο που έγραψε ο Μάρξ, «αποτέλεσμα έρευνας δεκαπέντε χρόνων, της καλύτερης δηλαδή περιόδου της ζωής μου», όπως είπε ο ίδιος.

Το «Περίγραμμα της Κριτικής της Πολιτικής Οικονομίας», έργο της πλήρους ωριμότητας του Μάρξ είναι χεικελιανό, με πιο πάνω έννοια, από την αρχή ως το τέλος.

Ο Άλτουσερ δεν αναφέρει ποτέ το «Περίγραμμα». Η αλήθεια είναι πως δεν μπορεί. Γιατί εμφανιζόμενο ως το ώριμο έργο του Μάρξ, είναι μια πλήρης έκθεση όλης της σειράς των έννοιών του Άλτουσερ διέγραψε από το μαρξισμό ως μη ύπολογισιμες.

Το «Περίγραμμα» περιέχει μια σύνθεση των διαφόρων νημάτων της σκέψης του Μάρξ, αρχίζοντας από τη σκιαγράφιση της ουσίας και των τεσσάρων τόμων του «Κεφαλαίου». Και μπορεί να χαρακτηριστεί ως ή έκθεση του αυθεντικού μαρξισμού και ως αποφασιστικό στάδιο στην ανάπτυξη της σκέψης του. Οποιαδήποτε συζήτηση για μαρξισμό που δεν παίρνει υπόψη το «Περίγραμμα» είναι καταδικασμένη από την αρχή.

Ο Άλτουσερ, με την κριτική θέση που παίρνει, το συμπέρασμα λαβαίνει στα έργα της ωριμότητας του Μάρξ, έφθον γραφθέντα στα 1857. Επειδή όμως το «Περίγραμμα» πραγματεύεται όλη την κληρονομία της σειράς των χεικελιανών έννοιών (αλλοτρίωση, υπέρβαση, αρνηση κτλ.), που, κατά τον Άλτουσερ, ο Μάρξ έχει εγκαταλείψει οριστικά στα 1845 και δεν παίζουν κανένα ρόλο στο έργο του ώριμου Μάρξ, ο θεωρητικός μας απλούστατα το αγνοεί και προχωρεί στην έκθεσή του για το μαρξισμό σαν να μην υπήρξε αυτή ή μελέτη!

«Το Κεφάλαιο» και ή μαρξική θεωρία της Ιστορίας.

Αν ένα τόσο μεγάλο μέρος από το έργο του Μάρξ έχει απορριφθεί από τον Άλτουσερ ως άσημαντο, τί έχει απομείνει; Το δόγμα διάλεξε τον πρώτο τόμο του «Κεφαλαίου» θα ικανοποιήσει άσφαλώς τον πιο παραδοσιακό τύπο του μαρξιστή, που σκέφτεται πάντα το μαρξισμό κάτω από το πρίσμα της ανάλυσης των αντιφάσεων του καπιταλισμού που έκανε ο Μάρξ.

Ο Άλτουσερ επιλέγει πράγματι το «Κεφάλαιο» ως την πηγή

του ουσιαστικού μαρξισμού, αλλά μόνο άφου τὸ ἀπογύμνωσε ἀπὸ τὶς χεγκελιανές του «προσφύσεις» καὶ «διαστρεβλώσεις». Ὁ τρόπος πού πραγματεύεται τὸ βιβλίον εἶναι παράδοξος: ὁ Ἀλτουσέρ δὲν εἶναι καθόλου ἱκανοποιημένος μὲ τὸ ὅτι τὸ περιεχόμενο τοῦ «Κεφαλαίου» εἶναι ἀπαλλαγμένο ἀπὸ χεγκελιανὰ ψεγάδια. Σχεδὸν ὁλόκληρο τὸ πρῶτο κεφάλαιο, τὸ ἀφιερωμένο στὸ «ἐμπόρευμα» δὲν εἶναι ἱκανοποιητικὸ γιατί βασίζεται, κατὰ χεγκελιανὸ τρόπο, στὴν ἱστορικὴ προέλευση τοῦ «ἐμπορεύματος». Ἐπιπλέον ἡ θεωρία τοῦ Μάρξ γιὰ τὴν ἀξία εἶναι πέρα γιὰ πέρα λαθεμένη.

Ὁ Ἀλτουσέρ φαίνεται ν' ἀγνοεῖ ὅτι ὁ Λένιν, πού τὸν θεωρεῖ πάντα ὡς θεματοφύλακα τῆς καθαρῆς καὶ ἄδολης μαρξιστικῆς ἀλήθειας, δίνει ἐδῶ τὴν πλήρη του ὑποστήριξη στὸν Μάρξ.⁸ Μήπως κι ὁ Λένιν μπερδεψε τὸ χεγκελιανισμό μὲ τὸ μαρξισμό; Μήπως ὀφείλουμε νὰ τὸν ἀπορρίψουμε μαζί μ' ὅλο τὸ πρῶτο κεφάλαιο γιὰ τὸ «ἐμπόρευμα»;

Εἶναι κρίμα πού ὁ καημένος ὁ Μάρξ «εἶναι δέσμιος μιᾶς χεγκελιανῆς ἀντίληψης τῆς ἱστορίας» καὶ πού τὰ ἔχει τόσο μπερδέψει μὲ τὶς ἀντιλήψεις του γιὰ τὴν «ἀξία» καὶ τὸ «ἐμπόρευμα». Ἀλλὰ τὸ χειρότερο εἶναι ὅτι στὴ θεωρία του γιὰ τὸ «φетиχισμό» τοῦ χρήματος καὶ τοῦ ἐμπορεύματος, κατρακύλησε πάλι στὸ χεγκελιανισμό. Αὐτὴ ἡ «πραγματοποίηση» (reification), ἡ μετατροπὴ σὲ μιὰν ἰσχυρὴ καὶ ἐξουσιαστικὴ ὄντοτητα ἢ δύναμη τοῦ «χρήματος» καὶ τῶν νόμων τοῦ καπιταλισμοῦ, φαίνεται στὸν Ἀλτουσέρ ὡς ἓνα σφάλμα χεγκελιανοῦ χαρακτῆρα. Γράφει:

«Ὁλη αὐτὴ ἡ θεωρία τῆς μόδας γιὰ τὴν "πραγματοποίηση" στηρίζεται στὴν προβολὴ τῆς θεωρίας τῆς ἀλλοτρίωσης πού βρέθηκε στὰ παλιότερα κείμενα (ἰδιαίτερα στὰ "Χειρόγραφα τοῦ 1844"), στὴ θεωρία τοῦ "φетиχισμοῦ" πού βρίσκεται στὸ "Κεφάλαιο".⁹

Ὁ Μάρξ, ἐξάλλου, θεωρεῖ αὐτὴ τὴν «πραγματοποίηση» ὡς τὴν ἴδια τὴν οὐσία τοῦ καπιταλιστικοῦ συστήματος, πού παγιδεύει τοὺς ἀνθρώπους στὴν ἀκαταμάχητη λειτουργία τῶν νόμων του, μέχρι τὴ στιγμή πού οἱ ἄνθρωποι φτάσουν νὰ συνειδητοποιήσουν ὅτι ὁλόκληρο τὸ σύστημα τῶν νόμων τοῦ καπιταλισμοῦ καὶ ὁ φε-

8. Βλ. βιογραφικὸ ἄρθρο τοῦ Λένιν γιὰ τὸν Μάρξ, «Ἔργα», 1930 (τόμος 18).

9. «Γιὰ τὸν Μάρξ», σελ. 130.

τιχισμὸς τοῦ χρήματος καὶ τοῦ ἐμπορεύματος εἶναι μιὰ αὐταπάτη. Ἀνέκουν μόνο σὲ μιὰν παροδικὴ ἐποχὴ, δὲν εἶναι αἰώνιοι ἢ ἀπόλυτοι. Στὴν κατάλληλη στιγμή, *διὰ φτιάσουμε νὰ καταλάβουμε*, μπορούμε καὶ ὀφείλουμε νὰ ξεπεράσουμε, νὰ ὑπερδοῦμε¹⁰ τὴν καπιταλιστικὴ οἰκονομία καὶ νὰ ἐγκαθιδρύσουμε μιὰ σοσιαλιστικὴ, ὅπου ἡ παραγωγή καὶ ἡ διανομὴ τῶν ἀγαθῶν γίνεται σύμφωνα μὲ τὸ λογικὸ καὶ τὶς ἀνθρώπινες ἀνάγκες κι ὄχι πᾶς σύμφωνα μὲ τὴν ἀλλοτρίωση καὶ τοὺς ἀνασταλτικoὺς νόμους τῆς ἐμπορευματικῆς ἀγορᾶς. Ὅλα ὅμως αὐτὰ φαίνονται στὸν Ἀλτουσέρ ὡς καθαρὸς χεγκελιανισμὸς καὶ δὲ θέλει νὰ ἔχει καμιά σχέση μαζί τους.

Ὁ Μάρξ καὶ ὁ ἱστορικὸς ὕλισμός.

Οἱ ἀναγνώστες τοῦ Προλόγου πού ἔγραψε ὁ Ἀλτουσέρ γιὰ τὴ γαλλικὴ λαϊκὴ ἔκδοση τοῦ «Κεφαλαίου»,¹¹ θὰ ξαφνιασθῶσαν διαπιστώνοντας ὅτι αὐτὸς ἀπορρίπτει τὴ θεωρία τοῦ Μάρξ γιὰ τὴν ἱστορικὴ ἐξέλιξη ὡς «χεγκελιανὸ ἐξελικτικισμό». Ὁ τρόπος διατύπωσης πού ἐπιλέγει γιὰ τὴν κριτικὴ δὲν στρέφεται ἀνοιχτὰ κατὰ τοῦ ἴδιου τοῦ «Κεφαλαίου», ἀν καὶ εἶναι αὐτὸ πού παίρνει ὡς παράδειγμα γιὰ τὴν ἀπεικόνιση τῆς ὅλης ἰδέας, ἀλλὰ κατὰ τῆς κλασσικῆς περίληψης τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ πού ἐκτίθεται στὸν «Πρόλογο τῆς Κριτικῆς τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας» (1859). Ἡ πασίγνωστη βασικὴ παράγραφος ἀρχίζει μὲ τοῦτες τὶς λέξεις:

«Στὴν κοινωνικὴ τους παραγωγή, οἱ ἄνθρωποι ἔρχονται σὲ καθορισμένες σχέσεις, ἀναγκαῖες καὶ ἀνεξάρτητες ἀπὸ τὴ θέλησή τους».

Σὲ συνέχεια, ὁ Μάρξ ἀναπτύσσει τὴ διαλεκτικὴ αὐτὴ ἀντίληψη τῆς ἱστορικῆς ἐξέλιξης γιὰ νὰ δείξει ὅτι οἱ αὐξημένες χάρη στὶς τεχνολογικὲς προόδους παραγωγικὲς δυνάμεις ἔρχονται σὲ σύγκρουση μὲ τὶς σχέσεις παραγωγῆς (τὸ μισθωτικὸ σύστημα, τὸν καπιταλισμό), πού γίνονται δεσμὰ καὶ περιορίζουν τὶς ὑπάρχουσες δυνατότητες. Ἀκολουθεῖ ἡ ἀνασυγκρό-

10. Λέξεις πού ὁ Ἀλτουσέρ δὲ θέλει νὰ τις ξέρει, γιατί τις θεωρεῖ ἄντελως ἰδεαλιστικές.

11. Κ. Μάρξ, «Τὸ Κεφάλαιο», Βιβλίο Ι, Παρίσι 1969, μὲ τὸν πρόλογο τοῦ Ἀλτουσέρ.

τηση της κοινωνίας για να έναρμονιστεί ή οικονομική βάση με αυτές τις δυνατότητες.

Αυτή είναι η διαλεκτική της αλληλεπίδρασης της τεχνικής και των ανθρώπων που τη χειρίζονται, από τη μια μεριά, και του οικονομικού συστήματος, από την άλλη. Ο Μάρξ δείχνει κατόπιν ότι μέσα από τη μάχη των ιδεών ο Άνθρωπος διανοίγει το δρόμο προς αυτήν την αλλαγή, διότι δεν πρόκειται εδώ καθόλου για μιαν αυτόματη οικονομική διαδικασία. Ο άγώνας, λέει ο Μάρξ, διεξάγεται ως το τέλος με ιδεολογικές μορφές.

Ο Άλτουσερ χαρακτηρίζει όλη τούτη την περικοπή ως διαποτισμένη από χεγκελιανό εξελικτικισμό και ως επικίνδυνη πηγή ιδεών που «έχρη προκαλέσει πανωλεθρίες στο κίνημα της εργατικής τάξης». Και συνεχίζει:

«Ο Λένιν δεν υπέκυψε ούτε μια στιγμή στην επίδραση αυτών των χεγκελιανών - εξελικτικιστικών σελίδων».¹²

Αν τὸ ἔκανε αυτό, λέει ο Άλτουσερ, ο Λένιν θα είχε εμποδιστεί στη μάχη του με τη Δεύτερη Διεθνή και δεν θα είχε κατακτήσει την εξουσία στη Ρωσία ούτε θα είχε αρχίσει την οικοδόμηση του σοσιαλισμού.¹³

Ωστόσο, το καταπληκτικό είναι ότι ο Λένιν όχι μόνο επικροτούσε με θέρμη αυτές τις σελίδες, αλλά και τις παρέθετε διεξοδικότατα στο δοκίμιό του για τον Μάρξ,¹⁴ χαρακτηρίζοντάς τις ως

«...την πλήρη διατύπωση των βασιικών αρχών του υλισμού, όπως αυτές εφαρμόζονται στην ανθρώπινη κοινωνία και ιστορία»,

και άλλου τις χαρακτηρίζει ως «διατυπωμένες με βάση τη φιλοσοφία του Χέγκελ».¹⁵

Αυτό που θυαίνει από τούτη την κριτική είναι η αντίρρηση του Άλτουσερ στην έννοια της εξελικτικής αλλαγής, όπου ο φορέας δεν είναι ο οικονομικός παράγοντας «σε τελευταία ανάλυση», αλλά η ανθρώπινη διάνοια και βούληση, ή κίνηση της ιστορίας

12. Πρόλογος στη λαϊκή έκδοση του «Κεφαλαίου».

13. Στο ίδιο.

14. Τόμος 18 των «Έργων» (1930), σελ. 25.

15. Λένιν, «Έργα» (έκδοση του 1930), τόμ. 18, σελ. 25. Ο Λένιν, που παραθέτει τον Πρόλογο εν εκτάσει στο «Τί είναι οι φίλοι του λαού», «Essential of Lenin», τόμ. 1, σελ. 81.

χάρη στην ικανότητα των Ανθρώπων να υπερβαίνουν τους νόμους της κοινωνίας τους και να μεταβάλλουν τη δομή της. Αυτό το χαρακτηρίζει (και το διαστρεβλώνει) ως την «άρχική ένότητα που αναπτύσσεται μέσα στον έαυτό της».

Ο Μάρξ όμως δε θεώρησε ποτέ την κοινωνική εξέλιξη ως ανάπτυξη της 'Ιδέας, ούτε τη σκέφτηκε σαν ένα λογικό ξετύλιγμα μέσα στη φύση και την ιστορία που συντελείται έξω από τη συνείδηση και τη βούληση του Άνθρώπου. Ο Άλτουσερ φαίνεται να βλέπει την κοινωνική αλλαγή να προκύπτει «σε τελευταία ανάλυση» από την ανάπτυξη της αντίφασης του καπιταλισμού με αυτόματο σχεδόν τρόπο καί, φυσικά, ντετερμινιστικό. Για τον Μάρξ, όμως, ο καπιταλισμός δεν γκρεμίζεται και δε μετατρέπεται σε σοσιαλισμό αυτόματα. Χρειάζεται οι Άνθρωποι ν' ανακαλύψουν τη φταίει, πώς εμφανίζονται οι έσωτερικές αντιφάσεις και γιατί δεν μπορούν τελικά να ξεπεραστούν, αν αυτοί δε στρωθούν στη δουλειά για ν' αλλάξουν τον τύπο της κοινωνίας. Ακόμα μια φορά, ο Άνθρωπος είναι κείνος που ξαναπλάθει την κοινωνία.

Ο Άλτουσερ δεν πιστεύει στην εξελικτική αλλαγή που βασίζεται στην ανάπτυξη της προλεταριακής πολιτικής συνείδησης. Τη χεγκελιανή αυτή στην ουσία της προσέγγιση, την αντικαθιστά με το θετικισμό της δημιουργίας μιας θεωρητικής δομής θεμελιωμένης στην επιστημονική παρατήρηση των οικονομικών γεγονότων, μια «υποχώρηση», που παραδέχεται ότι φτάνει «σε μια σπιθαμή από το θετικισμό».¹⁶

Αυτό τοποθετεί το μαρξισμό στο επίπεδο του είδους εκείνου της επιστήμης που ανακαλύπτει τα φαινόμενα και τα κανονικά αποτελέσματά τους κι έτσι φτάνει σε γενικούς νόμους. Κάτι τέτοιο όμως δεν ισχύει ούτε καν για τις φυσικές επιστήμες, όπως τις γνωούμε σήμερα, καί, φυσικά, είναι ολότελα αταίριαστο με την επιστήμη της κοινωνικής εξέλιξης.

Η κατάληξη του θετικισμού του Άλτουσερ είναι η δημιουργία ενός νέου συστήματος θεωρητικής αφαίρεσης, ενός συστήματος απογυμνωμένου από τον ουμανισμό του, τη συνείδησή του, τους νόμους κίνησής του, όπως περιγράφονται στον «Πρόλογο», από την εξελικτικό του ιστορικισμό — ενός συστήματος έννοιων που προσρίζεται να είναι οδηγός για τη δράση. Το σύστημα τούτο δε δημιουργήθηκε ποτέ από τον Μάρξ, ισχυρίζεται ο Άλτουσερ, υπο-

16. Για τον Μάρξ, σελ. 187.

δηλώνεται όμως στη δομή του «Κεφαλαίου», και καθήκον μας είναι να το εξαγάγουμε και να το υψώσουμε σε σύστημα.

Υπάρχει ένα μαρξιστικό σύστημα;

Έχει σημασία να παραβάλουμε τα πιδ πάνω με την ίδια τη μέθοδο του Μάρξ. Ο Μάρξ δε μάς παρουσιάζει κανένα σύστημα. Αν είχε σκεφτεί ότι υπήρχε ανάγκη ασφαλώς θα είχε συγκροτήσει ένα. Εκείνο που είχε στο νου ήταν η ανάπτυξη της συνείδησης, της κατανόησης, των δυνατοτήτων, των προβλημάτων, των ευκαιριών και των αναγκαιοτήτων στην κοινωνική κατάσταση της εποχής. Αυτό, ο Μάρξ το ονομάζει π ρ ά ξ η, γιατί είναι πάντοτε συγκεκριμένο, γιατί πάντα παίρνουμε μέρος και δρούμε, κι επομένως σκεφτόμαστε καθώς δρούμε, και δρούμε καθώς σκεφτόμαστε. Δεν υπάρχει άμετακίνητη θεωρητική δομή, έξω από τη συγκεκριμένη κατάσταση, αλλά μια κατάσταση που μεταβάλλεται καθώς εμείς δρούμε, έπειδη δρούμε, και γι' αυτό απαιτεί άμέσως μιαν επανεξέταση, μια ν έ α κατανόηση και μια ν έ α αντίενέργεια. Αυτή είναι η φιλοσοφία της «υπόθεσης εργασίας».

Ο Μάρξ υπογράμμισε έντελώς ιδιαίτερα το ρόλο της εργατικής τάξης (ή ενός πρωτοπόρου τμήματός της, ικανού να διαφωτίσει και να τραβά με το μέρος του τις μάζες των εργαζομένων), που φτάνει στο ανώτερο εκείνο επίπεδο συνείδησης όπου οι άνθρωποι γίνονται ικανοί για πρώτη φορά ένσυνείδητα και προμελετημένα να φτιάξουν την ιστορία τους. Πρόκειται για μια διαρκή επανάληψη της «υπέρβασης» του σημερινού μοντέλου και των νόμων του. Απαιτεί σε κάθε βήμα την ανθρώπινη επιλογή, την επίσπευση των ανεκπλήρωτων σκοπών· σκοπών που δε συνάγονται από την υφιστάμενη δομή και τους υφιστάμενους νόμους. Ο Άλτουσερ το απορρίπτει αυτό ως «υποκειμενικό» και «αυθόρμητο», ως «ιδεολογικό».

Η αντικατάσταση της πράξης από το σύστημα, που επιχειρεί ο Άλτουσερ, οδηγεί στην εξαφάνιση του ανθρώπου δημιουργού της ιστορίας και την εμφάνιση μιάς «γνώσης» προορισμένης μόνο για τους έκλεκτους, ολότελα αποσπασμένης από τις μάζες, χάρη στην «τομή» ανάμεσα στη συμμετοχή και την ένσυνείδητη αναζήτηση ενός δρόμου προς τα μπρός, από τη μια μεριά, και στο επίπεδο ενός ξεκομμένου συστήματος οργανωμένης αφαίρεσης, από την άλλη. Πρόκειται για ένα στρουκτουραλισμό και τους νόμους του, που είναι ανεξάρτητος από τις ανθρώπινες επιλογές.

Το αποτέλεσμα είναι ένας περίπλοκος και ατέλειωτα επιχειρηματολογούμενος σχολαστικισμός, όπου κατ' ανάγκη υπάρχει και μια ποικιλία από αντίπαλες και εξίσου εύλογες νοητικές κατασκευές, αλλά δεν υπάρχει καμιά δυνατότητα για απόφανση — παρά μόνο ύστερα από εξαντλητική και μη αποδεικτική επιχειρηματολογία — για το ποιά είναι η σωστή. Οί μαθητές του Άλτουσερ φαίνονται να χάνονται μες στην όμίχλη μακρών και ατέρμωνων άφηρημένων συζητήσεων. Ο διανοητικός μόχθος τους μπορεί να παραμείνει διανοητικά ικανοποιητικός, αλλά είναι έντελως άσχετος προς τον ρου των γεγονότων και την κατανόηση των μαζών που συμμετέχουν σ' αυτά.

Τι είναι επιστημονικός σοσιαλισμός;

Ο Άλτουσερ αντιπαράθετε στον εξελικτικό ιστορικισμό του Μάρξ καθώς και στη διαλεκτική προχωρητική πορεία του Ένγκελς, που βασίζεται στους νόμους κίνησης της κοινωνίας, τη δική του έκδοχή της «επιστημονικής» κοινωνικής θεωρίας. Το σύστημα τούτο, εξηγεί ο Άλτουσερ, δε διατυπώθηκε ούτε αναφέρθηκε ποτέ από τον Μάρξ. Θα χρειαστεί να το βγάλουμε από το «Κεφάλαιο», όπου υπάρχει «σε μορφή που δεν έχει ποτέ ξεχωριστεί». Στην ουσία, θα πρέπει να συναρμολογηθεί, όχι από όποιεσδήποτε δηλώσεις ή διατυπώσεις του Μάρξ, αλλά από κείνο που ο Μάρξ δ έ ν έ ι π ε (παρά μόνο έμμεσα). Η προσοχή μας θα πρέπει «να συγκεντρωθεί στις απουσίες», γιατί από την πλευρά του Μάρξ υπάρχει απουσία για ό,τι αφορά τις αφαιρέσεις μέσα στη θεωρητική πρακτική του «Κεφαλαίου». Θα πρέπει, συνεπώς, ν' αναζητήσουμε απαντήσεις σε ερωτήματα που δεν τέθηκαν.¹⁷

Έτσι ο Άλτουσερ, απορρίπτοντας το φιλοσοφικό τρόπο προέγγισης και αποδεχόμενος ως μέθοδο του την επιστημονική αντιπροσκεινικότητα, αναλύει και περιγράφει την προϋπάρχουσα δομή του καπιταλισμού και τον οικονομικό του μετασχηματισμό.¹⁸ Ο άνθρωπος ως ενεργητικό υποκείμενο χάνεται και ξαναγεννιέται σε μια προμαρξική μορφή του υλισμού και στο αντίστοιχο θεωρητικό μοντέλο ή νοητική αναπαράσταση του κόσμου: Θρο-

17. *Theoretical Practice* (τεύχος 1) (το βρετανικό περιοδικό των μελετών του Άλτουσερ).

18. Ο Άλτουσερ υιοθετεί ως Νόμο της Άλλαγής τη θεωρία του Μάο Τσέ Τσούνγκ για τις αντιφάσεις.

νιαζόμαστε στην έννοια, κατέχουμε τις πρώτες, αμετάβλητες και ολοκληρωμένες αρχές της, από τις οποίες ύστερα μπορούμε να συνάγουμε την αλήθεια και τη δράση.

Το πράγμα καταντά ένα είδος προφητικού ντετερμινισμού, που τόσο αυστηρά επικρίνει ο Κάρλ Πόππερ. Παρουσιάζει μιαν ιστορία που ξετυλίγεται σύμφωνα με αμετάβλητους νόμους, βασισμένους στις αντιφάσεις της οικονομίας. Βρισκόμαστε έτσι πολύ κοντά στο μεταφυσικό υλισμό, που είναι η ανάστροφη μορφή του μεταφυσικού ιδεαλισμού. Οί θρισκόμενες σε άλληλεπίδραση δυνάμεις γίνονται αντιληπτές σαν έννοιες που λειτουργούν με το αναπόφευκτο τρόπο μιάς κλειστής και αναπόσπαστης λογικής. 'Η ιδέα όμως ότι ολόκληρη η ιστορία, με τις έκτακτες μεταβολές της, μπορεί να προβλεφθεί με το διαλογισμό από τα υπάρχοντα στοιχεία, είναι πραγματικά έντελως άσπρηκτη.¹⁹

Το μόνο που μπορεί να συμπεράνει κανείς από μια παρόμοια διατύπωση της δομής της κοινωνίας είναι ότι η δομή καθορίζει τον 'Ανθρωπο, κι αυτό σημαίνει πως οι επικρατούσες ιδέες που καθορίζουν τους ανθρώπους ως τμήμα του εποικοδομήματος μιάς ταξικής κοινωνίας, αντιπροσωπεύουν και διατηρούν αυτή την ταξική δομή και τα συμφέροντα της άρχουσας τάξης. 'Ο ίδιος ο Μάρξ απέφριψε αυτή την άποψη ως την αναπόφευκτη συνέπεια του υλιστικού θετικισμού:

«'Η υλιστική θεωρία ότι οι άνθρωποι είναι προϊόντα των περιστάσεων... ξεχνά ότι οι περιστάσεις αλλάζονται από τους ανθρώπους... 'Η σύμπτωση της αλλαγής των περιστάσεων με την ανθρώπινη δραστηριότητα... μπορεί να γίνει αντιληπτή και να κατανοηθεί λογικά μόνο ως *πρακτική επαναστατική*».²⁰

Το ζήτημα δεν είναι να περιγράψεις τον κόσμο και να δεχτείς το σύστημα των νόμων του, αλλά να τον αλλάξεις.

'Η μαρξιστική μέθοδος μελέτης της ιστορίας δεν παρουσιάζει την ιστορία σαν την αυτόματη συνέπεια της λειτουργίας αμείλικτων νόμων, αλλά διατυπώνει την καθοδηγητική θεωρία, που δείχνει πως όταν σε μια καπιταλιστική κοινωνία ο λαός έμπλακει

19. 'Αν υπάρχει μαρξιστής που σκέφτεται έτσι, ο Πόππερ έχει μιαν πολύ πειστική απάντηση, αλλά ο ντετερμινισμός που αποκρούει δεν είναι ο μαρξισμός.

20. Φ. 'Ενγκελς, «Φύερεμπαχ», 3η Θέση.

σε όρισμένες αντιφάσεις, ο δρόμος για να τις ξεπεράσει είναι να προσαρμόσει τον τύπο της οικονομίας, δηλαδή τις σχέσεις της παραγωγής, τους θεσμούς και τις ιδέες της στην ήδη αναπτυσσόμενη μορφή παραγωγής. Αυτή είναι η μαρξιστική «υπόθεση εργασίας» που η επιτυχής εφαρμογή της εξαρτιέται από μας, από το αν λαβαίνουμε πλήρως υπόψη τις μεταβλητές συνθήκες, από το αν κατανοούμε την κατάσταση, από το αν η κατανόηση υπάρχει σε πολύ πλατιά κλίμακα κι όχι στα μυαλά μερικών επιλέκτων. 'Οπως τονίζει κι ο Κόρνφορθ:

«Δεν πρόκειται, ούτε μπορούσε να πρόκειται εδώ για μιαν "έξελιξη που κυβερνάται από νόμους", με τη στενή ντετερμινιστική έννοια, ότι υπάρχουν προκαθορισμένοι νόμοι που δεν επιτρέπουν να συμβαίνει τίποτε άλλο εκτός από κείνο που συμβαίνει».²¹

Αυτό θα σήμαινε ιστορία δίχως ανθρώπους, οι οποίοι θα καταντούσαν έτσι να μην είναι τίποτε παραπάνω από απλό μέσο ενός δοσμένου τύπου κοινωνικών σχέσεων και όχι οι παράγοντες αυτών των σχέσεων. 'Ενας τέτοιος ντετερμινισμός μελετά τη δομή δίχως ν' αναφέρεται στις ανθρώπινες επιλογές, η στη διεισδυτική φαντασία που είναι αναγκαία για το ξεπέρασμα οποιουδήποτε ιστορικά φτασμένου και κατεστημένου δομικού μοντέλου και για τη σύλληψη ενός ολότελου νέου. Αυτή είναι η αληθινή τ ο μ ή, που εξαρτιέται από την προχάραξη μιάς πορείας έντελως διαφορετικής από κείνην που προκαθορίζουν οι υπάρχουσες έννοιακές δομές — ένα τόλμημα στο πλάσιμο της ιστορίας, που περικλείνει ριψοκινδύνευση, υπεύθυνη επιλογή και πραγματική ιστορική πρωτοβουλία. 'Η ουσία του μαρξισμού είναι να δείξει πως ο άνθρωπος *υπερβαίνει* την υπάρχουσα δομή και τη λογική αυτής της δομής, πως προχωρεί πέρα από τους τρέχοντες νόμους, που τους ατενίζει όχι σαν απόλυτους ή αιώνιους, αλλά σαν ιστορικά καθορισμένους. Θυμόμαστε πως μια από τις χεικελιανές έννοιες (μετά την άλλοτρίωση), που ο 'Αλτουσέρ αποκόβει άδυσώπητα από το μαρξισμό είναι η έννοια της υπέρβασης, της άρσης (Aufhebung). 'Οστόσο, δεν είναι άραγε μ' αυτήν ακριβώς την υπέρβαση που φτιάχνεται η ανθρώπινη ιστορία;

Ο 'Αλτουσέρ δε βρίσκει παρά ένα μαρξιστή (τον ίδιο τον

21. M. Cornforth, *The Open Philosophy and the Open Society*. 'Ο Κόρνφορθ προσθέτει ότι μπορούμε να διαβάσουμε όλα τα βιβλία του Μάρξ, δε θα συναντήσουμε πουθενά οποιαδήποτε διατύπωση τέτοιων νόμων.

Μάρξ τὸν βλέπει γεμάτο ἀπὸ ἀπελπιστικὲς ἀσυνέπειες!) στὸν ὁποῖο μπορεῖ νὰ στηριχθεῖ γιατί τηρεῖ αὐστηρὰ τὴ δομικὴ ἀκαμψία καὶ τὴν ἐπιστημονικὴ ἀντικειμενικότητα, κι αὐτὸς εἶναι ὁ Λένιν. Ὁ Λένιν παρουσιάζεται ὡς ὁλότελα ἀπαλλαγμένος ἀπὸ τὴ χεγκελιανὴ ἀστάθεια, τὴν ἰδεαλιστικὴ ἠθικολογία καὶ τὸ συναισθηματικὸ ἀνθρωπισμὸ. Εἶχε ἐλπίζει ὅτι καὶ ὁ Μάρξ θὰ ἦταν ἔτσι, ἀλλὰ δυστυχῶς γελάστηκε. Ὁ Λένιν, ὅμως, πιστεύει ὁ Ἀλτουσέρ, ποτέ του δὲ θεωρεῖ ὅποιαδήποτε χεγκελιανὴ ἔννοια ὡς βασικὴ, οὔτε τὴν ἄρνηση, τὴν ἀλλοτρίωση, τὴν «ὑπέρβαση», οὔτε φυσικὰ τὴ χεγκελιανὴ συγχώνευση τῆς ἀντικειμενικότητας μὲ τὴν ὑποκειμενικότητα. Θὰ τὸν ἀποκαρδίσουμε καὶ ἀπάλι.

Ὁ Λένιν, ἀφοῦ μελέτησε τὸν Χέγκελ, ἀναγνωρίζει τὴν οὐσιαστικὴ του συνεισφορά στὴ φιλοσοφία —τὴν ἐνοποίηση τοῦ ὑποκειμενικοῦ μὲ τὸ ἀντικειμενικὸ στὴ διαδικασία τῆς γνώσης— ὅπως ἀκριβῶς ἔκανε κι ὁ Μάρξ.²²

Ὅπως εἶδαμε πιὸ πάνω, ὁ Λένιν δέχεται μ' ἐνθουσιασμὸ τὴν περίληψη τῆς θεωρίας τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμου ποὺ δίνει ὁ Μάρξ στὸν «Πρόλογο τῆς Κριτικῆς τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας» καὶ ποὺ ὁ Ἀλτουσέρ ἀπορρίπτει καὶ φαντάζεται ὅτι τὸν ἀπορρίπτει κι ὁ Λένιν. Ὁ Πρόλογος θεμελιώνει τὴν κοινωνικὴ ἐξέλιξη στὶς ἀλλαγές ποὺ συντελοῦνται στὶς σχέσεις παραγωγῆς, ὅταν αὐτὲς γίνονται δεσμὰ γιὰ τὶς παραγωγικὲς δυνάμεις. Ὁ Ἀλτουσέρ εἶχε πεῖ ὅτι «οὔτε γιὰ μιὰ στιγμή ὁ Λένιν ὑποκύπτει στὴν ἐπίδραση αὐτῶν τῶν χεγκελιανῶν - ἐξελικτικιστικῶν σελίδων». Στὴν πραγματικότητα ὅμως ὁ Λένιν τὶς παραθέτει διεξοδικὰ σὲ δυὸ ἀπὸ τὰ πιὸ σημαντικὰ ἔργα του, ὅπου τὶς χαρακτηρίζει ὡς «μιὰ ὁλοκληρωμένη διατύπωση τῆς βασικῆς θεωρίας τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμου».²³

Καὶ —«ἡ πιὸ ἄσπληχνη τομὴ ἀπ' ὅλες»— ἀντὶ ν' ἀπορρίψει τὴ χεγκελιανὴ θεωρία, στὴν ὕλιστικὴ τῆς μορφῆς, καὶ βασικὰ γιὰ κείνο ποὺ τὴν πέρασε ὁ Μάρξ: ὡς τὴ διαλεκτικὴ τοῦ Ἀνθρώπου ποὺ ταυτόχρονα πλάθει τὸν ἑαυτό του, τὴν κοινωνία καὶ τὴν ἱστορία μέσω τῆς ὅλο καὶ μεγαλύτερης συνειδητοποίησης τῆς ἱστορικῆς πορείας, ὡς τὴν «πραγμάτωση τῆς φιλοσοφίας» ἀπὸ τὸ προλεταριάτο καὶ μέσα στὸ προλεταριάτο, ὁ Λένιν θεωρεῖ τὴν πλήρη κατανόηση καὶ ἀποδοχὴ τῆς χεγκελιανῆς ἀλήθειας ἀπὸ τὸ μαρξισμό ὡς ἀπαραίτητη.

22. Λένιν, στὴν *Περίληψη τῆς «Ἀγίας Οἰκογένειας»*, «Ἔργα», τόμ. 38.

23. Λένιν, «Τί εἶναι οἱ φίλοι τοῦ λαοῦ» καὶ τὸ βιογραφικὸ ἄρθρο γιὰ τὸν Κάρλ Μάρξ.

«Πάσαμε νὰ διαβάσουμε τὸν Χέγκελ καὶ γι' αὐτὸ κανέναν ἀπὸ τοὺς μαρξιστὲς στὰ τελευταῖα πενήντα χρόνια δὲν ἔχει καταλάβει τὸν Μάρξ».²⁴

Γνωρίζουμε ἓνα Γάλλο μαρξιστὴ ποὺ ἡ πιὸ πάνω διαπίστωση τοῦ ταιριάζει ἰδιαίτερα.

Τὸ στυλ τοῦ Ἀλτουσέρ.

Δὲν μπορούμε ν' ἀφήσουμε τὸν Ἀλτουσέρ δίχως νὰ σχολιάσουμε λιγάκι τὸ ὅλο στυλ τοῦ ζωῆς καὶ γραφῆς, ποὺ εἶναι ἀσυνήθιστο, ἂν καὶ μᾶλλον ἐντυπωσιακὸ παρὰ πειστικὸ. Μιλáει σὰν ἓνας ἄνθρωπος ἀφοσιωμένος στὴν ἰδέα του. Καὶ σὰ μιὰ «φωνὴ βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ». Δίνει τὴν ἐντύπωση τοῦ εὐρυμαθοῦς καὶ τῆς αὐθεντίας ποὺ ἐνδιατρίβει σ' ἓνα ἐντελῶς καινούριο καί, κατὰ τὴν ἀποψή του, ἀπελπιστικὰ ἀναγκαῖο τρόπο διατύπωσης ὅλης τῆς μαρξιστικῆς θεωρίας. Μαχητικότητας στὴν πολεμικὴ του, ξυπνάει ἀμέσως τὸ ἐνδιαφέρον μας καθίζοντας στὸ σκαμνὶ τοὺς ἐχθροὺς καὶ τοὺς αἰρετικούς, ποὺ νιώθει σὰ χρέος του νὰ ἐκθέσει καὶ νὰ καταγγεῖλει. Κι αὐτοὶ εἶναι οἱ φιλόσοφοι, οἱ ἐξελικτικιστές, οἱ χεγκελιανοὶ καὶ οἱ οὐμανιστές.

Ἀραδιάζει τὰ ἐπιχειρήματά του ἐξαντλητικὰ καὶ μὲ τὸν πιὸ ἀκράϊο δογματισμὸ, ὡς ὁ τελευταῖος κονταρομάχος μιᾶς ὀρθοδόξιας ποὺ βρίσκεται σὲ δύσκολη θέση. Συγκρατεῖ τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὸ ἐκτεταστὸ γιὰ δικό του λογαριασμὸ καὶ ἡ ἐμφάνιση τῶν ἀπόψεων του ἔχει κάποιαν ἀνεξαρτησίαν ποὺ εἶναι πιὸ πειστικὴ ἀπὸ τὶς ἐπαναλήψεις πασίγνωστων ἐπιχειρημάτων καὶ ἀναλύσεων ποὺ μαρτυροῦν κόπωση κι ἐξάντληση.

Δὲν ὑπάρχει κίνδυνος παρανόησης ὡς πρὸς τὴ βάση τῆς ἀποψῆς του: παρουσιάζεται μὲ ἀξιώσεις ἐπιστημονικότητας, σὲ ἀντίθεση πρὸς τὶς ἰδεολογικὲς θεωρίες τῶν ἐξελικτικιστῶν καὶ τῶν οὐμανιστῶν. Αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος ποὺ τὰ ἐπιχειρήματα καὶ οἱ θέσεις του παίρνουν τὴν ὄψη ἔντονα διατυπωμένων ἐμπειρικῶν γεγονότων καὶ αὐστηρὰ λογικῶν συμπερασμάτων ποὺ προκύπτουν ἀπ' αὐτά.²⁵ Δὲν ὑπάρχει διφορούμενο ἢ ὑποκειμενισμὸς γιὰ τὴν περίπτωσή του. Θὰ ἔλεγε κανεὶς πῶς εἶναι ἓνας ἐκπρόσωπος τῆς παλιότερης φυσικῆς, προτοῦ ὁ Ἀινστάιν τῆς

24. Λένιν, «Φιλοσοφικὰ τετράδια».

25. Μιὰ μοιραία ἐπιστροφή στὸν ἐμπειρισμὸ, ὅπως ὁ ἴδιος παραδέχεται.

αφαιρέσει την τελεολογία και την απόλυτοτητα. 'Ο 'Αλτουσέρ επιθυμεί ο μαρξισμός να είναι σαφής, απόλυτος και οριστικός, αναντίρρητος και άμετάβλητος.

Αυτό συμβαδίζει κατ' ανάγκη με μιάν επιθετική πολεμική διάθεση του άνδρός, που ξέρει πώς κατέχει την τελική αλήθεια. 'Ο έντονος αυτός φανατισμός αναζωογονεί και μεταδίδει σε όσους τον υίοθετούν μιὰ καθησυχαστική αίσθηση ανωτερότητας και έμπιστοσύνης.

Ποιό είναι, όμως, το θεωρητικό σύστημα που προέκυψε και τί κάνει ο 'Αλτουσέρ σχετικά μ' αυτό; Δυστυχώς, τίποτε το κατανοητό δεν φανερώθηκε και τίποτε δε γίνεται σχετικά μ' αυτό. Δίνεται ή υπόσχεση για ένα θεωρητικό σύστημα, που όμως δεν παρουσιάζεται. Στη θέση του συνιστάται να διαβάσουμε το «Κεφάλαιο» κάτω από την καθοδήγηση του 'Αλτουσέρ. Το μυστικό όμως του Μάρξ, όταν αποσιωπούμε τα βιβλία του, έχει καλά φυλαχτεί.

'Αλλά ούτε έχουμε μπροστά μας το ύγιες εκείνο βάφτισμα στα καθημερινά γεγονότα και στα τρέχοντα προβλήματα απ' όπου αναδύεται ή καθαρή κατανόηση του τί πραγματικά συμβαίνει και του τί πρέπει να γίνει, όπως είναι ή περίπτωση με όλους τους σθεναρούς, συγκεκριμένους και πρακτικούς λόγους και με όλα τα γραφτά του Λένιν. 'Εκείνο που φαίνεται να έχουμε μπροστά μας είναι ή σχολαστική πισωδρόμηση προς μιάν όλο και μεγαλύτερη σύγχυση και συσκότιση. Σε κάθε καινούρια φουρνιά δοκιμών το θέμα γίνεται όλο και πιο απόκρυφο και οί αναγνώστες και όπαδοί όλο και πιο λίγοι κι έκλεκτοί.²⁶

Δεν μπορεί ν' αποφύγει κανείς τον παραλληλισμό με τους σχολαστικούς του Μεσαίωνα. Κάθε καθαρά έννοιακό σύστημα έφόσον γίνεται δεκτό είναι έπόμενο να κυβερνά τα γεγονότα και να υπαγορεύει τις πράξεις μας, δεν μπορεί ποτέ να φτάσει στη βεβαιότητα της αναντίρρησης όμοφωνίας. 'Ο κάθε θεωρητικός δογματισμός βρίσκειται πολύ μακριά από την έπιστήμη, γιατί δεν είναι πράξη, δεν είναι μιὰ υπόθεση εργασίας, που δοκιμάζεται και επανεξετάζεται συνεχώς μέσα στην πράξη, όπως λ.χ. ή ιατρική, όπως επίσης ο μαρξισμός. 'Επόμενο είναι λοιπόν, οί βαθιές θεωρητικοποιήσεις του να παίρνουν τη μορφή ενός έπίμονου δογματισμού, ή να τρέμουν στο σημείο ταλάντωσης της πεποίθησης, όπως ή κάθε άφηρημένη μεταφυσική. 'Επόμενο είναι επίσης να είναι πάντοτε ανοιχτές σε κάποιο εναλλακτικό και έξισου αύστηρά

26. 'Αναφέρονται ιδιαίτερα στους δυο τόμους δοκιμών με τον τίτλο «Θεωρητική Πρακτική».

άκαμπτο σύστημα. Αυτός είναι ακριβώς ο λόγος που ή μεσαιωνική Σχολαστική εξαφανίστηκε μέσα στις αίθουσες παραδόσεων των καθολικών φιλοσόφων και χάθηκε για πάντα απ' τον όρίζοντα. Γιατί απλούστατα δεν μπορεί ποτέ να εξασφαλιστεί ή βεβαιότητα —ό μόνος τρόπος για να νικήσει ο δογματισμός τις άμφιβολίες— με την αυξανόμενη έπιτακτικότητα των ίσχυρισμών για την αύστηρη ακρίβεια και αυθεντικότητα του συστήματος.

'Ο 'Αλτουσέρ είναι έτοιμος να υπερασπίσει την υπόθεσή του στο πεδίο της μάχης για τη σωστή λ έ ξ η. 'Υπάρχουν δυο λέξεις ιδιαίτερα πάνω στις όποιες είναι έτοιμος ν' άγωνιστεί ως το τέλος: Πρώτο, άρνιέται να αναγνωρίσει ότι ο μαρξισμός είναι ένας ά ν θ ρ ω π ι σ μ ό ς και δεύτερο, άρνιέται να πεί πώς ο "Ανθρωπος είναι εκείνος που φτιάχνει ιστορία. "Αν αυτά είναι τα δόγματά του, μπορεί να τα κρατήσει για τον έαυτό του.

Marxism Today,
τεύχη του Γενάρη και του Φλεβάρη 1972.

Λουί 'Αλτουσέο

ΑΠΑΝΤΗΣΗ ΣΤΟΝ ΤΖΩΝ ΛΙΟΥ'Ι-Σ

Μετάφραση
ΚΛΑΙΡΗ ΜΗΤΣΟΤΑΚΗ

Louis Althusser
RÉPONSE A JOHN LEWIS
François Maspero, Paris 1973.

Εισαγωγικό σημείωμα

Τὸ βιβλιαράκι αὐτὸ περιέχει ἓνα ἄρθρο καὶ μιὰ Σημείωση, ποὺ χρονολογοῦνται ἀπὸ τὸν Ἰούνιο τοῦ 1972.

Τὸ ἄρθρο «Ἀπάντηση σὶ τὸν Τζὼν Λιούις» δημοσιεύτηκε, σὺν μετάφραση τοῦ Γκράχαμ Λόκ, σὲ δύο τεύχη τῆς πολιτικῆς καὶ θεωρητικῆς ἐπιθεώρησης τοῦ Κομμουνιστικοῦ Κόμματος Μεγάλης Βρετανίας «Marxism Today», τὸν Ὀχτώβριο καὶ Νοέμβριο τοῦ 1972.

Γιατὶ «Ἀπάντηση»; Γιατὶ λίγους μῆνες πρωτίτερα (σιὰ τεύχη τοῦ Γενάρη καὶ Φλεβάρη τοῦ '72), ἡ ἐπιθεώρηση αὐτὴ εἰχε δημοσιεύσει ἓνα ἐκτενὲς κριτικὸ ἄρθρο τοῦ Τζὼν Λιούις (ἄγγλου κομμουνιστῆ φιλόσοφου, γνωστοῦ γιὰ τὶς παρεμβάσεις του σὶὰ ἰδεολογικο-πολιτικὰ ζητήματα), μὲ τὸν τίτλο: «Ἡ περίπτωση τοῦ Ἀλτουσέρ».

Τοῦτο δὼ τὸ κείμενο τῆς «Ἀπάντησης σὶ τὸν Τζὼν Λιούις» εἶναι μιὰ διόρθωση τῆς ἀγγλικῆς μορφῆς τοῦ ἁρθρου. Ἐκκεντρίκοις διορθώσεις, καὶ πρόσθετα μερικὲς παραγράφους γιὰ ν' ἀποσαφηνιστεῖ τὸ νόημα, καθὼς καὶ μιὰ Παρατήρηση.

Στὸ τέλος αὐτοῦ τοῦ κειμένου ἔχω καταχωρήσει καὶ μιὰ ἀνέκδοτη Σημείωση ποὺ ἀρχικὰ θ' ἀποτελοῦσε μέρος τῆς «Ἀπάντησής» μου, μὰ τελικὰ τὴν ἔβγαλα γιὰ νὰ μὴν ξεπεράσω τὰ ὅρια ἐνὸς μεγάλου κιόλας ἁρθρου.

Παρίσι, 1η Μαΐου 1973

Α.Α.

Εὐχαριστῶ τὴν ἐπιθεώρηση «Marxism Today» τοῦ δημοσίεψε τὸ ἄρθρο τοῦ Τζὼν Λιούις σχετικὰ μὲ τὰ δοκίμια μαρξιστικῆς φιλοσοφίας τοῦ ἔχω γράψει: «Γιὰ τὸν Μάρξ» καὶ «Διαβάζοντας τὸ "Κεφάλαιο"» (1965).

Μπροστὰ στ' ἀσάλευτα μέλη τῆς οἰκογένειας καὶ τοὺς σιωπηλοὺς συνάδελφους του, ὁ Δόκτωρ Τζὼν Λιούις καταπίαστηκε μὲ τὴν «περίπτωση Ἀλτουσέρ».¹ Μὲ τὶς ὥρες. Καὶ ἀνάγγειλε τὴ διάγνωσή του: ὁ ἄρρωστος ἔχει προσβληθεῖ ἀπὸ ὀξὺ «δογματισμὸ» — μιὰ «μεσαιωνικὴ» παραλλαγή του. Ἡ διάγνωση εἶναι σκοτεινὴ: ὁ ἄρρωστος δὲν ἔχει πολὺ δρόμο μπροστὰ του.

Τιμὴ μου. Μὰ κι εὐκαιρία νὰ δώσω ὀρισμένες ἐξηγήσεις ὕστερα ἀπὸ δώδεκα χρόνια. Τὸ πρῶτο μου ἄρθρο, τοῦ μιλοῦσε γιὰ τὸ «Νεαρὸ Μάρξ», χρονολογεῖται ἀπὸ τὸ 1960. Καὶ σήμερα βρισκόμαστε στὰ 1972.

Ἀπὸ τὸ 1960 πολὺ νερὸ ἔχει κυλίσει στ' αὐλάκι τῆς Ἱστορίας. Τὸ ἐργατικὸ Κίνημα ἔζησε γεγονότα πολὺ σημαντικά: τὴ συνέχιση τῆς ἡρωικῆς καὶ νικηφόρας ἀντίστασης τοῦ βιετναμικοῦ λαοῦ ἐνάντια στὸν ἰσχυρότερο ἱμπεριαλισμὸ τοῦ κόσμου· τὴν προλεταριακὴ πολιτιστικὴ Ἐπανάσταση στὴν Κίνα (1966-1969)· τὴν ἰσχυρότερη ἐργατικὴ ἀπεργία τῆς παγκόσμιας ἱστορίας (δέκα ἑκατομμύρια ἀπεργῶν μέσα σ' ἓνα μῆνα) τὸ Μάη τοῦ 1968 στὴ Γαλλία, μιὰ ἀπεργία τοῦ εἶχε «πρόδρομο» καὶ «συνοδό» τῆς μιὰ βαθιὰ ἰδεολογικὴ ἐξέγερση στοὺς κύκλους τῶν φοιτητῶν καὶ τῶν μικροαστῶν διανοουμένων στὴ Γαλλία· τὴν κατάληψη τῆς Τσεχοσλοβακίας ἀπ' τοὺς στρατοὺς ἄλλων χωρῶν τοῦ Συμφώνου τῆς Βαρσοβίας· τὸν πόλεμο τῆς Ἰρλανδίας, κλπ. Ἡ πολιτιστικὴ Ἐπανάσταση, ὁ Μάης τοῦ '68, καὶ ἡ κατάληψη τῆς Τσεχοσλοβακίας

1. Ὁ τίτλος τοῦ ἁρθροῦ τοῦ Τζὼν Λιούις εἶναι «Ἡ περίπτωση Ἀλτουσέρ». Τίποτε τὸ ἐκπληκτικόν: στὸ συμπέρασμα του, ὁ Τζὼν Λιούις βάζει τοὺς τόνους στὰ γιῶτα, συγχρίνοντας τὸ μαρξισμό μὲ τὴν... ἱατρικὴ.

είχαν πολιτικές και ιδεολογικές επιπτώσεις σ' ολόκληρο τον καπιταλιστικό κόσμο.

Με το πέρασμα του χρόνου μπορούμε να κρίνουμε καλύτερα. 'Ο Λένιν έλεγε: το κριτήριο της πραχτικής δεν ισχύει αληθινά παρὰ σὰν εφαρμόζεται πάνω σὲ «διαδικασίες» μεγάλης διάρκειας. Με το πέρασμα του χρόνου ἀπὸ μιὰ «πραχτική δοκιμασία» πού διάρκεσε δώδεκα, δέκα ἢ ἑπτὰ χρόνια, μπορούμε νὰ κρίνουμε καλύτερα, καὶ νὰ δοῦμε ἂν εἶχαμε δίκιο ἢ ἄδικο, καὶ σὲ τί: ἀκόμα καὶ στὸ δικό μου, πολὺ ταπεινὸ ἐπίπεδο. Ἀλήθεια, εἶναι ἐξαιρετική εὐκαιρία.

Σημειῶνω μόνο μιὰ λεπτομέρεια: στὸ ἄρθρο τοῦ Τζὼν Λιούις δὲ γίνεται λόγος γιὰ τὴν πολιτική ἱστορία τοῦ ἐργατικοῦ Κινήματος. Στὸ βιβλίο μου «Γιὰ τὸν Μάρξ» (1965) εἶχα μιλήσει γιὰ τὸν Στάλιν, γιὰ τὸ 20ὸ Συνέδριο, γιὰ τὴ διάσπαση τοῦ διεθνούς κομμουνιστικοῦ Κινήματος. Γιὰ τὸν Τζὼν Λιούις, ὁ Στάλιν, ὅπως φαίνεται, δὲν ὑπῆρξε· οὔτε καὶ τὸ 20ὸ Συνέδριο, οὔτε ἡ διάσπαση τοῦ διεθνούς κομμουνιστικοῦ Κινήματος, οὔτε ὁ Μάρξ τοῦ 1968· ἡ κατάληψη τῆς Τσεχοσλοβακίας δὲν ἔγινε ποτέ, οὔτε ὁ πόλεμος τῆς Ἰρλανδίας. 'Ο Τζὼν Λιούις εἶναι καθαρὸ πνεῦμα· δὲν πέφτει τόσο χαμηλὰ ὥστε νὰ μιλάει γιὰ πολιτική.

Ὅταν μιλάει γιὰ φιλοσοφία, μιλάει γιὰ φιλοσοφία. Τελεία καὶ παύλα.

Πρέπει νὰ πούμε ὅτι τὸ ἴδιο ἀκριβῶς κάνει κι ἡ πλειοψηφία τῶν «καθηγητῶν τῆς φιλοσοφίας» στὴν ἀστική μας κοινωνία. Προπαντός, δὲ μιλᾶνε γιὰ πολιτική! Ὁχι, μιλᾶνε γιὰ φιλοσοφία. Τελεία καὶ παύλα. Γι' αὐτὸ κι ὁ Λένιν τοὺς χαρακτηρίζει με τὰ λόγια τοῦ Ντίτζγκεν, «διπλωματούχους λακέδες» τοῦ ἀστικοῦ κράτους. Τί κακομοιριά! Γιατὶ τέλος πάντων, ἀπὸ τὸν Πλάτωνα κι ἔπειτα, ὅλοι οἱ μεγάλοι φιλόσοφοι μίλησαν γιὰ πολιτική, καὶ μάλιστα ὅλοι οἱ μεγάλοι ἀστοὶ φιλόσοφοι, ὄχι μονάχα οἱ ὑλιστές, ἀλλὰ κι οἱ ἰδεαλιστές: παράδειγμα ὁ Χέγκελ. Δὲν τὸ ἔλεγαν: ἀλλὰ ὅλοι τοὺς λίγο πολὺ ὑποπτεύονταν ὅτι νὰ κάνουν φιλοσοφία σημαίνει πὼς κάνουν πολιτική στὸ χῶρο τῆς θεωρίας· καὶ εἶχαν κιόλας τὸ θάρρος νὰ κάνουν πολιτική στὰ ἴσια μιλώντας γιὰ πολιτική.

Δόξα τῷ θεῷ, ὁ Τζὼν Λιούις τ' ἄλλαξε ὅλα αὐτά. 'Ο Τζὼν Λιούις εἶναι μαρξιστῆς καὶ δρισκόμαστε στὰ 1972: δὲν ἔχει πλέον ἀνάγκη νὰ μιλά γιὰ πολιτική. 'Ο νοῶν νοεῖται.

Εὐχαριστῶ ἀκόμα τὴν ἐπιθεώρηση «Marxism Today» πού ἀφιερώνει τόσο μεγάλη θέση στὴ φιλοσοφία. Σωστὰ τῆς παραχωρεῖ-

ται αὐτὴ ἡ θέση. 'Ο "Ενγκελς, ὁ Λένιν βέβαια, μὰ κι ὁ ἴδιος ὁ Στάλιν! κι ὅπωςδῆποτε ὁ Γκράμσι καὶ ὁ Μάο τό 'χουν πει: ἡ πάλῃ τῆς προλεταριακῆς τάξης ἔχει ἀνάγκη τῆς φιλοσοφίας. Δὲ χρειάζεται μόνο τὴ μαρξιστική ἐπιστήμη τῆς ἱστορίας (τὸν ἱστορικὸ ὑλισμὸ), ἀλλὰ καὶ τὴ μαρξιστική φιλοσοφία (τὸ διαλεκτικὸ ὑλισμὸ). Γιατί;

Ἐπιτρέψτε μου ν' ἀπαντήσω με μιὰ φράση πού διακινδυνεύω (προσωπικά) νὰ γράψω: γιατί ἡ φιλοσοφία εἶναι, σὲ τελικὴ ἀνάλυση,² ταξικὴ πάλῃ σὺν χῶρο τῆς θεωρίας.³

Ὅλ' αὐτὰ εἶναι, ὅπως θὰ 'λεγε ὁ Τζὼν Λιούις, ἐντελῶς «ὀρθόδοξα». 'Ο "Ενγκελς, ὅπως τὸν παραθέτει ὁ Λένιν στὸ «Τί νὰ κάνουμε;» ἔγραφε τὸ 1874 στὸν πρόλογο τοῦ «Πολέμου τῶν χωρικών»: ὑπάρχουν τρεῖς μορφές ταξικῆς πάλῃς. Ἡ οἰκονομικὴ μορφή, ἡ πολιτικὴ μορφή, καὶ ἡ θεωρητικὴ μορφή ταξικῆς πάλῃς. Ἡ ἂν τὸ προτιμάτε ἀλλιώς: ἴδια εἶναι ἡ ταξικὴ πάλῃ, καὶ ἄρα πρέπει νὰ διεξαχθεῖ ἀπὸ τὸ προλεταριάτο, με τὴν καθοδήγηση τοῦ Κόμματός του, στὴν οἰκονομία, στὴν πολιτικὴ καὶ στὴ θεωρία. Στὴ θεωρία, τὸ συμπύκνωμα τῆς ταξικῆς πάλῃς ὀνομάζεται φιλοσοφία.

Ὅλ' αὐτά, θὰ μᾶς πούνε, εἶναι σκέτα λόγια καὶ τίποτε ἄλλο.

2. Συγκεκριμενοποιῶ: σὲ τελικὴ ἀνάλυση, γιὰ νὰ μὴ μοῦ θάλουν στὸ στόμα πράγματα πού δὲ λέω. Λέω: ἡ φιλοσοφία εἶναι, σὲ τελικὴ ἀνάλυση, ταξικὴ πάλῃ σὺν χῶρο τῆς θεωρίας — καὶ ὄχι: ἡ φιλοσοφία εἶναι ταξικὴ πάλῃ στὴ θεωρία ἀπλὰ καὶ μόνο.

3. Γιὰ νὰ προσανατολίσω τὸν ἀναγνώστη πού αὐτὸς ὁ ἀκραῖα συμπυκνωμένος τύπος θὰ μπορούσε νὰ φέρει σὲ ἀμηχανία, δίνω τρεῖς ἐνδείξεις: 1) με τὴν ἀφαίρεση, τὴν ὀρθολογικότητα καὶ τὴ συστηματικότητά της, ἡ φιλοσοφία ἐντάσσεται κάλλιστα «μέσα» στὴ θεωρία, στὰ περίχωρα τῶν ἐπιστημῶν, με τὶς ὁποῖες διατηρεῖ ἰδιότυπες σχέσεις: ἀλλὰ ἡ φιλοσοφία δὲν εἶναι (μιὰ) ἐπιστήμη. 2) Διαφορετικὴ ἀπὸ τὶς ἐπιστήμες, ἡ φιλοσοφία διατηρεῖ στενὴ σχέση με τὴν ταξικὴ τάση τῶν ἰδεολογιῶν, πού σὲ τελικὴ ἀνάλυση εἶναι π ρ α χ τ ι κ ῆ ς καὶ δὲν ἀνήκουν στὴ θεωρία (οἱ «θεωρητικὲς ἰδεολογίες» ἦταν σὲ τελικὴ ἀνάλυση ἀποσπάσματα τῶν πραχτικῶν ἰδεολογιῶν στὴ θεωρία). 3) Σ' ὅλες αὐτὲς τὶς διατυπώσεις, ἡ ἔκφραση «σὲ τελικὴ ἀνάλυση» δηλώνει «τὸν σὲ τελικὴ ἀνάλυση καθορισμὸ», τὴν κύρια ὁψη, τὸν «ἀποφασιστικὸ κρίκο» τοῦ καθορισμοῦ: υποδηλώνει ἄρα ὅτι ὑπάρχουν μιὰ ἢ παραπάνω δευτερεύουσες ἐξαρτημένες ὕψεις, ἐπικαθορισμένες καὶ ἐπικαθοριστικές, ἀφοῦ εἶναι ἄ λ λ ε ς. Ὅποτε ἡ φιλοσοφία δὲν εἶναι παρὰ πάλῃ τῶν τάξεων, καὶ οἱ ἰδεολογίες δὲν εἶναι παρὰ πραχτικές: ἀλλὰ σὲ τελικὴ ἀνάλυση. Ἴσως νὰ μὴν ἀντιληφθήκαμε πάντοτε καλὰ τὴ θεωρητικὴ ἐμβέλεια τῆς πολιτικῆς θέσης τοῦ Λένιν γιὰ τὸν «ἀποφασιστικὸ κρίκο». Τὸ θέμα δὲν εἶναι νὰ διαλέξουμε ἀπλὰ ἀνάμεσα σὲ προϋπάρχοντες καὶ ἐντοπισμένους κρίκους τὸν «ἀποφασιστικὸ κρίκο»: ἡ ἀλυσίδα εἶναι φτιαγμένη με τέτοιο τρόπο πού πρέπει ν' ἀναποδογυρίσουμε τὴ διατύπωση. Γιὰ νὰ μπορέσουμε νὰ ἐντοπίσουμε τοὺς ἄλλους κρίκους τῆς ἀλυσίδας στὴ θέση τους, πρέπει κατὰρχὴν νὰ τοὺς συλλάβουμε μέσω τοῦ τοῦ «ἀποφασιστικοῦ κρίκου».

Ἔ, λοιπόν, ὄχι. Τὰ λόγια αὐτὰ εἶναι ἴσα ἴσα τὰ ὅπλα γιὰ τὴν ταξικὴ πάλη στὴ θεωρία, κι ἐπειδὴ ἡ πάλη τῶν τάξεων στὴ θεωρία εἶναι ἓνα «μέρος» τῆς πάλης τῶν τάξεων γενικά, κι ἐπειδὴ ἡ ἀνώτερη μορφή τῆς πάλης τῶν τάξεων εἶναι ἡ πολιτικὴ ταξικὴ πάλη, τὰ λόγια τῆς φιλοσοφίας εἶναι ὅπλα γιὰ τὴν πολιτικὴ μάχη.

Ὁ Λένιν ἔγραψε ὅτι «ἡ πολιτικὴ εἶναι τὸ συμπύκνωμα τῆς οἰκονομίας». Ἐμεῖς θὰ μπορούσαμε νὰ γράψουμε: ἡ φιλοσοφία εἶναι, σὲ τελικὴ ἀνάλυση⁴ τὸ θεωρητικὸ συμπύκνωμα τῆς πολιτικῆς. Ἡ διατύπωση εἶναι κάπως «σχηματικὴ». Ἔστω! Λέει πολὺ καλὰ αὐτὸ πού θέλει νὰ πεί μὲ δυὸ κουβέντες.

Ὅσα διαδραματίζονται στὴ φιλοσοφία ἔχουν, σὲ τελευταία ἀνάλυση, ὄχι μόνο πολιτικὲς συνέπειες στὸ χώρο τῆς θεωρίας, ἀλλὰ καὶ πολιτικὲς συνέπειες στὸ χώρο τῆς πολιτικῆς: στὴν πολιτικὴ ταξικὴ πάλη.

Θὰ τ' ἀποδείξουμε σ' ἓνα λεπτό.

Βέβαια, ἔτσι ὅπως παραπέμπω στὸν Ἑνγκελς καὶ στὸν Λένιν, ὁ Τζὼν Λιούις σίγουρα θὰ μοῦ πεί, ἀκόμα μιά φορά, πὼς μιλάω σὰν τὸν «τελευταῖο πρωταθλητὴ μιάς ὀρθοδοξίας πού ἀπειλεῖται ἀπὸ σοβαροὺς κινδύνους». ⁵ Ὁκέυ. Προσπαθῶ νὰ ὑπερασπιστώ αὐτὴ τὴν «ὀρθοδοξία» πού λέγεται θεωρία τοῦ Μάρξ καὶ τοῦ Λένιν. Μὰ αὐτὴ ἡ ὀρθοδοξία ἀπειλεῖται, ἀπὸ γεννησιμιοῦ της, ἀπὸ «σοβαροὺς κινδύνους»; Ἀκριβῶς: ἀπὸ τοὺς κινδύνους τῆς ἀστικῆς ιδεολογίας. Ὁ Τζὼν Λιούις θὰ πεί πὼς ἡ φωνή μου εἶναι «φωνὴ βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ»; Ὁχι!

Οἱ κομμουνιστές, ὅταν εἶναι μαρξιστές, κι οἱ μαρξιστὲς ὅταν εἶναι κομμουνιστὲς δὲν βοοῦν ἐν τῇ ἐρήμῳ. Ὡστόσο, μπορεῖ νὰ εἶναι σχετικὰ μόνοι τους.

Γιατί; Θὰ τὸ δοῦμε.

Πάνω λοιπὸν σὲ τούτῃ τῇ θεωρητικῇ μαρξιστικῇ δάσῃ, τὴν «ὀρθόδοξη», μιάς κι εἶναι σύμφωνη μὲ τὴ θεωρία τοῦ Μάρξ καὶ τοῦ Λένιν, θέλω νὰ ἐξηγηθῶ καὶ μὲ τὸν Τζὼν Λιούις, καὶ μὲ τὰ δικά μου λάθη. Πάνω στὴ δάσῃ τῆς ἀναγκαιότητας τῆς ταξικῆς πάλης στὴ θεωρία, πού διακήρυξαν ὁ Ἑνγκελς καὶ ὁ Λένιν —καὶ πάνω στὴ δάσῃ τοῦ ὀρισμοῦ τῆς φιλοσοφίας πού προτείνω σήμερα (Ἰούλιος 1972): *ἡ φιλοσοφία εἶναι, σὲ τελικὴ ἀνάλυση, πάλη τῶν τάξεων στὴ θεωρία*.

Θ' ἀφήσω λοιπὸν κατὰ μέρος ὅλες τὶς «ψυχολογικὲς» παρατηρήσεις πού ὁ Τζὼν Λιούις θεώρησε καλὸ ν' ἀφιερώσει σὰν συμπε-

ρασμα τοῦ ἄρθρου του, στὸ «στὺλ ζωῆς καὶ γραφῆς τοῦ Λ. Ἀλτουσέρ, στὸ σύνολό τους». Γιὰ παράδειγμα, ὁ Τζὼν Λιούις νιώθει μεγάλη συγκίνηση, στοργὴ καὶ ἀναστάτωση, σὰν καλὸς «ἄνθρωπος τῆς πίστεως» πού εἶναι, γιὰ τὸ γεγονὸς ὅτι «ὁ Λ. Ἀλτουσέρ *ἐπιχειροῦμαι τοιοῦτο μ' ἐξαιρετικὴ λεπτολογία καὶ ἀκραῖο δογματισμό*», καὶ αὐτὸ τὸν κάνει νὰ σκέφτεται ὄχι τοὺς σχολαστικοὺς πού ἦταν μετὰ τὸν 19^ο αἰῶνα, ἀλλὰ τοὺς «σχολιαστὲς», τοὺς σχολιαστὲς τῶν σχολιαστῶν, τοὺς σοφολογιότατους πού ἔκοβα τὴ φιλοσοφικὴ τρίχα στὰ τέσσερα, ἀποβλακωμένοι ἀπ' τὶς παραπομπές... Χίλια εὐχαριστῶ! Ἡ λεπτεπίλεπτη αὐτὴ «ψυχολογία» δὲν ἔχει θέση σὲ μιὰ συζήτηση μεταξὺ κομμουνιστῶν. Δὲ θ' ἀκολουθήσω τὸν Τζὼν Λιούις σ' αὐτὸ τὸ πεδίο.

Θὰ φερθῶ στὸν Τζὼν Λιούις σὰ σὲ σύντροφο, μέλος ἐνὸς ἀδελφοῦ κόμματος: τοῦ Κομμουνιστικοῦ Κόμματος τῆς Μεγάλης Βρετανίας.

Θὰ προσπαθῶ νὰ μιλήσω μιὰ γλῶσσα ἀπλή, καθαρὴ, προσιτὴ σ' ὅλους τοὺς συντρόφους μας.

Γιὰ νὰ μὴν παρατραβήξω τὴν ἀπάντησή μου, θ' ἀσχοληθῶ μονάχα μὲ τὰ πιὸ σημαντικὰ, ἀπὸ πολιτικὴ ἄποψη, θεωρητικὰ προβλήματα γιὰ μᾶς σήμερα, τὸ 1972.

4. Βλ. πρὸ πάνω, σημ. 2.

5. Οἱ ἐκφράσεις εἶναι τοῦ Τζὼν Λιούις.

II

Γιὰ νὰ καταλάβει τὴν ἀπάντησή μου ὁ ἀναγνώστης θὰ πρέπει προφανῶς νὰ γνωρίζει τὴν οὐσία τῆς «ριζικῆς» κριτικῆς ποὺ κάνει ὁ Τζὼν Λιούις στὰ «φιλοσοφικὰ δοκίμιά» μου.

Συνοψίζοντας αὐτὴ τὴν κριτικὴ σὲ δυὸ λόγια, μπορούμε νὰ ποῦμε τὰ παρακάτω:

Ὁ Τζὼν Λιούις μοῦ καταλογίζει: 1) ὅτι δὲ γνωρίζω τὴ φιλοσοφία τοῦ Μάρξ, καὶ 2) ὅτι δὲ γνωρίζω τὴν ἱστορία τῆς διαμόρφωσης τῆς σκέψης τοῦ Μάρξ.

Μὲ δυὸ κουδέντες, μοῦ καταλογίζει ὅτι δὲ γνωρίζω τὴ μαρξιστικὴ θεωρία.

Δικαίωμά του.

Θ' ἀπαντήσω λοιπὸν στὰ δυὸ αὐτὰ σημεία, τὸ ἓνα μετὰ τὸ ἄλλο.

III

Σημεῖο πρῶτο: «Ὁ Α. Ἀλιουσέρ» δὲ γνωρίζει τὴ φιλοσοφία τοῦ Μάρξ.

Γιὰ νὰ τ' ἀποδείξει ὁ Τζὼν Λιούις χρησιμοποιεῖ μιὰ ἀπλὴ μέθοδο. Ἐκθέτει «τὴ» φιλοσοφία τοῦ Μάρξ ἔτσι ὅπως ἐκεῖνος τὴν καταλαβαίνει. Δίπλα δάζει τὴ φιλοσοφία τοῦ Μάρξ ἔτσι ὅπως τὴν καταλαβαίνει ὁ «Α. Ἀλτουσέρ». Ἡ σύγκριση εἶναι ἀρκετὴ γιὰ νὰ δεῖ κανεὶς ἀμέσως τὴ διαφορά!

Γι' αὐτὸ λοιπὸν, ἂς ἀκολουθήσουμε τὸν ὁδηγό μας στὴ μαρξιστικὴ φιλοσοφία, γιὰ νὰ δοῦμε πῶς συνοψίζει ὁ Τζὼν Λιούις, κατὰ τὴν κρίση του, τὴ φιλοσοφία τοῦ Μάρξ. Γιὰ κείνον συνίσταται σὲ τρεῖς φράσεις ποὺ ἀπὸ τώρα καὶ στὸ ἐξῆς θ' ἀποκαλῶ τρεῖς Θέσεις.⁶

α) Θέση 1: «Ὁ ἄνθρωπος φτιάχνει τὴν ἱστορία».

Αἰτιολόγηση τοῦ Τζὼν Λιούις: δὲ χρειάζεται αἰτιολόγηση· εἶναι κάτι ποὺ χτυπᾷ στὰ μάτια, εἶναι προφανές, ὅλος ὁ κόσμος τὸ βλέπει. *Παράδειγμα* τοῦ Τζὼν Λιούις: ἡ ἐπανάσταση. Ὁ ἄνθρωπος κάνει τὴν ἐπανάσταση.

β) Θέση 2: «Ὁ ἄνθρωπος φτιάχνει τὴν ἱστορία, ξαναφτιάχνοντας τὴν ἱστορία ποὺ ἔχει ἤδη φτιάξει, "ὑπερβαίνοντας", μὲ τὴν "ἄρνηση τῆς ἄρνησης", τὴν ἤδη φτιαγμένη ἱστορίᾳ».

Αἰτιολόγηση τοῦ Τζὼν Λιούις: ἀφοῦ τὴν ἱστορία τὴν φτιάχνει ὁ ἄνθρωπος, γιὰ νὰ φτιάξει ὁ ἄνθρωπος τὴν ἱστορία πρέπει νὰ μετασχηματίσει τὴν ἱστορία ποὺ ἔχει ἤδη φτιάξει (ἀφοῦ ἡ ἱστορία

6. Σ' ἓνα ἀπὸ τὰ «Μαθήματα φιλοσοφίας γιὰ ἐπιστήμονες» (1967) πρῶτα τὸν παρακάτω «ὀρισμό»: «Ἡ φιλοσοφία ἐκφέρει προτάσεις ποὺ εἶναι Θέσεις» (σὲ διάκριση ἀπὸ τίς ἐπιστήμες: «Μιὰ ἐπιστήμη ἐκφέρει προτάσεις ποὺ εἶναι Ἀποδείξεις»).

φτιάχνεται ἀπ' τὸν ἄνθρωπο): Νὰ μετασχηματίζει κανεὶς αὐτὸ ποὺ ἔχει φτιάξει, σημαίνει ὅτι «ὕπερβαίνει», ὅτι ἀρνεῖται αὐτὸ ποὺ ὑπάρχει· κι ἀφοῦ αὐτὸ ποὺ ὑπάρχει εἶναι ἡ ἱστορία ποὺ ὁ ἄνθρωπος ἔχει φτιάξει, σημαίνει νὰ ἀρνεῖται τὴν ἡδὴ ἀρνημένη ἱστορία. Νὰ φτιάχνει λοιπὸν κανεὶς τὴν ἱστορία σημαίνει «ν' ἀρνεῖται τὴν ἄρνηση» τῆς ἄρνησης τῆς ἄρνησης, καὶ πάει λέγοντας ὡς τὸ ἄπειρο. *Παράδειγμα τοῦ Τζὼν Λιούις*: ἡ ἐπανάσταση. Γιὰ νὰ κάνει τὴν ἐπανάσταση ὁ ἄνθρωπος «ὕπερβαίνει» («ἀρνεῖται») τὴν ὑπάρχουσα ἱστορία ποὺ ἄλλωστε κι αὐτὴ δὲν εἶναι παρὰ «ἄρνηση» τῆς προηγούμενης ἱστορίας, κλπ.

γ) Θέση 3: «Ὁ ἄνθρωπος δὲ γνωρίζει ἄλλο ἀπὸ κείνο ποὺ φτιάχνει».

Αἰτιολόγηση τοῦ Τζὼν Λιούις: δὲν ὑπάρχει αἰτιολόγηση. Δὲν περίσσευε χώρος στὸ ἄρθρο; Ἄς ἀναλάβουμε πάντως ἐμεῖς τὴν ὑπεράσπιση τῆς θέσης τοῦ Τζὼν Λιούις. Ὁ Τζὼν Λιούις θὰ μπορούσε νὰ ἐπικαλεσθεῖ τὴν ἐπιστημονικὴ πραχτικὴ καὶ νὰ πεί ὅτι ὁ ἐρευνητὴς «δὲ γνωρίζει ἄλλο ἀπὸ κείνο ποὺ κάνει», γιὰ αὐτὸς ὁ ἴδιος «κάνει» εἴτε τὶς μαθηματικὲς ἀποδείξεις, εἴτε τὶς (πειραματικὲς) ἀποδείξεις. *Παράδειγμα τοῦ Τζὼν Λιούις*: δὲν ὑπάρχει παράδειγμα. Ἄς ἐπιχειρήσουμε νὰ ἀποσαφηνίσουμε τὴ θέση του. Ὁ Τζὼν Λιούις θὰ μπορούσε νὰ πάρει ἀκριβῶς τὴν ἱστορία γιὰ παράδειγμα: ὁ ἄνθρωπος γνωρίζει τὴν ἱστορία ἐφόσον αὐτὸς τὴ φτιάχνει (θέση τοῦ J. B. Vico — «verum factum»);⁷

Νὰ οἱ τρεῖς θέσεις ποὺ συνοψίζουν τὴ φιλοσοφία τοῦ Μάρξ κατὰ τὴν ἀντίληψη τοῦ Τζὼν Λιούις:

Θέση 1: Ὁ ἄνθρωπος φτιάχνει τὴν ἱστορία.

Θέση 2: Ὁ ἄνθρωπος φτιάχνει τὴν ἱστορία ὑπερβαίνοντας τὴν ἱστορία.

Θέση 3: Ὁ ἄνθρωπος δὲ γνωρίζει παρὰ ὅ,τι φτιάχνει.

Ὅλα τούτα εἶναι πολὺ καλὰ. Ὁλος ὁ κόσμος «καταλαβαίνει» τὶς λέξεις: ἄνθρωπος, φτιάχνω, ἱστορία, γνωρίζω. Μόνο μιὰ κάπως μπερδεμένη λέξη τῶν «φιλοσόφων» ὑπάρχει: ἡ «ὕπερβαση», ἢ «ἄρνηση τῆς ἄρνησης». Ἀλλὰ θὰ μπορούσε ἄραγε ὁ Τζὼν Λιούις,

7. «Ἀληθὲς τὸ γεγονός». Ὁ Μάρξ παραθέτει τὸν Βίκο σὲ μιὰ γραμμὴ τοῦ «Κεφαλαίου» (Ed. Sociales, τόμ. 2, σελ. 59, σημείωση) στὰ διαστικά, σχετικὰ μὲ τὴν ἱστορία τῆς τεχνολογίας.

ἂν ᾔθελε, νὰ πεί τὸ ἴδιο πράγμα πιὸ ἀπλά; Ἀντὶ νὰ πεί: ὁ ἄνθρωπος φτιάχνει τὴν ἱστορία ὑπερβαίνοντάς τὴν μὲ τὴν «ἄρνηση τῆς ἄρνησης», θὰ μπορούσε νὰ πεί: ὁ ἄνθρωπος φτιάχνει τὴν ἱστορία μεταβάλλοντάς τὴν, κλπ. Δὲ θὰ 'ταν ἴσως πιὸ ἀπλὸ αὐτό;

Ἡ ὥστόσο ὑπάρχει μιὰ μικρὴ δυσκολία. Ὅταν ὁ Τζὼν Λιούις λέει πὼς ὁ ἄνθρωπος εἶναι αὐτὸς ποὺ «φτιάχνει» τὴν ἱστορία, ὅλος ὁ κόσμος καταλαβαίνει· ἢ μάλλον ὅλος ὁ κόσμος νομίζει πὼς καταλαβαίνει. Ὅταν ὅμως πρόκειται νὰ προχωρήσει λίγο παρακάτω στὴν ἐξήγηση, ὅταν ὁ Τζὼν Λιούις βάζει τίμια (μέσα του) τὸ ἐρώτημα: «τί κάνει ὁ ἄνθρωπος γιὰ νὰ φτιάξει τὴν ἱστορία;» τότε βλέπουμε πὼς ἐκεῖ ποὺ ὅλα φαινότουσαν ἀπλὰ ὑπῆρχε ἓνα λεπτὸ πρόβλημα, ἓνα μικρὸ σκοτεινὸ σημεῖο ἐκεῖ ποὺ ὅλα φαινότουσαν καθαρὰ.

Τί ἦταν σκοτεινὸ; Ἡ μικρὴ λεξούλα «φτιάχνω», «κάνω» (στὴ θέση: «ὁ ἄνθρωπος εἶναι αὐτὸς ποὺ φτιάχνει τὴν ἱστορία»). Τί μπορεί, πράγματι, νὰ θέλει νὰ πεί αὐτὴ ἡ μικρὴ λέξη: φτιάχνω, κάνω; σὰν πρόκειται γιὰ τὴν ἱστορία, βέβαια! Γιὰ ὅταν λέμε: «ἔκανα μιὰ βλακεία», ἢ «ἔκανα τὸ γύρο τοῦ κόσμου», ἢ ὅταν ὁ μαραγκὸς λέει «ἔφτιαξα ἓνα τραπέζι» κλπ., ὅλος ὁ κόσμος ξέρει καλὰ τί πάει νὰ πεί: φτιάχνω, κάνω. Τὸ νόημα τῆς λέξης ἀλλάζει ἀνάλογα μὲ τὶς ἐκφράσεις, ἀλλὰ σ' ὅλες τὶς ἐκφράσεις μπορεί κανεὶς νὰ ἐξηγήσει τί θέλει νὰ πεί τὸ φτιάχνω.

Γιὰ παράδειγμα ὅταν ὁ μαραγκὸς «φτιάχνει» ἓνα τραπέζι, σημαίνει ὅτι τὸ κατασκευάζει. Ἀλλὰ φτιάχνω τὴν ἱστορία; Τί μπορεί νὰ θέλει νὰ πεί αὐτό; Τὸ μαραγκό, τὸν ξέρουμε, ἀλλὰ ὁ ἄνθρωπος ποὺ φτιάχνει τὴν ἱστορία, ποῖός εἶναι; Γνωρίζετε αὐτὸ τὸ «εἶδος ἀτόμου», ὅπως ἔλεγε ὁ Χέγκελ;

Τότε ὁ Τζὼν Λιούις ρίχνεται στὴ δουλειά. Δὲν προσπαθεῖ νὰ ξεγλιστρήσει ἀπ' τὴν δυσκολία: τὴν ἀντιμετωπίζει κατὰφασα. Καὶ μᾶς ἐξηγεῖ τὰ πράγματα. Μᾶς λέει: «φτιάχνω», στὴν περίπτωσι τῆς ἱστορίας, σημαίνει «ὕπερβαίνω» (ἄρνηση τῆς ἄρνησης), πάει νὰ πεί μεταβάλλω τὴν πρώτη ὕλη τῆς ἱστορίας ποὺ ὑπάρχει ξεπερνώντας τὴν. Πάει καλὰ.

Ἀλλὰ ὁ μαραγκὸς ποὺ «φτιάχνει» τὸ τραπέζι, ἔχει κι αὐτὸς μπροστά του μιὰ «δοσμένη πρώτη ὕλη»: τὸ ξύλο. Καὶ μετατρέπει τὸ ξύλο σὲ τραπέζι. Ἀλλὰ ὁ Τζὼν Λιούις δὲ θὰ ἔλεγε ποτὲ ὅτι ὁ μαραγκὸς «ὕπερβαίνει» τὸ ξύλο γιὰ νὰ «φτιάξει» μ' αὐτὸ ἓνα τραπέζι. Κι ἔχει δίκιο. Γιὰτί, ἔτσι καὶ τὸ 'λεγε, ὁ πρῶτος μαραγκὸς ποὺ θὰ τοῦ τύχαινε στὸ δρόμο, κι ὅλοι οἱ μαραγκοὶ κι ὅλοι οἱ ἐρ-

γάτες τοῦ κόσμου θὰ τὸν ἔστελναν περίπατο, κι αὐτὸν καὶ τὴν «ὑπέρβασή» του. Ὁ Τζὼν Λιούις δὲ χρησιμοποιοῖ τὴν «ὑπέρβασή» (ἄρνηση τῆς ἄρνησης) παρὰ γιὰ τὴν ἱστορία καὶ μόνο. Γιατί; Ὁ Τζὼν Λιούις, στὸ ἄρθρο του, δὲ δίνει ἐξηγήσεις.

Κατὰ τὴ γνώμη μου, ὁ Τζὼν Λιούις ἐπιμένει στὴν «ὑπέρβασή» γιὰ τὸν ἐξῆς λόγο: γιατί ἡ «πρώτη ὕλη» τῆς ἱστορίας εἶναι ἡ δὴ ἱστορία. Στὴν περίπτωση τοῦ μαραγκοῦ, ἡ πρώτη ὕλη εἶναι τὸ ξύλο. Ἀλλὰ ὁ μαραγκὸς ποὺ «φτιάχνει» τὸ τραπέζι δὲ θὰ πεί ποτὲ ὅτι αὐτὸς ὁ ἴδιος «ἔφτιαξε» καὶ τὸ ξύλο, γιατί ξέρει πολὺ καλὰ πὼς τὸ ξύλο τὸ «παράγει ἡ φύση»: γιὰ νὰ φτάσει ἕνα δέντρο νὰ κοπῇ σὲ τὰ βλῆδες, πρέπει πρώτα νὰ ἔχει φυτρώσει σὲ κάποιο δάσος, στὴ χώρα του, ἢ χιλιάδες χιλιόμετρα κάτω ἀπ' τὸν ἴση-μερινό.

Ὅμως, γιὰ τὸν Τζὼν Λιούις, ὁ ἄνθρωπος φτιάχνει τὴν ἱστορία μὲ τὴν ἱστορία ποὺ ἔχει ἡ δὴ φτιάξει! Μὲς στὴν ἱστορία λοιπὸν ὁ ἄνθρωπος παράγει τὰ πάντα: ὄχι μόνο τὸ ἀποτέλεσμα, τὸ προϊόν τῆς «ἐργασίας» του (τὴν ἱστορία), ἀλλὰ, προηγούμενα, τὴν πρώτη ὕλη (ἱστορία) ποὺ μετατρέπεται σὲ ἱστορία. Ὁ Ἀριστοτέλης ἔλεγε πὼς ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἕνα ζῶο δίποδο, λογικό, ὁμιλῶν, καὶ πολιτικό. Ὁ Φρανκλίνος, ὅπως τὸ παραθέτει ὁ Μάρξ (στὸ «Κεφάλαιο»), ἔλεγε ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἕνα «toolmaking animal» (ζῶο ποὺ φτιάχνει ἐργαλεῖα). Ὁ Τζὼν Λιούις εἶναι φιλόσοφος ἄλλης τάξης. Ὁ Τζὼν Λιούις σκέφτεται πὼς ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι μόνο ἕνα «ζῶο ποὺ φτιάχνει ἐργαλεῖα», ἀλλὰ ἕνα ζῶο ποὺ δημιουργεῖ ἱστορία, μὲ τὸ πλήρες νόημα τοῦ ὄρου, ἀφοῦ φτιάχνει τὰ πάντα: φτιάχνει τὴν πρώτη ὕλη (τὴν ἱστορία), τὰ ἐργαλεῖα παραγωγῆς (ὁ Τζὼν Λιούις σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο τηρεῖ σιγή! κι ἔχει τοὺς λόγους του γι' αὐτό: ἀλλιῶς θὰ ἔταν ὑποχρεωμένος νὰ μιλήσει γιὰ τὴν πάλιν τῶν τὰ ξέων, ὅποτε ὁ «ἄνθρωπος» του θὰ ἔχανε τὴ βαρύτητά του), καὶ φυσικὰ φτιάχνει καὶ τὸ τελικὸ προϊόν: τὴν ἱστορία.

Γνωρίζεται κάτω ἀπ' τὴ σκέπη τ' οὐρανοῦ κανένα ὄν προικισμένο μὲ τέτοια δύναμη; Ναί: ὑπάρχει ἕνα στὴν παράδοση τῆς ἀνθρώπινης κουλτούρας. Ὁ Θεός. Μόνο ὁ Θεὸς «φτιάχνει» τὴν πρώτη ὕλη μὲ τὴν ὁποία «φτιάχνει» τὸν κόσμο. Ὑπάρχει ὅμως μιὰ πολὺ βασικὴ διαφορὰ: ὁ Θεὸς τοῦ Τζὼν Λιούις δὲ βρίσκεται ἐκτὸς κόσμου, ὁ ἄνθρωπος-θεός, δημιουργὸς τῆς ἱστορίας, δὲ βρίσκεται ἔξω ἀπ' τὴν ἱστορία: βρίσκεται μέσα της. Τὰ πράγματα εἶναι πολὺ πιδὸ σύνθετα! Κι ἀκριβῶς ἐπειδὴ ὁ μικροῦλης παντοδύναμος ἀνθρώπινος θεὸς τοῦ Τζὼν Λιούις, δηλαδὴ ὁ «ἄνθρωπος» βρίσκεται μέσα στὴν ἱστορία («en situation», «ἐν κα-

ταστάσει», ὅπως ἔλεγε ὁ Ζ. Π. Σάρτρ),* ὁ Τζὼν Λιούις τοῦ ἀποδίδει ὄχι μόνο μιὰν ἀπόλυτὴ δύναμη δημιουργίας (ὅταν δημιουργοῦμε τὰ πάντα, τὰ πράγματα εἶναι σχετικὰ εὐκολα: μὴδὲ δουλειά!), ἀλλὰ καὶ ἀκόμα πιδὸ ἐκπληκτικό: τὴ δύναμη τῆς «ὑπέρβασής», τὴ δύναμη ν' ἀρνεῖται-ξεπερνᾷ ἀδιάκοπα πρὸς τὰ πάνω τὴν ἱστορία μέσα στὴν ὁποία ζεῖ, τὴ δύναμη νὰ υπερβαίνει τὴν ἱστορία μὲ μέσο τὴν ἀνθρώπιν ἐλευθερία.⁸

Ὁ ἀνθρωπάκος τοῦ Τζὼν Λιούις εἶναι ἕνας μικρὸς ἐγκόσμιος θεός, ποῦ, ὅπως ὅλος ὁ κόσμος, ὅπως ὅλα τὰ ζωντανὰ ὄντα θέλουν νὰ πῶ, βρίσκεται «βουτηγμένος» στὸ νερό, εἶναι ὅμως προικισμένος μὲ τὴν πρωτόφαντὴ δύναμη τῆς ἐλευθερίας νὰ βγαίνει καθ' στιγμὴ τὸ κεφάλι του ἔξω ἀπ' τὸ νερό καὶ ν' ἀλλάζει τὸ ἐπίπεδο τοῦ νεροῦ. Ἕνας μικρὸς σαρκικός θεός, μονίμως «ἐν καταστάσει» μέσα στὴν ἱστορία, προικισμένος μὲ τὴν ἀνήκουστὴ δύναμη νὰ «ξεπερνᾷ» κάθε κατάσταση, νὰ κυριαρχεῖ σὲ κάθε «κατάσταση» κάθε δουλειᾶ, νὰ λύνει ὅλες τὶς δυσκολίες τῆς ἱστορίας, καὶ νὰ βαδίζει πρὸς τὸ τραγουδιστὸ μεθαῦριο τῆς ἀνθρώπινης καὶ σοσιαλιστικῆς Ἐπανάστασης: ὁ ἄνθρωπος εἶναι στὴν οὐσία τοῦ ζῶου ἐπαναστατικὸς γιατί εἶναι ἐλεύθερο ζῶο.

Ζητᾶμε τὴ συγγνώμη σας, μὴ φιλόσοφοι ἀναγνώστες. Ἐμεῖς, οἱ φιλόσοφοι, τὸ ξέρουμε καλὰ αὐτὸ τὸ παλιὸ ἰδεαλιστικὸ τροπάρι. Ἐμεῖς, οἱ κομμουνιστὲς φιλόσοφοι, ξέρουμε καλὰ πὼς αὐτὸ τὸ φιλοσοφικὸ τροπάρι εἶχε πάντα συγκεκριμένες πολιτικὲς ἐπιπτώσεις.

Οἱ πρώτοι ποὺ μίλησαν στὴ φιλοσοφία γιὰ «ὑπέρβασή» εἶναι οἱ ἰδεαλιστὲς ἐκκλησιαστικοὶ φιλόσοφοι τῆς Σχολῆς τοῦ Πλάτωνα: πλατωνικοὶ καὶ νεοπλατωνικοὶ, εἶχαν ζωτικὴ ἀνάγκη τῆς «ὑπέρβασής» γιὰ νὰ οἰκοδομήσουν τὴ φιλοσοφικὴ ἢ θρησκευτικὴ ἰδεολογία τους, κι αὐτὴ ἡ θεολογία ἦταν, τότε, ἡ ἐπίσημη φιλοσοφία τοῦ δουλοκτητικοῦ κράτους. Ἀργότερα, τὸ Μεσαίωνα, οἱ αὐγουστιανανοὶ καὶ θωμιστὲς θεολόγοι ξαναπῆραν τὴν κατηγορίαν

* «...τὸ δι' ἑαυτὸν (δηλαδὴ ὁ ἄνθρωπος) εἶναι ἐλεύθερο ἀλλὰ ὑπὸ θρον καὶ αὐτὴν ἀκριβῶς τὴ σχέση τοῦ θρον πρὸς τὴν ἐλευθερία ζητᾶμε νὰ προσδιορίσουμε μὲ τὸ ὄνομα τῆς κατάστασης» («Τὸ εἶναι καὶ τὸ μὴ εἶναι», σελ. 602 Γκαλλιμάρ), (σ.τ.μ.).

8. Δὲ γνωρίζω τὴν προσωπικὴ φιλοσοφία τοῦ Τζὼν Λιούις. Δὲ διακινδυνεύω πάντως πολλὰ πράγματα στοιχηματίζοντας πὼς θὰ ἔπρεπε νὰ τρέψει ἰδιαίτερη ἀδυναμία γιὰ τὸν Ζ. Π. Σάρτρ. Ἡ «μαρξιστικὴ φιλοσοφία» τοῦ Τζὼν Λιούις μοιάζει πραγματικὰ μὲ τὸ σαρκικὸ ὑπαρξισμό σὲ τέτοιο σημεῖο, ποῦ νὰ τὴν παίρνεις γιὰ ἕνα ἀντίγραφὸ τοῦ θπου ἔχει μπεῖ μιὰ κάποια δόση χειρῶν-αυτοῦ, κι αὐτὸ χωρὶς ἀμφιβολία γιὰ νὰ τὴν κάνει ἀποδεκτὴ ἀπὸ τοὺς κομμουνιστὲς ἀναγνώστες.

τῆς «ὕπέρβασης» μέσα σὲ συστήματα ποὺ ἐξυπηρετοῦσαν τὰ συμφέροντα τῆς ἐκκλησίας καὶ τοῦ φεουδαρχικοῦ κράτους (ἡ ἐκκλησία: κρατικὸς μηχανισμὸς καὶ μάλιστα κρατικὸς ἰδεολογικὸς μηχανισμὸς Νο 1 τοῦ φεουδαρχικοῦ κράτους). Χρειάζονται σχόλια;

Πολὺ ἀργότερα, μὲ τὴν ἄνοδο τῆς ἀστικῆς τάξης, ἡ «ὕπέρβαση» προικίστηκε, στὴ χεγκελιανὴ φιλοσοφία, μὲ μιὰ καινούρια λειτουργία: ἔμεινε ἡ ἴδια πάντα κατηγορία, ἀλλὰ «τυλίχτηκε» μὲ τὸ λινοῦ φάσμα τῆς «ἄρνησης τῆς ἄρνησης» ἐξυπηρετώντας τώρα τὸ ἀστικὸ κράτος. Ἐγινε ἀπλούστατα τὸ φιλοσοφικὸ *δ ν ο μ α* τῆς *ἀ σ τ ι κ ῆ ς ἐ λ ε υ θ ε ρ ί α ς*. Καὶ τότε ἦταν ἐπαναστατικὴ σὲ σχέση μὲ τὰ φιλοσοφικὰ συστήματα τῆς φεουδαρχικῆς «ὕπέρβασης»: πάντως ἦταν ἀστικὴ ἐκατὸ τὰ ἐκατὸ, καὶ παραμένει.

Ἀπὸ τότε καὶ μετὰ, γιὰ νὰ περιοριστοῦμε μόνο σ' αὐτὸ τὸ παράδειγμα (γιατὶ ἡ αὐταρχικὴ ἢ ἐσχατολογικὴ «ὕπέρβαση» ἀνθίζει στὶς μέρες μας σὲ πάμπολλους θεολόγους, ἄλλους ἀντιδραστικούς, μὰ κι ἄλλους πολὺ προοδευτικούς, ἀπὸ τὴ Γερμανία καὶ τὴν Ὁλλανδία μέχρι τὴ Λατινικὴ Ἀμερικὴ, περνώντας ἀπὸ τὴν Ἰσπανία), ὁ Ζὰν Πὼλ Σάρτρ τὴν ξαναχρησιμοποιεῖ στὴ θεωρία του γιὰ τὸν «ἄνθρωπο-ἐν-καταστάσει»: μικρο-αστικὴ παραλλαγὴ τῆς ἀστικῆς ἐλευθερίας. Ὁ ἀστὸς στὰ 1940-1970 δὲν ἔχει πιά τὴν ἴδια ἀνάγκη νὰ πιστέψει, καὶ δὲν μπορεῖ νὰ κάνει πιστευτὸ, πὼς ἡ ἐλευθερία εἶναι παντοδύναμη. Ἀλλὰ ὁ μικροαστὸς διανοούμενος μάλιστα! Ἐκθειάζει τόσο πολὺ τὴ δύναμη τῆς ἐλευθερίας *τ ο υ* («ὕπέρβαση», «ἄρνηση τῆς ἄρνησης») ὅσο πιὸ πολὺ τὴν συντρίβει καὶ τὴν ἀρνιέται ἡ ἀνάπτυξη τοῦ ἱμπεριαλισμοῦ. Ἐνας *ἀ π ο μ ο ν ω μ ἔ ν ο ς* μικροαστὸς μπορεῖ νὰ διαμαρτύρεται: τὸ πράγμα δὲν πάει καὶ πολὺ μακριά. Ὅταν ὅμως οἱ μικροαστικὲς *μ ἄ ζ ε ς* ἐξεγείρονται, τὸ πράγμα μπορεῖ νὰ πάει πολὺ πιὸ μακριά: ἀλλὰ ἡ ἐξέγερσή τους μετρίεται, συνταιριάζεται, ἡ σκοντάφτει πάνω στὶς ἀντικειμενικὲς συνθήκες τῆς πάλης τῶν τάξεων. Καὶ τότε ἡ μικροαστικὴ *ἐ λ ε υ θ ε ρ ί α* συναντᾷ σ' αὐτὲς τὴν *ἀ ν α γ κ α ἰ ὁ τ η τ α*.

Ὁ Τζὼν Λιούις ξαναπιάνει κι αὐτὸς μὲ τὴ σειρά του τὸ 1972 τὸ παλιὸ τροπάρι, στὴν ἐπιθεώρηση τοῦ Βρετανικοῦ Κομμουνιστικοῦ Κόμματος. Μπορεῖ νὰ εἶναι σίγουρος, ἂν εἶμαι σὲ θέση νὰ τοῦ τὸ πῶ ἐγώ: δὲν «κραυγάζει ἐν τῇ ἐρήμῳ»! Δὲν εἶναι μόνος του, ἔχει μιὰ ἀρκετὰ πολυμελὴ κομμουνιστικὴ συνοδεία. Ὁλος ὁ κόσμος τὸ ξέρεi. Τώρα, γιατί ὑπάρχουν κομμουνιστὲς ποὺ μετὰ τὴ δεκαετία τοῦ '60 ψέλνουν στ' ἀνοιχτὰ αὐτὴ τὴ φιλοσοφία τῆς μικροαστικῆς ἐλευθερίας, διακηρύσσοντάς τὴν σὰ *μ α ρ ξ ι σ τ ι κ ῆ*;

Θὰ τὸ δοῦμε.

IV

Ἀλλὰ πρωτίτερα, θὰ τραβήξω κι ἐγὼ μὲ τὴ σειρά μου τὸ δρόμο τοῦ Τζὼν Λιούις. Θὰ βάλω τὶς θέσεις τῆς μαρξιστικῆς - λενινιστικῆς φιλοσοφίας πλάι στὶς θέσεις τῆς «μαρξιστικῆς φιλοσοφίας» τοῦ Τζὼν Λιούις. Κι ὅλος ὁ κόσμος θὰ μπορεῖ νὰ συγκρίνει καὶ νὰ κρίνει.

Θὰ ἐπαναλάβω τὶς θέσεις τοῦ Τζὼν Λιούις μὲ τὴ σειρά τους. Ἔτσι τὰ πράγματα θὰ εἶναι πιὸ ξεκάθαρα. Κάνω μεγάλη παραχώρηση στὸν Τζὼν Λιούις ἐπαναλαμβάνοντας τὶς θέσεις του μὲ τὴ δική του σειρά, γιατί εἶναι σειρά ἰδεαλιστικὴ. Πάντως αὐτὸ τὸ μικρὸ δῶρο μπορούμε νὰ τοῦ τὸ κάνουμε.

Γιὰ νὰ καταλαβαίνουμε ὅσα ἀκολουθοῦν, ἂς κάνουμε μιὰ συμφωνία: γιὰ κάθε *Θ έ σ η* (1, 2, 3) θ' ἀρχίζω ὑπενθυμίζοντας τὴ θέση τοῦ Τζὼν Λιούις — μετὰ θὰ περνᾶω στὴ θέση τοῦ μαρξισμοῦ - λενινισμοῦ. Τὸ μαρξισμό - λενινισμό θὰ τὸν δηλώνω μὲ τ' ἀρχικὰ *Μ.Λ.*

α) *Θ έ σ η* 1.

Τζ. Λ.: «Ὁ ἄνθρωπος φτιάχνει τὴν ἱστορίαν».

Μ. Λ.: «Οἱ *μ ἄ ζ ε ς* φτιάχνουν τὴν ἱστορίαν».

Ποιὸς εἶναι ὁ «ἄνθρωπος» ποὺ «φτιάχνει» τὴν ἱστορίαν; Μυστήριον.⁹

9. Γιὰ *μ ἄ ς* ποὺ παλεύουμε κάτω ἀπὸ τὴν κυριαρχία τῆς ἀστικῆς τάξης, «ὁ ἄνθρωπος» ποὺ φτιάχνει τὴν ἱστορίαν εἶναι ἓνα μυστήριον. Ἀλλὰ τὸ «μυστήριον» αὐτὸ εἶχε ἓνα νόημα ὅταν ἡ ἐπαναστατικὴ ἀστικὴ τάξη πάλευε ἐνάντια στὴ φεουδαρχία ποὺ τὴν ἐξουσίαζε. Τότε, τὸ νὰ διακηρύσσεις, σὰν τοὺς μεγάλους

Ποιές είναι οι μάζες που «φτιάχνουν την ιστορία»; Σε μιὰ ταξική κοινωνία είναι οι μάζες που υπόκεινται στην έκμετάλλευση, δηλαδή οι κοινωνικές τάξεις, τὰ στρώματα κι οι κατηγορίες που αποτελούν αντικείμενο έκμετάλλευσης, συναθροισμένες γύρω από την υποκείμενη στην έκμετάλλευση τάξη που είναι *ικανή* νὰ τὶς ἐνώσει καὶ νὰ τὶς δώσει σὲ κίνηση ἐνάντια στὶς κυρίαρχες τάξεις που ἔχουν στὰ χέρια τους τὴν κρατική ἐξουσία.

Ἡ υποκείμενη στὴν έκμετάλλευση τάξη που εἶναι «ικανή νά...» δὲν εἶναι πάντοτε ἡ τάξη ἐκείνη που ὑφίσταται τὴν περισσότερη έκμετάλλευση, οὔτε τὸ πιὸ ἐξαθλιωμένο κοινωνικὸ «στρώμα».

Ἔτσι στὴν Ἀρχαιότητα, ἐκτὸς ἀπὸ μερικές περιόδους (Σπάρτακος), δὲν ἦταν οἱ σκλάβοι ἐκεῖνοι που «ἐφτιάξαν» τὴν ἱστορία, μετὰ τὸ πλήρες κοινωνικὸ καὶ πολιτικὸ νόημα τοῦ ὅρου — ἀλλὰ οἱ τάξεις που ἀνάμεσα στοὺς «ἐλεύθερους» ἀνθρώπους ἦταν ἀντικείμενο τῆς μεγαλύτερης έκμετάλλευσης (στὴ Ρώμη, «ἡ Πλέμπα» τῆς πόλης καὶ τῆς ὑπαίθρου).¹⁰

Ἔτσι καὶ στὸν καπιταλισμό, αὐτὸ που ὁ Μαρξ ὀνόμασε «λοῦμπεν - προλεταριάτο» συγκεντρώνει τοὺς πιὸ ἐξαθλιωμένους ἀνθρώπους, τοὺς «Λάζαρους τῆς μισθωτῆς τάξης».¹¹ Ἀλλὰ οἱ μάζες που «φτιάχνουν τὴν ἱστορία» καὶ θὰ «φτιάξουν τὴν ἱστορία», δηλαδή τὴν ἐπανάσταση που θὰ ξεσπάσει στὸν «πιὸ ἀδύνατο κρίκο» τῆς παγκόσμιας ἱμπεριαλιστικῆς ἀλυσίδας, συγκεντρώνονται γύρω ἀπὸ τὸ προλεταριάτο (τὴν τάξη που ἀποτελεῖ ἀντικείμενο έκμετάλλευσης μέσα στὴν καπιταλιστικὴ παραγωγή).

Στὴ Θέση τοῦ Τζὼν Λιούις (ὁ ἄνθρωπος φτιάχνει τὴν ἱστορία), ὁ Μ.Λ. ἀντιπαράτασσει πάντοτε τὴ Θέση: οἱ μάζες φτιάχνουν τὴν ἱστορία. Καὶ στὸν καπιταλισμὸ οἱ μάζες δὲν εἶναι «ἡ μάζα» τῶν ἀριστοκρατῶν τῆς «ἰντελιγκέντσιας» ἢ τῶν ἰδεολόγων τοῦ φασι-

στοὺς ἀνθρωπιστές, ὅτι ὁ ἄνθρωπος φτιάχνει τὴν ἱστορία, σήμαινε νὰ παλεύεις ἀπὸ τὴν τότε ἐπαναστατικὴ ἀστική σκοπιὰ ἐνάντια στὴ θρησκευτικὴ θέση τῆς φεουδαρχικῆς ἰδεολογίας: ὁ θεὸς φτιάχνει τὴν ἱστορία. Ἀλλὰ σήμερα δὲ βρισκόμαστε πιά ἐκεῖ: κι ἐπειτὰ ἡ ἀστική σκοπιὰ ἦταν πάντοτε ἰδεαλιστικὴ στὴν ἱστορία.

10. Δὲν εἶναι πάντως σίγουρο — καὶ σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο ἐπαφίεμαι στοὺς μαρξιστὲς ἱστορικοὺς που κάνουν τὴ δουλειά τους — ἂν ἡ τάξη τῶν δούλων δὲν «ἔκανε» παρ' ὅλ' αὐτά, βουδὰ καὶ πολὺ πιὸ βαθιά, ἐκείνη «τὴν ἱστορία». Ἡ μετάβαση ἀπὸ τὴ δουλειά τῆς μικροαστικῆς τάξης στὴ δουλειά τῶν μεγαλοϊδιοκτητῶν στὴ Ρώμη ἴσως νὰ μαρτυροῦνε κάτι τέτοιο.

11. «Τὸ Κεφάλαιο», Editions Sociales, τόμ. 3, σελ. 87. Οἱ ὑποπρολετάριοι, ἀπόβλητοι ἀπὸ τὴν παραγωγή, χωρὶς σταθερὴ ἐργασία ἢ καὶ χωρὶς ἐργασία, (συχνὰ) πεταγμένοι στὸ δρόμο, ἀποτελοῦν μέρος τοῦ ἐφεδρικοῦ στρατοῦ ἀνέργων που χρησιμοποιοῦ τὸ Κεφάλαιο ἐνάντια στοὺς ἐργαζόμενους.

σμοῦ, ἀλλὰ τὸ σύνολο τῶν κοινωνικῶν τάξεων, στρωμάτων, κατηγοριῶν που ὑπόκειται στὴν έκμετάλλευση, συγκεντρωμένες γύρω ἀπὸ τὴν τάξη που ἀποτελεῖ ἀντικείμενο έκμετάλλευσης μέσα στὴ μεγάλη παραγωγή, τὴ μόνη ἱκανὴ νὰ τὶς ἐνώσει καὶ νὰ ὀδηγήσει τὴ δράση τους στὸ γκρέμισμα τοῦ ἀστικοῦ κράτους: τὸ προλεταριάτο. Κάντε τὴ σύγκριση.

β) Θέση 2.

Τζ. Λ.: «Ὁ ἄνθρωπος φτιάχνει τὴν ἱστορία “ὑπερβαίνοντας” τὴν ἱστορία».

Μ. Λ.: «Ἡ πάλι τῶν τάξεων εἶναι ἡ κινητήρια δύναμη τῆς ἱστορίας» (Θέση τοῦ «Κομμουνιστικοῦ Μανιφέστου», 1847).

Ἐδῶ τὰ πράγματα ἀποκοτῶν ἐξαιρετικὸ ἐνδιαφέρον. Γιατὶ ὁ Μ.Λ. κάνει κομμάτια τὸ φιλοσοφικὸ σύστημα τοῦ Τζὼν Λιούις. Πῶς;

Ὁ Τζὼν Λιούις ἔλεγε: «ὁ ἄνθρωπος φτιάχνει τὴν ἱστορία».

Ὁ Μ. Λ. ἔρχεται ν' ἀπαντήσει: «οἱ μάζες φτιάχνουν τὴν ἱστορία».

Ἄν ὅμως σταματήσουμε ἐδῶ, ἔχουμε τὴν ἐντύπωση ὅτι ὁ Μ.Λ. δίνει ἀπλὰ μιὰ διαφορετικὴ ἀπάντηση· στὸ ἴδιο ἐρώτημα πάντως. Κι αὐτὸ τὸ ἐρώτημα εἶναι: ποῖός φτιάχνει τὴν ἱστορία; Τὸ ἐρώτημα δηλαδή αὐτὸ προϋποθέτει ὅτι ἡ ἱστορία εἶναι ἀποτελεσματὶ τῆς δράσης (φτιάχνει) ἐνδὸς ὑποκειμένου (ποῖος;). Γιὰ τὸν Τζὼν Λιούις, τὸ ὑποκείμενο αὐτὸ εἶναι «ὁ ἄνθρωπος». Γιὰ τὸν Μ.Λ. οἱ μάζες.

Καὶ ναὶ καὶ ὅχι. Ὅταν στὰ γρήγορα σκιαγραφήσαμε τὸν ὅρισμὸ τῶν μαζῶν, ὅταν περιστραφήκαμε γύρω ἀπ' αὐτὴ τὴν ἰδέα τῶν μαζῶν, ἀντιληφτήκαμε ὅτι τὰ πράγματα ἦταν μάλλον μπλεγμένα: καὶ πραγματικά, οἱ μάζες εἶναι πολλὲς κοινωνικὲς τάξεις, στρώματα καὶ κατηγορίες συναθροισμένες σ' ἓνα σύνολο, σύνθετο καὶ κινούμενο ταυτόχρονα (οἱ θέσεις τῶν διαφόρων τάξεων καὶ στρωμάτων, καὶ τῶν διαφόρων τμημάτων τῶν τάξεων στὸ ἐσωτερικὸ τῶν τάξεων, μετὰ βάλλονται μὲς στὴ ροὴ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ἱστορικῆς ἢ ἐπαναστατικῆς διαδικασίας). Καὶ τοῦτο γιὰ τὶς δικές μας χώρες σημαίνει δεκάδες ἑκατομμύρια ἀνθρώπων καὶ γιὰ τὴν Κίνα ἑκατοντάδες ἑκατομμύρια ἀνθρώπων! Ἄς περιοριστοῦμε σ' αὐτὸ καὶ μόνο τὸ ἀπλὸ ἐπιχείρημα: μπορούμε ἀκόμα νὰ θεωροῦμε πῶς ἔχουμε νὰ κάνουμε μ' ἓνα «ὑποκείμενο», που προσδιορίζεται ἀπὸ

τὴν ἐνότῃ τῆς «προσωπικότητάς» του; Δίπλα στὸ «ὑποκείμενο» τοῦ Τζὼν Λιούις, «τὸν ἄνθρωπο», ἀπλὸν κι ἰσχυρὸ σὰν τὸ καλὰ μὲ τοῦ ψαρέματος, ἢ σὰν τὴν γκραβούρα τῆς μόδας ποὺ μποροῦμε νὰ πιάσουμε στὰ χέρια μας ἢ νὰ δείξουμε μὲ τὸ δάχτυλο, τὸ «ὑποκείμενο»/μ ἄ ζ ε ς βάζει τρομερὰ προβλήματα σχετικά μὲ τὴν ταυτότητά του, τὸν προσδιορισμὸ του. Ὑποκείμενο εἶναι, ἀκόμα, ἓνα ὃν γιὰ τὸ ὁποῖο μποροῦμε νὰ ποῦμε: «Νά το. Αὐτὸ εἶναι». Γιὰ τὸ «ὑποκείμενο»/μ ἄ ζ ε ς, πῶς μποροῦμε νὰ ποῦμε: «Νά το. Αὐτὸ εἶναι»;

Σ' αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ σημεῖο ἡ Θέση τοῦ «Μανιφέστου» (ἡ πάλῃ τῶν τάξεων εἶναι ἡ κινητήρια δύναμη τῆς ἱστορίας) μετατοπίζει τὸ ἐρώτημα: μᾶς τοποθετεῖ ἀπέναντι στὸ πρόβλημα — κι ἀπέναντι στὴν ἀρχὴ τῆς σωστῆς τοποθέτησής του, ἄρα τῆς λύσης του. Τὴν ἱστορία τὴν «φτιάχνουν» οἱ μάζες, ἀλλὰ «κ ι ν η τ ῆ ρ ι α δ ὕ ν α μ η τῆς ἱστορίας εἶναι ἡ π ἄ λ η τ ὶ ν τ ἄ ξ ε ω ν». Στὸ ἐρώτημα τοῦ Τζὼν Λιούις: πῶς φτιάχνει ὁ ἄνθρωπος τὴν ἱστορία: ὁ Μ.Λ. ἀπαντᾷ ἐξαφανίζοντας τὶς ἰδεαλιστικὲς φιλοσοφικὲς κατηγορίες τοῦ Τζὼν Λιούις κι ἐπιβάλλοντας ἄλλες.

Δὲ γίνεται πιὰ λόγος γιὰ «τὸν ἄνθρωπο». Ἐντάξει, τὸ ξέρουμε. Ἄλλὰ στὸ: «κινητήρια δύναμη τῆς ἱστορίας εἶναι ἡ πάλῃ τῶν τάξεων», δὲ γίνεται πιὰ λόγος καὶ γιὰ τὸ «φτιάχνω» τὴν ἱστορία. Δὲ γίνεται λόγος γιὰ τὸ «φτιάχνω», δηλαδὴ γιὰ τὸ ὑποκείμενο τῆς ἱστορίας: ποῖός φτιάχνει τὴν ἱστορία;

Ὁ Μ.Λ. μᾶς λέει τελείως ἄλλα πράγματα: ἡ π ἄ λ η τ ὶ ν τ ἄ ξ ε ω ν (νέα ἔννοια) εἶναι ἡ κ ι ν η τ ῆ ρ ι α δ ὕ ν α μ η (νέα ἔννοια) τῆς ἱστορίας — ποὺ κινεῖ τὴν ἱστορία, τὴν κάνει νὰ προχωρᾷ, νὰ «σαλεύει»: καὶ ἐπιτελεῖ τὶς Ἐπαναστάσεις. Ἡ θέση αὐτὴ ἔχει πολὺ μεγάλη σημασία: *γιατὶ βάζει στὴν πρώτη γραμμὴ τὴν πάλῃ τῶν τάξεων.*

Στὴν προηγούμενη θέση: «οἱ μάζες φτιάχνουν τὴν ἱστορία» εἴχαμε δώσει ἔμφαση: 1) στὶς τάξεις ποὺ ὑπόκεινται σ' ἐκμετάλλευση καὶ συναθροίζονται γύρω ἀπ' τὴν τάξη... καὶ 2) στὴ δύναμή τους γιὰ ἐπαναστατικὸ μετασχηματισμὸ τῶν κοινωνικῶν σχέσεων. Στὴν πρώτη γραμμὴ δηλαδὴ ἦταν οἱ μάζες.

Στὴ Θέση τοῦ «Μανιφέστου» σὲ πρώτη γραμμὴ δὲν εἶναι πιὰ οἱ μάζες ποὺ ὑπόκεινται σ' ἐκμετάλλευση, κλπ., ἀλλὰ ἡ πάλῃ τῶν τάξεων. Πρέπει νὰ τὸ βάλουμε καλὰ στὸ μυαλό μας πῶς αὐτὴ ἡ Θέση ἔχει ἀποφασιστικὴ σημασία γιὰ τὸ μαρξισμὸ - λενινισμό. Γιατὶ χαράζει μιὰ ριζικὴ ὁροθετικὴ γραμμὴ ἀνάμεσα στοὺς ἐπαναστάτες καὶ τοὺς ρεφορμιστές. Θὰ ὑπεραπλουστεύσω τὰ πράγματα χωρὶς ὥστόσο νὰ προδώσω τὴν οὐσία τους.

Γιὰ τοὺς ρεφορμιστές (ἔστω κι ἂν αὐτοαποκαλοῦνται μαρξιστές) στὴν πρώτη γραμμὴ δὲ βρίσκεται ἡ πάλῃ τῶν τάξεων, ἀλλὰ οἱ τάξεις. Ἄς πάρουμε ἓνα ἀπλὸ παράδειγμα: ἂς ὑποθέσουμε πῶς στὸ προσκήνιο ὑπάρχουν μονάχα δύο τάξεις. Γιὰ τὸ ρεφορμιστὴ, οἱ τάξεις ὑπάρχουν πρὶν ἀπὸ τὴν πάλῃ τῶν τάξεων, περίπου ὅπως δὺ ὁμάδες ράγκμπι πρὶν ἀπ' τὸν ἀγῶνα, ἢ κάθε μιὰ στὴν περιοχὴ τῆς. Κάθε τάξη βρίσκεται στὸ δικό της στρατόπεδο, ζεῖ κάτω ἀπὸ τοὺς δικούς της ὅρους ὑπαρξῆς: μιὰ τάξη ἄλλωστε μπορεῖ νὰ ἐκμεταλλεύεται τὴν ἄλλη, ἀλλ' αὐτὸ δὲ σημαίνει ἀκόμα πάλῃ τῶν τάξεων. Μιὰ μέρα, οἱ δὺ τάξεις συναντιοῦνται κι ἀντιμετωπίζουν ἡ μιὰ τὴν ἄλλη, καὶ τότε μόνο ἀρχίζει ὁ ταξικὸς ἀγῶνας. Ἐρχονται στὰ χέρια, ὁ ἀγῶνας εἶναι σκληρὸς καὶ τελικὰ ἡ ὑποκείμενη στὴν ἐκμετάλλευση τάξη κερδίζει τὴν ἄλλη: τότε ἔχουμε ἐπανάσταση — ἡ νικίεται στὸν ἀγῶνα: καὶ τότε ἔχουμε ἀντεπανάσταση. Ἀπ' ὅποια πλευρὰ κι ἂν δοῦμε τὸ πράγμα, τὴν ἴδια ἀντίληψη θὰ βροῦμε: οἱ τάξεις ὑπάρχουν πρὶν ἀπὸ τὴν πάλῃ τῶν τάξεων, ἄνεξάρτητα ἀπ' τὴν πάλῃ τῶν τάξεων, κι ἡ πάλῃ τῶν τάξεων ὑπάρχει μονάχα μετὰ.¹²

Γιὰ τοὺς ἐπαναστάτες ἀντίθετα οἱ τάξεις δὲν μποροῦν νὰ διαχωριστοῦν ἀπὸ τὴν πάλῃ τῶν τάξεων. Ἡ πάλῃ τῶν τάξεων καὶ ἡ ὑπαρξὴ τῶν τάξεων εἶναι ἓνα καὶ τὸ αὐτό. Γιὰ νὰ ὑπάρχουν σὲ μιὰ «κοινωνία» τάξεις, πρέπει ἡ κοινωνία αὐτὴ νὰ εἶναι διαιρημένη σὲ τάξεις: αὐτὴ ἡ διαίρεση δὲ γίνεται ἐκ τῶν ὑστέρων, ἀλλὰ ἡ ἐκμετάλλευση μιᾶς τάξης ἀπ' τὴν ἄλλη, δηλαδὴ ἡ πάλῃ τῶν τάξεων, συνιστᾷ τὴ διαιρέση σὲ τάξεις.

12. Γιὰ νὰ διευκρινιστεῖ αὐτὴ ἡ ρεφορμιστικὴ «τοποθέτηση» πρέπει νὰ παραλληλιστεῖ μὲ τὶς ἀστικές τῆς ρίζες. Στὸ γράμμα τοῦ πρὸς τὸν Βάυντε-μάνερ, στίς 5 τοῦ Μάρτη 1852, ὁ Μάρξ ἔγραψε: «...δὲν ἀνήκει σὲ μένα ἡ τιμὴ τῆς ἀνακάλυψης τῆς ὑπαρξῆς τῶν τάξεων στὴ σύγχρονη κοινωνία, οὔτε καὶ τῆς πάλῃ τῶν τάξεων στὴν ὁποία ἀποδύονται. Πολλὸ πρὶν ἀπὸ μένα, ἀρκετοὶ ἀστοὶ ἱστορικοὶ εἶχαν ἐκθέσει τὴν ἱστορικὴ ἐξέλιξη τῆς πάλῃ τῶν τάξεων, καὶ ἀρκετοὶ ἀστοὶ οἰκονομολόγοι εἶχαν περιγράψει τὴν οἰκονομικὴ τῆς ἀνατομία». Ἡ θέση ποὺ ἀναγνωρίζει τὴν ὑπαρξὴ τῶν κοινωνικῶν τάξεων, καὶ τὴν πάλῃ τῶν τάξεων ποὺ ἀπορρέει ἀπ' αὐτὴν δὲν εἶναι τὸ καθαυτὸ γνῶρισμα τοῦ μαρξισμοῦ - λενινισμοῦ: *γιατὶ βάζει τὶς τάξεις σὲ πρώτη γραμμὴ καὶ τὴν πάλῃ τῶν τάξεων σὲ δευτέρη. Μ'* αὐτὴ τῇ μορφῇ εἶναι μιὰ ἀστικὴ θέση ποὺ ἐκτρέπει, φυσικὰ, τὸ ρεφορμισμὸ. Ἡ μαρξιστικὴ - λενινιστικὴ θέση ἀντίθετα βάζει τὴν πάλῃ τῶν τάξεων σὲ πρώτη γραμμὴ. Αὐτὸ ἀπὸ φιλοσοφικὴ ἀποφῆ σημαίνει: *ὅτι ἐπιβεβαιώνει τὴν πρωτοκαθεδρία τῆς ἀντίφασης πάνω στὰ ἀντίθετα ποὺ ἔρχονται ἀντιμέτωπα, ποὺ ἀντιτίθενται τὸ ἓνα στὸ ἄλλο. Ἡ πάλῃ τῶν τάξεων δὲν εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα ποὺ ἀπορρέει ἀπ' τὴν ὑπαρξὴ τῶν τάξεων ποὺ ὑπάρχουν, τᾶχα πρὶν (δικαιωματικὰ καὶ πραγματικὰ) ἀπὸ τὴν πάλῃ τῶν τάξεων: ἡ πάλῃ τῶν τάξεων εἶναι ἡ ἱστορικὴ (ἐνδογενὴς σ' ἓνα τρόπο παραγωγῆς) μορφὴ τῆς ἀντίφασης ποὺ διαιρεῖ τὶς τάξεις σὲ τάξεις.*

Γιατί ἡ ἐκμετάλλευση εἶναι κιόλας ταξικὴ πάλῃ. Κατὰ συνέπεια, ἀπὸ τὴν πάλῃ τῶν τάξεων πρέπει νὰ ξεκινήσουμε γιὰ νὰ κατανοήσουμε τὴ διαίρεση σὲ τάξεις, γιὰ νὰ κατανοήσουμε τὴν ὕπαρξη καὶ τὴ φύση τῶν τάξεων. *Πρέπει λοιπὸν νὰ βάζουμε τὴν πάλῃ τῶν τάξεων στὴν πρώτη γραμμὴ.*

Ἀλλὰ τότε πρέπει νὰ ὑπαγάγουμε τὴ Θέση 1 (οἱ μάζες φτιάχνουν τὴν ἱστορία) στὴ Θέση 2 (ἡ κινητήρια δύναμη τῆς ἱστορίας εἶναι ἡ πάλῃ τῶν τάξεων). Πράγμα ποὺ σημαίνει ὅτι ἡ ἐπαναστατικὴ δύναμη τῶν μαζῶν δὲν εἶναι ἰσχυρὴ παρὰ σὲ συνάρτηση μὲ τὴν πάλῃ τῶν τάξεων. Τότε ὅμως δὲν ἀρκεῖ νὰ μελετᾶμε τί συμβαίνει ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῶν τάξεων ποὺ ὑπόκεινται σ' ἐκμετάλλευση: πρέπει ἐξίσου καὶ ταυτόχρονα νὰ μελετᾶμε τί συμβαίνει καὶ ἀπ' τὴν πλευρὰ τῶν ἐκμεταλλευτριῶν τάξεων. Ἀκόμα καλύτερα, πρέπει νὰ ξεπεράσουμε τὴν εἰκόνα τοῦ ποδοσφαιρικοῦ γηπέδου, δηλαδὴ τῶν δυὸ ξεχωριστῶν ὁμάδων ποὺ ἔρχονται στὰ χέρια, καὶ νὰ ἐξετάσουμε τί τις κάνει νὰ εἶναι καὶ τάξεις καὶ ἀνταγωνιστικὲς τάξεις: δηλαδὴ τὴν πάλῃ τῶν τάξεων. Ἀπόλυτη πρωτοκαθεδρία στὴν πάλῃ τῶν τάξεων (Μάρξ, Λένιν). Ποτὲ μὴ ξεχνᾶμε τὴν πάλῃ τῶν τάξεων (Μάο).

Ὅμως, προσοχὴ στὸν ἰδεαλισμό! Ἡ πάλῃ τῶν τάξεων δὲ διαδραματίζεται στὸν οὐρανό, οὔτε σ' ἓνα συμβατικὸ γήπεδο: εἶναι ριζωμένη μέσα στὸν τρόπο παραγωγῆς, δηλαδὴ τῆς ἐκμετάλλευσης μιᾶς ταξικῆς κοινωνίας. Πρέπει λοιπὸν νὰ ἐξετάσουμε τὴν ὕλική της πάλῃ τῶν τάξεων: τὴν ὕλική της ὕπαρξη. Αὐτὴ ἡ ὕλικότητα εἶναι, σὲ τελευταία ἀνάλυση, ἡ ἐνότητα τῶν Σχέσεων Παραγωγῆς καὶ τῶν παραγωγικῶν Δυνάμεων κατ' ἄπ' τὶς Σχέσεις Παραγωγῆς ἐνὸς ὁρισμένου τρόπου παραγωγῆς μέσα σ' ἓνα συγκεκριμένο ἱστορικὸ κοινωνικὸ σχηματισμό. Αὐτὴ ἡ ὕλικότητα εἶναι μαζί καὶ ἡ «βάση» (Basis: Μάρξ) τῆς πάλῃ τῶν τάξεων καὶ ταυτόχρονα ἡ ὕλική της ὕπαρξη, γιατί ἡ ἐκμετάλλευση γίνεται μέσα στὴν παραγωγή, καὶ ὁ ταξικὸς ἀνταγωνισμός, ἡ πάλῃ τῶν τάξεων, ἔχουν τὰ θεμέλιά τους μέσα στὶς ὕλικες συνθήκες τῆς ἐκμετάλλευσης. Αὐτὴ τὴ βαθιὰ ἀλήθεια ἐκφράζει ὁ Μ.Λ. μὲ τὴ γνωστὴ Θέση πὼς ἡ ταξικὴ πάλῃ διεξάγεται στὴν ὑποδομή, στὴν «οἰκονομία», στὴν ταξικὴ ἐκμετάλλευση, καὶ μὲ τὴ θέση πὼς *ὅλες οἱ μορφὲς τῆς ταξικῆς πάλῃ ἔχουν τὴ ρίζα τους μέσα στὴν οἰκονομικὴ ταξικὴ πάλῃ...* Μόνο μ' αὐτὴ τὴν προϋπόθεση εἶναι ὕλιστική ἡ ἐπαναστατικὴ θέση τῆς πρωτοκαθεδρίας τῆς πάλῃ τῶν τάξεων.

Ὅταν αὐτὸ ξεκαθαριστεῖ, τότε τὸ ἐρώτημα γιὰ τὸ ὑποκείμενο τῆς ἱστορίας ἐξαφανίζεται. Ἡ ἱστορία εἶναι ἓνα τεράστιο «φύ-

σικο-ανθρώπινο» σύστημα σὲ κίνηση, μὲ κινητήρια δύναμη τὴν πάλῃ τῶν τάξεων. Ἡ ἱστορία εἶναι μιὰ ἐξελικτικὴ διαδικασία καὶ μάλιστα μιὰ *ἐξελικτικὴ διαδικασία χωρὶς ὑποκείμενο*.¹³ Τὸ ἐρώτημα πὼς «φτιάχνει ὁ ἄνθρωπος τὴν ἱστορία» ἐξαφανίζεται ὁλοτελῶς: ἡ μαρξιστικὴ θεωρία τὸ ἀπορρίπτει ὀριστικὰ ἐκεῖ ποὺ γεννήθηκε: στὴν ἀστικὴ ἰδεολογία.

Καὶ μαζί μ' αὐτὸ ἐξαφανίζεται ἡ «ἀναγκαιότητα» τῆς ἔννοιας τῆς «ὑπέρβασης» ποὺ θὰ 'χε γιὰ ὑποκείμενο τῆς τὸν ἄνθρωπο.

Αὐτὸ ὅμως δὲν πᾶει νὰ πεῖ πὼς ὁ Μ.Λ. χάνει ἔστω καὶ γιὰ μιὰ στιγμὴ ἀπ' τὴ ματιά του τοὺς πραγματικοὺς ἀνθρώπους. Κἀθε ἄλλο! Ἀφοῦ, ἴσα ἴσα, γιὰ νὰ τοὺς δεῖ, ἔτσι ὅπως εἶναι, καὶ νὰ τοὺς ἀπελευθερώσει ἀπὸ τὴν ταξικὴ ἐκμετάλλευση, ἐπιτελεῖ ὁ Μ.Λ. αὐτὴν τὴν ἐπανάσταση: ν' ἀπαλλαχτεῖ ἀπὸ τὴν ἀστικὴ ἰδεολογία τοῦ «ἀνθρώπου» σὰν ὑποκειμένου τῆς ἱστορίας, ν' ἀπαλλαγτεῖ ἀπὸ τὸ φρενιχισμό τοῦ «ἀνθρώπου».

ἴσως μερικοὶ ν' ἀγανακτήσουν ποὺ τολμῶ νὰ μιῶ γιὰ φρενιχισμό τοῦ «ἀνθρώπου». Ἐκεῖνοι, σίγουρα, ποὺ ἀπ' τὸ κεφάλαιο ποὺ ἀφιερώνει ὁ Μάρξ στὸ «φρενιχισμό τοῦ ἐμπορεύματος» βγάζουν δυὸ κατ' ἀνάγκη ἀλληλοσυμπληρούμενα ἰδεαλιστικὰ συμπεράσματα: τὴν καταδικὴ τῆς «πραγματοποίησης»¹⁴ καὶ τὴν ἔξαρση τοῦ προσώπου (ἄλλωστε τὸ ζεῦγος πρόσωπο/πράγμα βρίσκεται στὴ βάση κάθε ἀστικῆς ἰδεολογίας! Ὅμως οἱ κοινωνικὲς σχέσεις, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν περίπτωση τοῦ δικαίου καὶ τῆς ἀστικῆς νομικῆς ἰδεολογίας, δὲν εἶναι «σχέσεις μεταξύ προσώπων»). Ὡστόσο ὁ ἴδιος πάλι μηχανισμὸς κοινωνικῆς ψευδαίσθησης λειτουργεῖ καὶ ὅταν θεωροῦμε πὼς μιὰ κοινωνικὴ σχέση εἶναι ἡ φυσικὴ ιδιότητα, τὸ φυσικὸ κατηγόρημα μιᾶς οὐσίας ἢ ἐνὸς ὑποκειμένου. Αὐτὸ συμβαίνει π.χ. μὲ τὴν ἀξία: τούτῃ ἡ κοινωνικὴ σχέση «ἐμφανίζεται», στὴν ἀστικὴ ἰδεολογία, σὰ φυσικὴ ιδιότητα, φυσικὸ κατηγόρημα τοῦ ἐμπορεύματος ἢ τοῦ νομίσματος. Καὶ μὲ τὴν πάλῃ τῶν τάξεων τὸ ἴδιο: τούτῃ ἡ κοινωνικὴ σχέση «ἐμφανίζεται» στὴν ἀστικὴ ἰδεολογία σὰ φυσικὴ ιδιότητα, φυσικὸ κατηγόρημα τοῦ «ἀνθρώπου» (ἐλευθερία, ὑπέρβαση). Καὶ στὶς δύο περιπτώσεις ἡ κοινωνικὴ σχέση ἔχει «φαλκιδευτεῖ»:

13. Τὴν κατηγορία αὐτὴ πρότεινα σὲ μιὰ μελέτη: «Ὁ Μάρξ καὶ ὁ Λένιν μπροστὰ στὸν Χέγκελ» (Φλεβάρης, 1968), ποὺ δημοσιεύθηκε στὴ συνέχεια τοῦ ἔργου «Ὁ Λένιν καὶ ἡ φιλοσοφία» (Μασπερό, Παρίσι, 1972). Γιὰ περισσότερες διευκρινίσεις, βλ. πρὶν κάτω (σελ. 97): Παρατήρηση σχετικά μὲ τὴν κατηγορία: «Διαδικασία χωρὶς Ὑποκείμενο καὶ Τέλος».

14. Μετατροπὴ σὲ πράγμα (res) τοῦ ἀνθρώπου, δηλαδὴ, τοῦ μὴ-πράγματος (ὁ ἄνθρωπος=μὴ-πράγμα=πρόσωπο).

τὸ ἐμπόρευμα ἢ τὸ χρυσάφι ἔχουν ἀπ' τὴ φύση τοὺς ἀξία, «ὁ ἄνθρωπος» εἶναι ἀπ' τὴ φύση τοῦ ἐλεύθερου, κι ἀπ' τὴ φύση τοῦ φτιάχνει τὴν ἱστορία.

Ἄν «ὁ ἄνθρωπος» τοῦ Τζὼν Λιούις ἐξαφανίζεται, αὐτὸ διόλου δὲ σημαίνει ὅτι κι οἱ πραγματικοὶ ἄνθρωποι ἐξαφανίζονται. Ἀπλούστατα, γιὰ τὸν Μ.Λ. οἱ πραγματικοὶ ἄνθρωποι δὲν ἔχουν καμιὰ σχέση με ἀντίγραφα τῆς πρωταρχικῆς ἀστικῆς εἰκόνας «τοῦ ἀνθρώπου», τοῦ ἀπ' τὴ φύση τοῦ ἐλεύθερου ὑποκειμένου· ἀντίγραφα ποὺ θὰ μπορούσαμε νὰ πολλαπλασιάσουμε κατὰ βούληση.

Βάλαμε καλὰ στὸ μυαλό μας τὶς προειδοποιήσεις τοῦ Μάρξ: «Ἡ μέθοδος ἀνάλυσής μου δὲν ξεκινᾷ ἀπ' τὸν ἄνθρωπο, ἀλλ' ἀπὸ τὴν οἰκονομικὰ δοσμένη κοινωνικὴ περίοδο». («Σχετικά με τὸν Βάγκνερ», «Τὸ Κεφάλαιο», Ed. Sociales, τόμ. 31, σελ. 249). «Ἡ κοινωνία δὲ συγκροτεῖται ἀπὸ ἄτομα». (Grundrisse).

Ἕνα πράγμα εἶναι σίγουρο: δὲν μπορούμε νὰ παίρνουμε σὰν ἀφετηρία τὸν ἄνθρωπο, γιὰ αὐτὸ θὰ σήμαινε ὅτι ξεκινᾷμε ἀπὸ μιὰ ἀστικὴ ιδέα γιὰ «τὸν ἄνθρωπο»· μ' ἄλλα λόγια ἡ ιδέα ἐνὸς ἀπόλυτου σημείου ἐκκίνησης (μιᾶς «οὐσίας») ἀνήκει στὴν ἀστικὴ φιλοσοφία. Ἡ ιδέα αὕτη «τοῦ ἀνθρώπου» ποὺ πρέπει νὰ παίρνουμε σὰν ἀφετηρία σὰ νὰ 'ταν ἕνα ἀπόλυτο σημεῖο ἐκκίνησης εἶναι τὸ δᾶθρο κάθε ἀστικῆς ιδεολογίας, εἶναι ἡ ψυχὴ αὐτῆς καθαρτῆς τῆς μεγάλης κλασικῆς πολιτικῆς οἰκονομίας. «Ὁ ἄνθρωπος» εἶναι ἕνας μύθος¹⁵ τῆς ἀστικῆς ιδεολογίας: ὁ Μ.Λ. δὲν μπορεί νὰ ξεκινᾷ ἀπ' «τὸν ἄνθρωπο». Ξεκινᾷ ἀπὸ τὴν οἰκονομικὰ δοσμένη κοινωνικὴ περίοδο· καὶ στὸ τέλος τῆς ἀνάλυσής του, μπορεί νὰ «φτιάσει» τοὺς πραγματικοὺς ἀνθρώπους. Τότε αὐτοὶ οἱ ἄνθρωποι εἶναι τὸ σημεῖο κατ' ἀλήθειαν μιᾶς ἀνάλυσης ποὺ ξεκινᾷ ἀπὸ τὶς κοινωνικὲς σχέσεις τοῦ συγκεκριμένου τρόπου παραγωγῆς, τῶν ταξικῶν σχέσεων, καὶ τῆς πάλης τῶν τάξεων. Οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ εἶναι τελείως ἄλλο πράγμα ἀπὸ «τὸν ἄνθρωπο» τῆς ἀστικῆς ιδεολογίας.

«Ἡ κοινωνία δὲν συγκροτεῖται ἀπὸ ἄτομα», λέει ὁ Μάρξ. Καὶ πραγματικά: ἡ κοινωνία δὲν εἶναι μιὰ σύνθεση, ἕνα «ἄθροισμα» ἀτόμων· ἐκεῖνο ποὺ τὴ συγκροτεῖ εἶναι τὸ σύστημα τῶν κοινωνικῶν σχέσεων μες στὸ ὁποῖο τὰ ἄτομά της ζοῦν, δουλεύουν κι ἀγωνίζονται. Καὶ πραγματικά: ἡ κοινωνία δὲν συγκροτεῖται ἀπὸ ἄτομα ἔτσι γενικά, ὅπως τύχει, λὲς κι εἶναι ἀντίγραφα «τοῦ ἀνθρώπου»· γιὰτὶ κάθε κοινωνία ἔχει τὰ δικά της ἄτομα, ποὺ καθορίζονται ἱστορικὰ καὶ κοινωνικὰ. Τὸ ἄτομο - δούλος δὲν εἶναι τὸ ἴδιο με τὸ

15. Ἡ λέξη «ἄνθρωπος» δὲν εἶναι παρὰ μιὰ λέξη. Ἡ θέση ὅμως ποὺ κατέχει κι ἡ λειτουργία ποὺ ἐπιτελεῖ μέσα στὴν ἀστικὴ ιδεολογία καὶ φιλοσοφία τῆς δίνουν τὸ νόημά της.

ἄτομο - δουλοπάροικος οὔτε με τὸ ἄτομο - προλετάριος, κι αὐτὸ ἰσχύει ἐξίσου καὶ γιὰ τὰ ἄτομα κάθε ἀντίστοιχης κυρίαρχης τάξης. Μὲ τὴν ἴδια ἔννοια, καὶ μιὰ τάξη δὲν «συγκροτεῖται» ἀπ' ὅποια κι ὅποια ἄτομα: κάθε τάξη ἔχει τὰ δικά της ἄτομα, ποὺ ἡ ἀτομικότητά τους ρυθμίζεται ἀπὸ τὶς συνθήκες τῆς ζωῆς τους, τῆς δουλειᾶς τους, τῆς ἐκμετάλλευσης, τῆς πάλης τους — ἀπὸ τὶς σχέσεις τῆς πάλης τῶν τάξεων. Σὰ μάζα, οἱ πραγματικοὶ ἄνθρωποι εἶναι αὐτὸ ποὺ τοὺς κάνουν οἱ ταξικὲς συνθήκες. Οἱ συνθήκες πάλι δὲν ἐξαρτιῶνται ἀπὸ τὴν ἀστικὴ «φύση τοῦ ἀνθρώπου»: τὴν ἐλευθερία. Ἀντίθετα, οἱ ἐλευθερίες τους, συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν μορφῶν καὶ τῶν ὁρίων αὐτῶν τῶν ἐλευθεριῶν, συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς ἀγωνιστικῆς τους θέλησης, ἐξαρτιῶνται ἀπὸ τὶς ταξικὲς συνθήκες.

Ἄν τὸ ζήτημα τοῦ «ἀνθρώπου» σὰν ὑποκειμένου τῆς ἱστορίας ἐξαλείφεται, αὐτὸ δὲν πᾶει νὰ πεί πὼς ἐξαλείφεται καὶ τὸ ζήτημα τῆς πολιτικῆς δράσης. Κάθε ἄλλο! Ἡ κριτικὴ τοῦ ἀστικοῦ φετιχισμού «τοῦ ἀνθρώπου» δίνει σ' αὐτὸ τὸ τελευταῖο ὅλη του τὴ δύναμη: μετὰ τὸ νὰ τὸ ὑπάγει στὶς συνθήκες τῆς ταξικῆς πάλης, ἡ ὁποία δὲν εἶναι πάλι ἀτόμων, ἀλλὰ διεξάγεται σὰν ὁργανωμένη μαζικὴ πάλη γιὰ τὴν κατάληψη καὶ τὸ μετασχηματισμὸ τῆς κρατικῆς ἐξουσίας καὶ τῶν κοινωνικῶν σχέσεων. Αὐτὸ δὲν πᾶει νὰ πεί πὼς τὸ ζήτημα τοῦ ἐπαναστατικοῦ κόμματος ἐξαφανίζεται: γιὰτὶ δίχως αὐτό, ἡ κατάληψη τῆς κρατικῆς ἐξουσίας ἀπὸ τὶς τάξεις ποὺ ἀποτελοῦν ἀντικείμενο ἐκμετάλλευσης, μετὰ ὁδηγὸ τὸ προλεταριάτο, εἶναι ἀκατόρθωτη. Αὐτὸ σημαίνει πὼς ὁ «ρόλος τοῦ ἀτόμου στὴν ἱστορία», ἡ ὑπαρξη, ἡ φύση, ἡ πραχτική, κι οἱ ἀντικειμενικοὶ σκοποὶ τοῦ ἐπαναστατικοῦ κόμματος δὲν καθορίζονται ἀπὸ τὴν παντοδυναμία τῆς «ὑπέρβασης», δηλαδὴ τῆς ἐλευθερίας «τοῦ ἀνθρώπου», μὰ ἀπὸ ἄλλες συνθήκες· ἀπὸ τὸ ἐπίπεδο τῆς πάλης τῶν τάξεων, ἀπὸ τὸ ἐπίπεδο τοῦ ἐργατικοῦ Κινήματος, ἀπὸ τὴν ιδεολογία τοῦ ἐργατικοῦ Κινήματος (μικροαστικὴ ἢ προλεταριακή), καὶ ἀπὸ τὴν σχέση του μετὰ τὴ μαρξιστικὴ θεωρία, ἀπὸ τὴ μαζικὴ του γραμμὴ καὶ τὴ μαζικὴ του πραχτική.

γ) Θέση 3.

Τζ. Λ.: «Ὁ ἄνθρωπος γνωρίζει μόνο ὅ,τι φτιάχνει».

Μ. Λ.: «Γνωρίζει κανεὶς μόνο ὅ,τι ὑπάρχει».

Ἀντιπαράθετω τοὺς ὅρους αὐτοὺς σ' ὅλη τους τὴν ὠμότητα ἐπιτηδες: γιὰ νὰ δοῦμε τὴ διαφορά.

Για τὸν Τζὼν Λιούις «ὁ ἄνθρωπος» δὲ γνωρίζει ἄλλο ἀπ' αὐτὸ πὺ «φτιάχνει».

Σύμφωνα μὲ τὸ διαλεκτικὸ ὕλισμό, τὴ φιλοσοφία τοῦ Μ.Λ., δὲν μποροῦμε νὰ γνωρίσουμε παρὰ ὅ,τι ὑ π ἄ ρ χ ε ι. Εἶναι μιὰ βασικὴ ὑλιστικὴ θέση: «ἡ πρωταρχικότητα τοῦ εἶναι πάνω στὴ σκέψη».

Ἡ Θέση αὐτὴ εἶναι ταυτόχρονα καὶ Θέση ὑπαρξης καὶ Θέση ὑλικότητας καὶ Θέση ἀντικειμενικότητας. Διδάσκει ὅτι δὲν μπορεῖ κανεὶς νὰ γνωρίσει παρὰ ὅ,τι ὑ π ἄ ρ χ ε ι ὅτι ἡ ἀρχὴ κάθε ὑπαρξης εἶναι ἡ ὑ λ ι κ ὴ τ ῆ τ α καὶ ὅτι καθετὶ πὺ ὑπάρχει εἶναι ἀ ν τ ι - κ ε ι μ ε ν ι κ ὸ, δηλαδή «προηγείται» ἀπὸ τὴν «ὑποκειμενικότητα» πὺ τὸ γνωρίζει καὶ εἶναι ἀνεξάρτητο ἀπ' αὐτήν.

Δὲν γνωρίζει κανεὶς παρὰ ὅ,τι εἶναι. Ἡ θέση αὐτή, πὺ δύσκολα τὴν ἔννοεῖς κι εὐκόλα τὴ διαστρέφεις, σ τ η ρ ῖ ζ ε ι ὅλες τὶς μαρξιστικὲς Θέσεις γιὰ τὴ γνώση. Ποτὲ ὁ Μάρξ κι ὁ Λένιν δὲν ἀρνήθηκαν τὴ «δραστηριότητα» τῆς σκέψης, τὸ ἔργο τοῦ ἐπιστημονικοῦ πειραματισμοῦ, ἀπὸ τὶς φυσικὲς ἐπιστῆμες μέχρι τὴν ἐπιστῆμὴ τῆς Ἱστορίας πὺ ἔχει γιὰ «ἐργαστήρι» τὴν πάλῃ τῶν τάξεων. Κάθε ἄλλο! Ὁ Μάρξ κι ὁ Λένιν ἐπέμεναν σ' αὐτὴ τὴ δραστηριότητα. Καὶ μὲ τὴν πρώτη εὐκαιρία ἐπαναλάμβαναν πὺς μερικοὶ ἰδεαλιστὲς φιλόσοφοι (π.χ. ὁ Χέγκελ) εἶχαν κατανοήσει, ἔστω καὶ μὲ «μυστικοποιημένες» μορφές, αὐτὴ τὴ «δραστηριότητα» πολὺ καλύτερα ἀπ' ὅτι μερικοὶ ὕλιστές, ἀλλ' ὅχι καὶ διαλεκτικοὶ φιλόσοφοι. Ἀπ' αὐτὸ τὸ δρόμο συναντᾶμε τὶς διαλεκτικὲς Θέσεις τῆς μαρξιστικῆς φιλοσοφίας. Ἀλλὰ ὁ Μ.Λ. πάντοτε ὑποτάσσει τὶς διαλεκτικὲς Θέσεις σὴν πρωτοκαθεδρία τῶν ὑλιστικῶν Θέσεων —πράγμα πὺ τὶς διαχωρίζει μιὰ γιὰ πάντα ἀπ' τὸν Τζὼν Λιούις. Ὅποτε κι ἡ περίφημὴ Θέση τῆς πρωτοκαθεδρίας τῆς πραχτικῆς πάνω στὴ θεωρία δὲν ἔχει νόημα παρὰ μόνο σὰν τὴν ὑποτάξουμε στὴ Θέση τῆς πρωταρχικότητας τοῦ εἶναι πάνω στὴ σκέψη. Διαφορετικὰ πέφτουμε στὸν ὑποκειμενισμό, τὸν πραγματισμὸ καὶ τὸν ἱστορικισμό. Χάρη στὴν πραχτικὴ (πὺ ἡ πὺ ἐπεξεργασμένη τῆς μορφῆς εἶναι ἡ ἐπιστημονικὴ) μποροῦμε νὰ γνωρίσουμε ὅ,τι ὑπάρχει: πρωτοκαθεδρία τῆς πραχτικῆς πάνω στὴ θεωρία. Ἀλλὰ στὴν πραχτικὴ δὲ γνωρίζουμε πρὸς παρὰ ὅ,τι ὑπάρχει: πρωταρχικότητα τοῦ εἶναι πάνω στὴ σκέψη.

«Δὲ γνωρίζει κανεὶς παρὰ ὅ,τι ὑπάρχει». Γιὰ τὴ φύση δὲ θὰ ἔπρεπε νὰ ὑπάρχει τὸ παραμικρὸ πρόβλημα: ποῖός θὰ ἱσχυριζόταν πὺς «ὁ ἄνθρωπος» «ἔφτιαξε» τὴ φύση πὺ γνωρίζει; Μόνο κάποιοι ἰδεαλιστὲς, καὶ τότε πάλι μιὰ παραληρούσα ράτσα ἰδεα-

λιστῶν πὺ θ' ἀπέδιδε στὸν ἄνθρωπο τὴν παντοδυναμία τοῦ Θεοῦ. Ἀλλὰ κι οἱ ἰδεαλιστὲς δὲν εἶναι τόσο κουτοί.

Γιὰ τὴν ἱστορία ὅμως; Ξέρομε πὺς ἡ Θέση «ὁ ἄνθρωπος φτιάχνει τὴν ἱστορία» δὲν ἔχει νόημα, κι ὡστόσο κάποιο ἴχνος αὐτῆς τῆς ἀντίληψης διατηρεῖται στὴν ἀντίληψη ὅτι π ι ὁ ε ὕ κ ο λ α γνωρίζουμε τὴν ἱστορία ἀπὸ τὴ φύση, γιὰτὶ σ' αὐτὴν, τάχα, τὸ καθετὶ εἶναι «ἀνθρώπινο». Ἔτσι ἔλεγε ὁ Ζ. Μπ. Βίκο.

Ἐ, λοιπόν, σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο ἡ θέση τοῦ Μ.Λ. εἶναι κατηγορηματικὴ: εἶναι ἐξίσου δύσκολο νὰ γνωρίσουμε τὴν ἱστορία ὅσο καὶ τὴ φύση, τί λέω, ἴσως καὶ πὺς δύσκολο. Γιατί; Γιατί «οἱ μάζες» δὲν ἔχουν μὲ τὴν ἱστορία τὴν ἴδια ἄ μ ε σ η π ρ α χ τ ι κ ῆ σχέση πὺ ἔχουν μὲ τὴ φύση (μὲς στὴν ἐργασία τῆς παραγωγῆς), γιὰτὶ χ ω ρ ῖ ζ ο ν τ α ἀπὸ τὴν ἱστορία μὲ τὴν ψευδαίσθησιν πὺς τὴν γνωρίζουν, ἀφοῦ κάθε κυριαρχοῦσα ἐκμεταλλεῦτρια τάξη τοὺς προσφέρει τὴ δική της ἐξήγησιν γιὰ τὴν ἱστορία: μὲ τὴ μορφὴ τῆς ἄρχουσας ἰδεολογίας πὺ ἐξυπηρετεῖ τὰ δικά της ταξικὰ συμφέροντα, παγιώνει τὴν ἐνότητά της, καὶ κρατᾷ τὶς μάζες κάτω ἀπὸ τὴν ἐκμετάλλευσή της.

Ρίξτε μιὰ ματιὰ στὸ Μεσαίωνα: ἡ ἐκκλησία κι οἱ ἰδεολόγοι τῆς προσέφεραν σ' ὅλους τοὺς πιστοὺς, δηλαδὴ πρῶτα πρῶτα σ' ὅλα τὰ θύματα τῆς ἐκμετάλλευσης, ἀλλὰ καὶ στοὺς φεουδάρχες καὶ στὸν ἑαυτὸ τους, μιὰ πολὺ ἀπλὴ καὶ πολὺ ξεκάθαρη ἐξήγησιν τῆς ἱστορίας: ἡ ἱστορία ἦταν φτιαγμένη ἀπὸ τὸ θεὸ κι ὑπάκουε στοὺς νόμους, δηλαδὴ στοὺς σκοποὺς τῆς Θείας Πρόνοιας. «Ἐξήγησιν» γιὰ τὶς μάζες. Δεῖτε τὸ 18ο αἰῶνα στὴ Γαλλία: ἡ κατάσταση εἶναι διαφορετικὴ, ἡ ἀστικὴ τάξη δὲν εἶναι ἀκόμα στὴν ἐξουσία, εἶναι κριτικὴ κι ἐπαναστατικὴ. Ἐ, λοιπόν, προσφέρει σὲ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους (χωρὶς ταξικὲς διακρίσεις! στοὺς ἀστοὺς καὶ στοὺς σύμμαχούς τους, ἀλλὰ καὶ σ' ὅσους βρίσκονται κάτω ἀπ' τὴ δική της ἐκμετάλλευσιν) μιὰ «φωτισμένη» ἐξήγησιν τῆς ἱστορίας: ἡ ἱστορία κινεῖται ἀπὸ τὸ Λόγο κι ὑπακούει στοὺς νόμους, δηλαδὴ τοὺς σκοποὺς τῆς Ἀλήθειας, τοῦ Λόγου καὶ τῆς Ἐλευθερίας. «Ἐξήγησιν» γιὰ τὶς μάζες.

Ἄν εἶναι δύσκολο νὰ γνωρίσουμε ἐπιστημονικὰ τὴν ἱστορία αὐτὸ συμβαίνει γιὰτὶ ἀνάμεσα στὴν πραγματικὴ ἱστορία καὶ τὶς μάζες ὑπάρχει μιὰ ὀθόνη, ἓνα χώρισμα: μιὰ ταξικὴ ἰδεολογία τῆς ἱστορίας, μιὰ ταξικὴ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας, στὴν ὁποία οἱ ἀνθρώπινες μάζες πιστεύουν «αὐθόρμητα», γιὰτὶ αὐτὴ ἡ ἰδεολογία τοὺς ἔχει ἐντυπωθεῖ ἀπὸ τὴν ἀρχουσα ἢ ἀνερχόμενη τάξη, κι ἐξυπηρετεῖ τὴν ἐνότητα αὐτῆς τῆς τάξης κι ἐξασφαλίζει

τὴν ἐκμετάλλευσή της. Ἔτσι κι ἡ ἴδια ἡ ἀστική τάξη εἶναι ἀπὸ τὸ 18ο αἰῶνα κιόλας μιὰ ἐκμεταλλεύτρια τάξη.

Γιὰ νὰ διαπεραστεῖ αὐτὸ τὸ ἰδεαλιστικὸ ἰδεολογικὸ προπέτασμα καπνοῦ τῶν κυρίαρχων τάξεων, χρειάστηκαν οἱ ἐξαιρετικὲς περιστάσεις τοῦ πρώτου μισοῦ τοῦ 19ου αἰῶνα: ἡ ἐμπειρία ἀπὸ τοὺς ταξικοὺς ἀγῶνες τῶν Ἐπαναστάσεων (1789, 1830) στὴ Γαλλία, καὶ οἱ πρώτοι προλεταριακοὶ ταξικοὶ ἀγῶνες, σὺν ἡ ἀγγλικὴ πολιτικὴ Οἰκονομία, σὺν ὁ γαλλικὸς Σοσιαλισμός. Τὸ ἀποτέλεσμα τῆς συνδρομῆς ὅλων αὐτῶν τῶν περιστάσεων ἦταν ἡ ἀνακάλυψη τοῦ Μάρξ πού, πρῶτος αὐτός, ἀνοιξε τὸ δρόμο γιὰ τὴν ἐπιστημονικὴ γνώση τῆς «ἡπείρου Ἱστορίας».

Ἀλλά, στὴν ἱστορία, ὅπως καὶ στὴ φύση, ὁ ἄνθρωπος γνωρίζει αὐτὸ πού ὑπάρχει καὶ ὅχι ὅ,τι «φτιάχνει». Τώρα ἂν χρειάζεται μιὰ τεράστια ἐπιστημονικὴ δουλειὰ καὶ γιγάντιοι πραχτικοὶ ἀγῶνες γιὰ νὰ καταφέρουμε νὰ γνωρίσουμε ὅ,τι ὑπάρχει, αὐτὸ δὲν ἀλλάζει τίποτα στὸ βάθος τῶν πραγμάτων. Δὲ γνωρίζουμε παρὰ ὅ,τι ὑπάρχει, ἔστω κι ἂν αὐτὸ πού ὑπάρχει μετὰ βάλῃ κατὰ τὴν ἐπίδραση τῆς ὕλικῆς διαλεκτικῆς τῆς πάλης τῶν τάξεων, ἔστω κι ἂν αὐτὸ πού ὑπάρχει δὲν μπορεῖ νὰ γνωσθεῖ παρὰ μὲ τὴν προϋπόθεση ὅτι θὰ μετὰβληθεῖ.

Πρέπει ὁμως νὰ προχωρήσουμε πολὺ πιο πέρα. Παρατηρήσαμε ὅτι ἡ Θέση τοῦ Μ.Λ. δὲν εἶναι: «ὁ ἄνθρωπος δὲ γνωρίζει παρὰ ὅ,τι ὑπάρχει», ἀλλὰ ἀπρόσωπα: «δὲ γνωρίζει κανεὶς παρὰ ὅ,τι ὑπάρχει».¹⁶ «Ὁ ἄνθρωπος» ἔχει κι ἀπὸ δῶ ἀπαλειφθεῖ. Πρέπει πράγματι νὰ ποῦμε πῶς ἡ ἱστορία τῆς «παραγωγῆς» τῶν γνώσεων εἶναι, ὅπως ἀκριβῶς κι ἡ ἱστορία, ἔτσι κι αὐτὴ μιὰ *ἐξελικτικὴ διαδικασία χωρὶς ὑποκείμενο*, κι ὅτι οἱ ἐπιστημονικὲς γνώσεις ξεπετάγονται (μὲς στὴν ἀνακάλυψη τοῦ ἐνὸς ἢ τοῦ ἄλλου ἐπιστήμονα, κλπ.) σὰν τὸ ἱστορικὸ ἀποτέλεσμα μιᾶς διαλεκτικῆς διαδικασίας, χωρὶς Ὑποκείμενο καὶ Τέλος. Ἔτσι κι ἡ μαρξιστικὴ ἐπιστήμη: ξεπήδησε μέσα στὴν «ἀνακάλυψη» τοῦ Μάρξ, ἀλλὰ σὰν ἀποτέλεσμα μιᾶς διαλεκτικῆς διαδικασίας, ὅπου συνδυάστηκαν, μὲ δάθρο τοὺς ταξικοὺς ἀγῶνες ἀστικῆς καὶ προλεταριακῆς τάξης, ἡ γερμανικὴ φιλοσοφία, ἡ ἀγγλικὴ πολιτικὴ οἰκονομία, καὶ ὁ γαλλικὸς σοσιαλισμός. Αὐτὸ οἱ κομμουνιστὲς τὸ ξέρουν.

Οἱ ἐπιστήμονες γενικὰ δὲν τὸ ξέρουν. Ἀλλ' ἂν οἱ κομμουνιστὲς

16. Ἐγγραφα: «δὲ γνωρίζει κανεὶς παρὰ ὅ,τι ὑπάρχει» γιὰ νὰ μὴ μπερδέψω τὰ πράγματα. Θὰ μπορούσε κανεὶς ν' ἀντιτάξει ὅτι αὐτὴ ἡ ἀπρόσωπη μορφή διατύπωσης κουβαλᾷ μέσα της τὰ ἴχνη τοῦ «ἀνθρώπου». Ἄν θέλαμε νὰ εἰμασθε ἀπόλυτα ἀκριβολόγοι θὰ ἔπρεπε νὰ γράφουμε: «δὲν γίνεται γνωστὸ παρὰ μόνον ὅ,τι ὑπάρχει».

τὸ θέλουν, κι ἔχουν ἐπαρκεῖς γνώσεις πάνω στὴν ἱστορία τῶν ἐπιστημῶν, μποροῦν νὰ βοηθήσουν τοὺς ἐπιστήμονες (συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν ἐπιστημόνων τῶν Φυσικῶν καὶ τῶν Μαθηματικῶν) νὰ τὸ καταλάβουν. Γιατὶ ὅλες οἱ ἐπιστημονικὲς γνώσεις, σ' ὅλους τοὺς τομεῖς, εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα μιᾶς διαδικασίας χωρὶς Ὑποκείμενο καὶ Τέλος. Θέση στρυφνὴ καὶ δυσνόητη, ἀναντίρρητα Μπορεῖ πάντως νὰ μᾶς δώσει σημαντικὲς ἀπόψεις ὅχι μόνον γιὰ τὴν ἐπιστημονικὴ δουλειά, μὰ καὶ γιὰ τὴν πολιτικὴ πάλη ἀκόμα.

V

Γιατί όλες αυτές οι φιλοσοφικές Θέσεις, αυτές οι φιλοσοφικές τοποθετήσεις (Θέση = τοποθέτηση) έχουν έπιπτώσεις πάνω στις κοινωνικές πραχτικές: κι ανάμεσα σ' αυτές, στην πολιτική πραχτική και την έπιστημονική πραχτική.

Χρειάζεται, ωστόσο, μιὰ γενίκευση: τις έπιπτώσεις αυτές δεν τις έχουν μονάχα οι φιλοσοφικές Θέσεις που μόλις αναφέραμε, μὰ ὅλες οι φιλοσοφικές Θέσεις. Γιατί ἂν ὑπάρχει μιὰ ἰδέα που ὅλοι γενικά ἀποδέχονται, μαζί και μαρξιστές, αὐτὴ ἀφορὰ τὴ φιλοσοφία σὰν καθαρὴ, τάχα, θεώρηση, σὰν καθαρὸ, τάχα, ἀνυστέρω-βουλο διαλογισμό. Ὡστόσο, ἡ κυρίαρχη αὐτὴ ἀντίληψη εἶναι ἡ πάρα πολὺ ὑστερόβουλη παράσταση που προσφέρει γιὰ τὸν ἑαυτό του ὁ ἰδεαλισμός. Τὸ νὰ δίνεις γιὰ τὴ φιλοσοφία τὴν εἰκόνα μιᾶς καθαρῆς θεώρησης, μιᾶς καθαρῆς ἀποκάλυψης τοῦ Εἶναι, τῆς Ἀπαρχῆς, καὶ τοῦ Νοήματος, εἶναι μιὰ πλαστοποίηση που κάνει ὁ ἰδεαλισμός, μιὰ πλαστοποίηση ἀναγκαία γιὰ τὸν ἰδεαλισμό. Ἀκόμα κι οἱ θεωρησιακὲς φιλοσοφίες, ἀκόμα κι οἱ φιλοσοφίες που περιορίζονται στὴν «ἐρμηνεία τοῦ κόσμου» εἶναι ἐνεργὲς καὶ πραχτικὲς: ἔχουν σὰν (συγκαλυμμένο) σκοπὸ νὰ ἐπιδράσουν πάνω στὸν κόσμο, πάνω στὸ σύνολο τῶν κοινωνικῶν πραχτικῶν, πάνω στοὺς τομεῖς τους καὶ στὴν «ιεράρχησή» τους, ἔστω καὶ μόνο γιὰ νὰ κυριαρχήσουν πάνω τους, νὰ τις καθυγάσσουν ἢ νὰ τις λυγίσουν, ἀποσκοπώντας στὴ διατήρηση ἢ τὴν ἀναμόρφωση «τῆς ὑπάρχουσας κατάστασης πραγμάτων» ἐνάντια στὶς κοινωνικὲς, πολιτικὲς, ἰδεολογικὲς ἐπαναστάσεις, ἢ τοὺς ἰδεολογικοὺς ἀντίκτυπους που ἔχουν οἱ μεγάλες ἐπιστημονικὲς ἀνακαλύψεις. Οἱ «θεωρησιακὲς» φιλοσοφίες ἔχουν πολιτικὸ συμφέρον νὰ κάνουν τὸν κόσμον νὰ πιστέψει πὼς εἶναι ἀνυστέρωβουλες ἢ μονάχα «ἠθικὲς», καὶ ὅχι πραγματικὰ πραχτικὲς ἢ πολιτικὲς: κι αὐτό, γιὰ νὰ πετύχουν τοὺς πραχτικούς τους στόχους στὴ σκιά τῆς κατεστημένης ἐξουσίας τὴν ὁποία στηρίζουν μὲ τὰ ἐπιχειρήματά τους. Τὸ ἂν αὐτὴ ἡ στρατηγικὴ εἶναι «συνειδητὴ» καὶ θελη-

μένη, ἢ «ἀσυνειδητὴ», λίγη σημασία ἔχει: ξέρουμε πὼς κινητήρια δύναμη τῆς ἱστορίας, ἀκόμα καὶ στὴ φιλοσοφία, δὲν εἶναι ἡ συνειδηση.

Θυμάστε τὸν ὅρισμό που πρότεινα γιὰ τὴ φιλοσοφία. Μποροῦμε, λοιπόν, νὰ τὸν ἐπεκτείνουμε σὲ κάθε φιλοσοφία: ἡ φιλοσοφία εἶναι, σὲ τελευταία ἀνάλυση, ταξικὴ πάλι στὸ ὅριο τῆς θεωρίας.

Ἄν ἡ φιλοσοφία εἶναι ταξικὴ πάλι στὴ θεωρία, κι ἂν σὲ τελικὴ ἀνάλυση ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν πολιτικὴ, τότε, σὰ φιλοσοφία, ἔχει ὁρισμένες πολιτικὲς ἐπιπτώσεις: στὴν πολιτικὴ πραχτικὴ, στὸν τρόπο που κάνει «τὴ συγκεκριμένη ἀνάλυση τῆς συγκεκριμένης κατάστασης», καὶ ὀρίζει τὴ μαζικὴ γραμμὴ καὶ τὴν ποικιλόμορφη μαζικὴ πραχτικὴ. Ἄν πάλι εἶναι ταξικὴ πάλι στὸ ὅριο τῆς θεωρίας, ἔχει ὁρισμένες θεωρητικὲς ἐπιπτώσεις: στὶς ἐπιστήμες, μὰ καὶ στὶς ἰδεολογίες. Κι ἂν εἶναι ταξικὴ πάλι στὸ ὅριο τῆς θεωρίας, ἔχει ἐπιπτώσεις πάνω στὴν ἐνότητα τῆς θεωρίας καὶ τῆς πραχτικῆς: πάνω στὸν τρόπο που τὴ συλλαμβάνει καὶ τὴν πραγματοποιεῖ. Καὶ βέβαια, μέσα ἀπὸ κεῖ, ἔχει ἐπιπτώσεις ὅχι μονάχα πάνω στὴν πολιτικὴ πραχτικὴ καὶ τὴν ἐπιστημονικὴ πραχτικὴ, ἀλλὰ καὶ σ' ὅλες τις κοινωνικὲς πραχτικὲς,¹⁷ εἴτε «πάλι γιὰ τὴν παραγωγή» (Μάο) εἶναι, εἴτε τέχνη, κλπ.¹⁸

17. Ὁ Τζών Λιούις δικαιολογημένα μοῦ κάνει κριτικὴ σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο: ἡ φιλοσοφία δὲν «ἀφορᾷ» μονάχα τὴν πολιτικὴ καὶ τις ἐπιστήμες, μὰ ὅλες τις κοινωνικὲς πραχτικὲς.

18. Μὲ ποιὸν τρόπο ἔχουμε αὐτὲς τις ἐπιπτώσεις; Τὸ ἐρώτημα αὐτὸ εἶναι πάρα πολὺ βασικό. Λέμε μόνο αὐτὰ - ἐδῶ: 1) Ἡ φιλοσοφία δὲν εἶναι ἡ ἀπόλυτη Γνώση, δὲν εἶναι ἡ Ἐπιστήμη τῶν Ἐπιστημῶν, οὔτε ἡ Ἐπιστήμη τῶν Πραχτικῶν. Πράγμα που σημαίνει: δὲν κατέχει τὴν ἀπόλυτη Ἀλήθεια, οὔτε σὲ σύγκριση μὲ καμιά ἐπιστήμη, οὔτε σὲ σύγκριση μὲ καμιά πραχτικὴ. Ἰδιαίτερα, δὲν κατέχει οὔτε τὴν ἀπόλυτη Ἀλήθεια, οὔτε καὶ τὴ δύναμη σὲ σύγκριση μὲ τὴν πολιτικὴ πραχτικὴ. Ὁ μαρξισμός, ἀντίθετα, ἐπιβεβαιώνει τὴν πρωτοκαθεδρία τῆς πολιτικῆς πάνω στὴ φιλοσοφία. 2) Πάντως, ἡ φιλοσοφία, ἄλλο τόσο, δὲν εἶναι καὶ «ἡ θεραπαινίδα τῆς πολιτικῆς», ὅπως κάποτε ἡ φιλοσοφία ἦταν «ἡ θεραπαινίδα τῆς θεολογίας»· κι αὐτὸ ἐξαιτίας τοῦ ὅτι ἡ θέση τῆς εἶναι στὸ ὅριο τῆς θεωρίας, καὶ τῆς «σχετικῆς τῆς αὐτονομίας». 3) Τὸ ἀντίτιμο τῆς φιλοσοφίας εἶναι τὰ πραγματικὰ προβλήματα τῶν κοινωνικῶν πραχτικῶν. Ἐπειδὴ ἡ φιλοσοφία δὲν εἶναι (μιὰ) ἐπιστήμη, ἡ σχέση τῆς μ' αὐτὰ τὰ προβλήματα δὲν εἶναι κάποια τεχνικὴ σχέση ἐφαρμογῆς. Ἡ φιλοσοφία δὲ μᾶς δίνει τοὺς τύπους ποῦ, τάχα, θὰ «ἐφαρμόζαμε» στὰ προβλήματα: Ἡ φιλοσοφία δὲν ἐφαρμόζεται. Ἡ φιλοσοφία ἐπενεργεῖ τελείως διαφορετικὰ. Ἀς ποῦμε: μεταβάλλοντας τὴν τοποθέτηση τῶν προβλημάτων, μεταβάλλοντας τὴ σχέση ἀνάμεσα στὶς πραχτικὲς καὶ τὸ ἀντικείμενό τους. Διατυπώνω ἀπλὰ τὴν ἀρχὴ που ἀπαιτεῖ μεγάλη αἰτιολόγηση.

Ὡστόσο πρέπει νὰ συντομεύω. Θ' ἄρκεστῶ νὰ πῶ μονάχα: σὰν ταξικὴ πάλι στὸ χῶρο τῆς θεωρίας, ἡ φιλοσοφία ἔχει βασικὰ δυὸ ἐπιπτώσεις: στὴν πολιτικὴ καὶ στὶς ἐπιστῆμες, στὴν πολιτικὴ πραχτικὴ καὶ τὴν ἐπιστημονικὴ πραχτικὴ. Αὐτὸ τὸ ξέρουν ὅλοι οἱ κομμουνιστές, γιατί ὁ Μ.Λ. δὲν ἔπαψε νὰ τὸ ἐπαναλαμβάνει καὶ νὰ τὸ αἰτιολογεῖ.

Ἐ, λοιπόν, ἂς δώσουμε σχηματικὰ τὴν «ἀπόδειξή» του ἀντιπαράθετοντας τὶς Θέσεις τοῦ Τζὼν Λιούις στὶς Θέσεις τοῦ Μ.Λ. Αὐτὸ θὰ μᾶς ἐπιτρέψει νὰ σχηματίσουμε μιὰ καλύτερη εἰκόνα γιὰ τὸν τρόπο ποὺ «λειτουργεῖ» ἡ φιλοσοφία.

Θέση τοῦ Τζὼν Λιούις: «ὁ ἄνθρωπος φτιάχνει τὴν ἱστορία».

Θέση τοῦ Μ.Λ.: «τὴν ἱστορία τὴν φτιάχνουν οἱ μάζες, καὶ κινητήρια δύναμη τῆς ἱστορίας εἶναι ἡ πάλι τῶν τάξεων».

Ἄς δοῦμε λοιπὸν τὶς ἐπιπτώσεις.

1. Ἐπιπτώσεις στὶς ἐπιστῆμες.

Ὅταν, τὸ 1972, ὑποστηρίζουμε τὴν ἰδεαλιστικὴ Θέση: «ὁ ἄνθρωπος φτιάχνει τὴν ἱστορία», τί ἐπιπτώσεις ἔχουμε, τί ἀποτελέσματα φέρνουμε στὴν ἐπιστῆμη τῆς ἱστορίας; Πιὸ συγκεκριμένα: μποροῦμε νὰ περιμένουμε ἀπ' αὐτὴν κάτι ποὺ νὰ μᾶς ἐπιτρέψει νὰ κάνουμε ἐπιστημονικὲς ἀνακαλύψεις;

Εἶναι, δίχως ἄλλο, κρίμα· μὰ βλέπουμε πῶς τίποτα τὸ θετικὸ δὲν μποροῦμε νὰ πάρουμε ἀπ' αὐτὴν. Κι ὁ ἴδιος ὁ Τζὼν Λιούις δὲ βγάζει τίποτα ποὺ νὰ μᾶς διαφωτίζει σχετικὰ μὲ τοὺς μηχανισμοὺς τῆς πάλι τῶν τάξεων. Θὰ πεῖ κανεὶς πῶς δὲν τοῦ ἔμενε ὁ καιρὸς μέσα σ' ἓνα ἄρθρο. Ἔστω. Τότε λοιπὸν, ἂς στραφοῦμε στὸν ἀνομολόγητο Δάσκαλό του, τὸν Ζὰν Πὼλ Σάρτρ, στὸ φιλόσοφο τῆς «ἀνθρώπινης ἐλευθερίας», τοῦ «ἀνθρώπου-ποῦ-προβάλλεται-στὸ-μέλλον» (ἡ ὑπέρβαση τοῦ Τζὼν Λιούις), τοῦ ἐν καταστάσει ἀνθρώπου ποὺ «ξεπερνᾷ» τὴν κατάστασή του μὲ τὴ βοήθεια τῆς «προβολῆς». Ὁ φιλόσοφος αὐτὸς (ἀντάξιός τοῦ ἐγκώμιου ποὺ ἔκανε ὁ Μὰρξ στὸν Ρουσσώ: «ὅτι ποτὲ δὲν ὑποχώρησε στὴν κατεστημένη ἐξουσία») ἔγραψε δυὸ ἀξιόλογα ἔργα, «Τὸ Εἶναι καὶ τὸ Μηδὲν» (1939) καὶ τὴν «Κριτικὴ τοῦ διαλεκτικοῦ λόγου» (1960), ποὺ τὸ τελευταῖο ἀφοσιώνεται στὴν προσπάθεια νὰ προτείνει μιὰ φιλοσοφία στὸ μαρξισμό. Πάνω ἀπὸ δυὸ χιλιάδες σελίδες. Τί ἀντλήσει, λοιπόν, ὁ Ζ.Π. Σάρτρ ἀπὸ τὴ Θέση: «ὁ ἄνθρωπος φτιάχνει

τὴν ἱστορία»,¹⁹ πρὸς ὄφελος τῆς ἐπιστήμης τῆς ἱστορίας; Ἡ μήπως, στὸ κάτω κάτω, οἱ ἰδιοφυεῖς ἀναπτύξεις τῆς σαρκτρικῆς τοποθέτησης τῶν προβλημάτων μᾶς ἐπέτρεψαν νὰ παραγάγουμε κάποιες ἐπιστημονικὲς γνώσεις σχετικὰ μὲ τὴν οἰκονομία, τὴν πάλι τῶν τάξεων, τὸ κράτος, τὸ προλεταριάτο, τὶς ἰδεολογίες, κλπ. — νὰ κατανοήσουμε τὴν ἱστορία καὶ νὰ ἐπιδράσουμε στὴν ἱστορία Δυστυχῶς, ἔχουμε κάθε λόγο ν' ἀμφιβάλλουμε.

Μὰ τότε θὰ μᾶς πουν: νὰ ἀμέσως - ἀμέσως ἓνα παράδειγμα ποὺ ἀποδείχνει τὸ ἀντίθετο ἀπ' ὅ,τι λέει ἡ Θέση σας γιὰ τὶς ἐπιπτώσεις τῆς φιλοσοφίας, ἀφοῦ ἀναγνωρίζετε πῶς αὐτὴ ἡ «ἀνθρωπιστικὴ» φιλοσοφία δὲν ἔχει καμιά ἐπίπτωση πάλι στὴν ἐπιστημονικὴ γνώση. Συγγνώμη! Ὑποστηρίζω ὅτι Θέσεις σὰν αὐτὲς τοῦ Τζὼν Λιούις καὶ τοῦ Σάρτρ ἔχουν καὶ παραέχουν ἐπιπτώσεις, ἀλλὰ ἀρνητικές: γιατί, ὅπως ἔλεγε κι ὁ Λένιν γιὰ τοὺς ἰδεαλιστὲς φιλόσοφους τοῦ καιροῦ του, «τροχοπεδίζουν» τὴν ἀνάπτυξη τῆς ὑπάρχουσας ἐπιστημονικῆς γνώσης. Αὐτὲς οἱ Θέσεις ἀποτελοῦν ἐμπόδιο στὴν ἀνάπτυξη τῆς γνώσης. Ἀντὶ νὰ τὴν προχωροῦν, τὴν γυρίζουν πίσω: συγκεκριμένα τὴν κάνουν νὰ γυρίζει πίσω ἀπὸ τὶς ἀνακαλύψεις καὶ τὶς ἐπιστημονικὲς κατακτήσεις τοῦ Μὰρξ καὶ τοῦ Λένιν. Μᾶς ξαναγυρίζουν σὲ μιὰ προεπιστημονικὴ «φιλοσοφία τῆς ἱστορίας».

Δὲν εἶναι ἡ πρώτη φορὰ ποὺ γίνεται αὐτὸ στὴν ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητας. Γιὰ παράδειγμα, πενήντα χρόνια μετὰ τὸν Γαλιλαῖο, πενήντα χρόνια μετὰ τὴ θεμελίωση τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης ὑπῆρχαν φιλόσοφοι ποὺ ὑπερασπίζοντουσαν ἀκόμα τὴν Ἀριστοτέλεια «φυσικὴ»! Πάλευαν ἐναντία στὶς ἀνακαλύψεις τοῦ Γαλιλαίου καὶ θέλανε νὰ ξαναγυρίσουν τὴ γνώση γιὰ τὴ φύση στὴν προεπιστημονικὴ ἀριστοτέλεια κατάστασή της. Σήμερα, δὲν ὑπάρχει πιὰ ἀριστοτελικὸς «φυσικός», ἀλλὰ τὸ ἴδιο πράγμα συνεχίζεται ἀλλοῦ: γιὰ παράδειγμα, ὑπάρχουν ἀντιφροῦδικοὶ «ψυχολόγοι»· κι ὑπάρχουν ἀντιμαρξιστὲς φιλόσοφοι τῆς ἱστορίας, ποὺ κάνουν λὲς κι ὁ Μὰρξ δὲν ὑπῆρξε ποτέ, ἢ δὲν ἔριξε ποτὲ τὰ θεμέλια μιᾶς ἐπιστήμης. Σὰν ἄτομα μπορεῖ νὰ εἶναι τίμια μυαλά, ἢ ἀκόμα μπορεῖ, ὅπως ὁ Σάρτρ, νὰ θέλουν «νὰ προσφέρουν τὶς ὑπηρεσίες τους» στὸ μαρξισμό καὶ τὴν ψυχανάλυση. Δὲν πρόκειται γιὰ τὶς προθέσεις τους, ἀλλὰ γιὰ τὶς πραγματικὲς ἐπιπτώσεις ποὺ ἔχει ἡ φιλοσοφία τους στὶς ἐπιστῆμες. Ἐνα εἶναι τὸ γεγονός: παρ' ὅλο ποὺ ὁ Σάρτρ «σκέφτεται» μετὰ τὸν Μὰρξ καὶ τὸν

19. Οἱ Θέσεις τοῦ Σάρτρ εἶναι ὁλοφάνερα πιὸ λεπτές. Ἀλλὰ ἡ ὀψη ποὺ τοὺς δίνει ὁ Τζὼν Λιούις, ὅσο σχηματικὴ καὶ φτωχὴ καὶ νὰ εἴναι, στὸ δάθος τοὺς μένει πιστὴ.

Φρόντ, έντούτοις κατά παράδοξο τρόπο είναι άπό πολλές άπόψεις, φιλοσοφικά, ένας προμαρξιστής και προφροϋδικός ιδεολόγος. Άντί να υποβηθά την άνάπτυξη των έπιστημονικών άνακαλύψεων του Μάρξ και του Φρόντ μπαίνει μ' εύφυα σέ μονοπάτια που πιο πολύ παραπλανούν τη μαρξιστική έρευνα παρά την βοηθάνε.

Μ' αυτόν τον τρόπο «έπενεργεί» ή φιλοσοφία πάνω στις έπιστήμες: τελικά, ή τις βοηθά να παραγάγουν καινούριες έπιστημονικές γνώσεις, ή έπιχειρεί να τους στερήσει την ύπαρξη, για να ξαναγυρίσει την άνθρωπότητα σ' ένα στάδιο όπου εκείνη ή ή άλλη έπιστήμη δέν ύπήρχαν. 'Η φιλοσοφία έπενεργεί, λοιπόν, είτε με προσοδευτικό, είτε με όπισθοδρομικό τρόπο πάνω στις έπιστήμες. Τελικά: *έχει μια τέτοια τάση* — γιατί οι φιλοσοφίες είναι πάντοτε άντιφατικές.²⁰

Βλέπουμε ποιά είναι τó αντίτιμο. Δέν άρκει να πούμε πως άπό τη Θέση του Τζών Λιούις δέν μπορούμε να πάρουμε τίποτα για την έπιστημονική γνώση της ιστορίας. "Οπως δέν άρκει να πούμε πως ή Θέση αυτή άποτελεί «έπιστημολογικό έμπόδιο» (Μπασελάρ). Πρέπει να πούμε πως αυτή ή Θέση παράγει, ή μπορεί να παραγάγει καταστροφικά άποτελέσματα για την έπιστημονική γνώση, μπορεί να έχει όπισθοδρομικές έπιπτώσεις, έφ' όσον άντί να μάς έπιτρέπει να καταλάβουμε, σήμερα, τó 1972, πως έχουμε στα χέρια μας ένα έκπληκτικό έπιστημονικό άπόθεμα, τις γνώσεις που μάς έδωσε ό Μάρξ, και να τις άναπτύξουμε,²¹ ξαναγυρίζει φιλοσοφικά στο μηδέν, και μάς ξαναφέρει στον παλιό καλό καιρό του Ντεκάρτ, ή του Κάντ και του Φίχτε, του Χέγκελ και του Φόουερμπαχ, πρωτότερα άπ' την άνακάλυψη του Μάρξ, πρωτότερα άπό την «έπιστημολογική τομή». Αυτή ή ιδεαλιστική Θέση θολώνει τά νερά και παραπλανά τους φιλόσοφους, τους έπιστήμονες και τους επαναστάτες άγωνιστές. Τους άφοπλίζει, άφου τους στερει αυτό τó άναντικάστατο όπλο που είναι ή άντικειμενική γνώση των συνθηκών, των μηχανισμών και των μορφών πάλης των τάξεων.

20. 'Απόλυτα καθαρή φιλοσοφία, είτε ιδεαλιστική είναι αυτή, είτε υλιστική, δέν ύπάρχει, έστω κι άν αυτό όφείλεται στο γεγονός ότι κάθε φιλοσοφία πρέπει, για να καταλάβει τις δικές της θεωρητικές ταξικές θέσεις, να έπενδύσει τις θέσεις του κύριου της αντιπάλου. Σε κάθε φιλοσοφία πρέπει να έπιστημολογούμε την κυρίαρχη τάση που άπορρέει άπό τις άντιφάσεις της και τις μεταμφιέζει.

21. Λένιν: ό Μάρξ μάς έδωσε τους «άχρογωνιαίους λίθους» μιας θεωρίας που έμεις πρέπει «ν' άναπτύξουμε προς όλες τις κατευθύνσεις».

"Αν, τώρα, κοιτάξουμε τις Θέσεις του Μ.Λ.: «την ιστορία τη φτιάχνουν οι μάξες», ή κινητήρια δύναμη της ιστορίας είναι ή πάλη των τάξεων», ή διαφορά χτυπά στο μάτι. Έτούτες οι θέσεις δέν παραπλανούν την έρευνα: είναι θέσεις για την έπιστημονική γνώση της ιστορίας. Δέ σβήνουν άπ' τó χάρτη την έπιστήμη της ιστορίας που θεμελίωσε ό Μάρξ άφου οι δυό αυτές θέσεις είναι ταυτόχρονα προτάσεις άποδεδειγμένες άπό την έπιστήμη της ιστορίας, τον ιστορικό υλισμό.²²

'Ανακαλούν την ύπαρξη της έπιστήμης της ιστορίας, αλλά ταυτόχρονα είναι και θέσεις για την παραγωγή νέων έννοιών, νέων έπιστημονικών άνακαλύψεων. Για παράδειγμα, μάς ώθούν να όρίσουμε με ταξικούς όρους τις μάξες που φτιάχνουν την ιστορία. Μάς οδηγούν να όρίσουμε τη μορφή της ένότητας των τάξεων που συνιστούν τις μάξες. Βάζουν σέ πρώτη γραμμή για την ταξική πάλη κάτω άπό τόν καπιταλισμό, για την κατάληψη της κρατικής έξουσίας και τη μακρόχρονη «μετάβαση» (προς τόν κομμουνισμό), τó προλεταριάτο. Συντελούν στο να σκεφτούμε την ένότητα της πάλης των τάξεων και της διαίρεσης σέ τάξεις, σ' όλες τους τις συνέπειες, με τις υλικές μορφές της έκμετάλλευσης, της διαίρεσης και της όργάνωσης της εργασίας, και άρα ν' άναζητήσουμε και να γνωρίσουμε αυτές τις μορφές. Μάς οδηγούν να όρίσουμε τó προλεταριάτο σαν την τάξη που οι όροι της έκμετάλλευσής της την καθιστούν ίκανή να κατευθύνει τόν άγώνα όλων των έκμεταλλευόμενων τάξεων, και να κατανοήσουμε την προλεταριακή ταξική πάλη σά μια μορφή ταξικής πάλης πρωτοφανέρωτη στην ιστορία, που έγκαινιάζει μια «νέα πραχτική της πολιτικής»,²³ πραχτική-κλειδί για πολλά αίνιγματικά άκόμα κι άναπάντητα έρωτήματα.

Οι θεωρητικές συνέπειες αυτόν των προτάσεων είναι όλοφάνερές. Μάς ύποχρεώνουν πρώτα άπ' όλα να ξεκόψουμε άπό την άστική, δηλαδή οίκονομιστική, άντίληψη της Πολιτικής Οίκονομίας (που σαν τέτοια την «κριτικάρησε» ό Μάρξ στο «Κεφάλαιο»), να ξεκόψουμε άπό την άστική άντίληψη για τó κράτος,

22. 'Αξίζει τόν κόπο να σκεφτούμε άν έπιστημονικές προτάσεις μπορούν «να λειτουργήσουν και φιλοσοφικά» στο πλαίσιο μιας φιλοσοφικής συζήτησης.

23. Βλέπε: 'Ετιέν Μπαλιμπάρ, «La Rectification du Manifeste Communiste» ('Η επανόρθωση του Κομμουνιστικού Μανιφέστου), *La Pensée*, Αύγουστος 1972. [Η μελέτη αυτή έχει συμπεριληφτεί στις *Cinq études du matérialisme historique* (Πέντε μελέτες του ιστορικού υλισμού) του ίδιου συγγραφέα, Μασπερό, Παρίσι, 1974 (σ.τ.μ.).].

την πολιτική, την ιδεολογία, την κουλτούρα, κλπ. Έλευθερώνουν το έδαφος για νέες έρευνες και νέες ανακαλύψεις, που όρισμένες τους υπάρχει περίπτωση να προξενήσουν κατάπληξη.

Άπ' τη μιὰ λοιπόν μεριά έχουμε ιδεαλιστικές φιλοσοφικές θέσεις που έχουν όπισθοδρομικές θεωρητικές επιπτώσεις πάνω στην έπιστήμη της ιστορίας, κι άπ' την άλλη, υλιστικές φιλοσοφικές θέσεις που έχουν προοδευτικές θεωρητικές επιπτώσεις πάνω στους υπάρχοντες τομείς της μαρξιστικής έπιστήμης της ιστορίας, και μπορούν να έχουν επαναστατικές επιπτώσεις στους τομείς που δεν έχουν ακόμα άληθινά προσπελαστεί από την έπιστήμη της ιστορίας (π.χ. στην ιστορία των έπιστημών, της τέχνης, της φιλοσοφίας, κλπ.). Αυτό είναι το αντίτιμο της ταξικής πάλης στο χώρο της θεωρίας.

2. Έπιπτώσεις στην πολιτική.

Νομίζω πως σ' αυτόν τον τομέα τα πράγματα είναι άρκετά ξεκάθαρα.

Πώς μπορούμε να δώσουμε τη σωστή κατεύθυνση στην προλεταριακή ταξική πάλη έχοντας για όδηγό τη φιλοσοφική θέση «ό άνθρωπος φτιάχνει την ιστορία»; Θα μάς πούν πως ή θέση αυτή αντιμάχεται τη θρησκευτική ιδεολογία μιὰς 'Ιστορίας που υποτάσσεται στις αποφάσεις του Θεού ή στο Τέλος, τους Σκοπούς της Θείας Πρόνοιας: μά, στα σοβαρά, δε βρισκόμαστε πια σ' αυτό το σημείο!

Θα μάς πούν πως ή θέση αυτή έξυπηρετεί *όλον τόν κόσμο*, χωρίς διακρίσεις: καπιταλιστές, μικροαστούς, προλετάριους, άφού όλοι είναι «άνθρωποι». Δεν είναι αλήθεια. Έξυπηρετεί *έκείνους* που έχουν συμφέρον να μιλάνε για «τόν άνθρωπο», και *όχι* για τις μάζες, να μιλάνε για «τόν άνθρωπο», και *όχι* για τις τάξεις και την πάλη των τάξεων. Έξυπηρετεί πρώτα άπ' όλα τους άστους, και σε δεύτερη μοίρα τους μικροαστούς. Στην «Κριτική του Προγράμματος του Γκότα», ο Μάρξ έγραφε: «Οι άστοι έχουν μιὰ χαρά λόγους ν' αποδίδουν στην (άνθρώπινη) εργασία αυτή την *υπερφυσική δύναμη δημιουργίας*». ²⁴ Γιατί; Γιατί οι άστοι

24. 'Υπογραμμισμένο άπ' τόν Μάρξ. 'Ο Μάρξ έκανε τότε κριτική στη φόρμουλα που είχαν καταχωρήσει στο Πρόγραμμα ένότητας ανάμεσα στο Γερμανικό Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα και το Κόμμα του Αξσάλ, σοσιαλιστές τύπου Τζών Λιούις της εποχής εκείνης: «'Η εργασία είναι ή πηγή κάθε πλούτου και κάθε κουλτούρας».

κάνοντας «τους ανθρώπους» που «φτιάχνουν την ιστορία» να πιστεύουν ότι «ή εργασία είναι ή πηγή κάθε πλούτου και κάθε κουλτούρας», άποσιωπούν τη δύναμη της «φύσης», μ' άλλα λόγια δηλαδή την άποφασιστική σημασία των *φυσικών, υλικών δρών* της ανθρώπινης εργασίας. Και γιατί οι άστοι άποσιωπούν αυτούς τους φυσικούς - υλικούς όρους της εργασίας; Γιατί, άπλούστατα, *αυτοί τους κρατούν στα χέρια τους*. Δεν είναι τόσο κουτοί οι άστοι!

Όταν λέει κανείς στους προλετάριους πως «την ιστορία την φτιάχνουν οι άνθρωποι» δε χρειάζεται σοφία για να καταλάβουμε ότι, άργα ή γρήγορα, πάει να τους άποπροσανατολίσει και να τους άφοπλίσει. Τους κάνει να πιστέψουν πως σάν «άνθρωποι» είναι παντοδύναμοι: ενώ σάν προλετάριοι είναι άφοπλισμένοι μπροστά στην άληθινή παντοδυναμία της άστικής τάξης που κρατά στα χέρια της και τους υλικούς όρους (τα μέσα παραγωγής), και τους πολιτικούς όρους (το κράτος) που διέπουν την ιστορία. Όταν τους λένε και τους ξαναλένε το γνωστό άνθρωπιστικό τραγούδι, τους άποσπάνε την προσοχή από την πάλη των τάξεων, δεν τους άφήνουν ν' αναλάβουν και ν' άσκήσουν τη μόνη δύναμη που διαθέτουν, την *όργάνωσή τους σε τάξη, την ταξική τους όργάνωση*, τα συνδικάτα και το κόμμα, για να κατευθύνουν τη *δικιά τους ταξική πάλη*.

Άπό τη μιὰ μεριά, λοιπόν, έχουμε μιὰ φιλοσοφική θέση που έξυπηρετεί, άμεσα ή έμμεσα, τα πολιτικά συμφέροντα της άστικής τάξης, ακόμα και μέσα στους κόλπους του εργατικού κινήματος (κι αυτό όνομάζεται ρεφορμισμός), ακόμα και μέσα στους κόλπους των αντίληψεων για τη μαρξιστική θεωρία (κι αυτό όνομάζεται ρεβιζιονισμός), μ' όλους τους συνεπαγόμενους πολιτικούς αντίκτυπους.

Κι άπ' την άλλη, θέσεις που βοηθούν άμεσα τους προλετάριους να συνειδητοποιήσουν το ρόλο τους, τις συνθήκες μέσα στις όποιες ζούν, ύφίστανται την έκμετάλλευση κι άγωνίζονται θέσεις που συντείνουν στη δημιουργία *όργανων σεων ταξικού άγώνα*, που θα μπούν έπικεφαλής στη μάχη όλων των έκμεταλλεούμενων για το πάρσιμο της κρατικής έξουσίας από την άστική τάξη.

Χρειάζονται σχόλια;

Δεν έχει μεγάλη σημασία τ' ότι αυτές οι άστικές ή μικροαστικές θέσεις υποστηρίζονται σήμερα, το 1972, από μέλος Κομμουνιστικού Κόμματος. Διαβάστε στο ΙΙΙ Κεφάλαιο του «Κομμουνιστικού Μανιφέστου». Θα δείτε πως το 1847 ο Μάρξ διέκρινε τρία είδη σοσιαλισμού: τόν άντιδραστικό σοσιαλισμό (φεουδαρχικό,

μικροαστικό, ἀνθρωπιστικό),²⁵ τὸ συντηρητικὸ ἢ ἀστικὸ σοσιαλισμὸ, καὶ τὸν κριτικο-ουτοπικὸ σοσιαλισμὸ καὶ κομμουνισμό. Ἔχουμε, βλέπετε, περιθώρια ἐκλογῆς! Διαβάστε τὶς μεγάλες πολεμικὲς τοῦ Ἑνγκελς καὶ τοῦ Λένιν πάνω στὴν ἐπιρροή τῆς ἀστικῆς ιδεολογίας μέσα στὰ ἐργατικὰ κόμματα (ρεφορμισμός, ρεβιζιονισμός). Ἔχουμε περιθώρια ἐκλογῆς!

Μένει νὰ μάθουμε γιατί, μετὰ ἀπὸ τόσες ἐπίσημες προειδοποιήσεις καὶ τόσες πειστικὲς ἐμπειρίες, σήμερα, στὰ 1972, ἕνας κομμουνιστής, ὁ Τζὼν Λιούις, μπορεῖ νὰ παρουσιάζει τὶς «Θέσεις» του σὰ μαρξιστικές.

Θὰ δοῦμε.

25. Πὸν τότε ὀνομαζόταν «πραγματικὸς» σοσιαλισμὸς ἢ «γερμανικὸς» σοσιαλισμός.

VI

Γιὰ νὰ μὴν ἀπασχολῶ πολὺ τὸν ἀναγνώστη θὰ πῶ λίγα μόνο λόγια σχετικὰ μὲ τὴ δεύτερη κατηγορία τοῦ Τζὼν Λιούις: ὁ «Λ. Ἀλτουσέρ» δὲν ἔχει ιδέα ἀπὸ τὴν ἱστορία τῆς διαμόρφωσης τῆς σκέψης τοῦ Μάρξ.

Ἐδῶ πρέπει νὰ κάνω τὴν αὐτοκριτική μου καὶ νὰ δικαιώσω τὸν Τζὼν Λιούις σ' ἓνα συγκεκριμένο καὶ βασικὸ σημεῖο.

Στὰ πρῶτα μου δοκίμια ἄφησα πραγματικὰ νὰ ἐννοηθεῖ πῶς μετὰ τὴν «ἐπιστημολογικὴ τομῇ» τοῦ 1845 (μετὰ δηλαδὴ τὴν ἀνακάλυψη τοῦ Μάρξ μὲ τὴν ὁποία ρίχνει τὰ θεμέλια τῆς ἐπιστήμης τῆς ἱστορίας), φιλοσοφικὲς κατηγορίες ὅπως ἡ ἀλλοτρίωση καὶ ἡ ἄρνηση τῆς ἄρνησης (μὰ καὶ ἄλλες) παύουν νὰ ἐμφανίζονται. Ὁ Τζὼν Λιούις μοῦ ἀπαντᾷ πῶς αὐτὸ δὲν εἶναι ὀλὴ-θεια. Κι ἔχει δίκιο. Τὶς συναντᾶμε μιὰ χαρά, ἄμεσα ἢ ἔμμεσα, στὴ «Γερμανικὴ Ἰδεολογία» καὶ στὰ «Grundrisse» (δυὸ ἀνέκδοτα κείμενα τοῦ Μάρξ) κι ἀκόμα, ἀλλὰ πιὸ σπάνια τὴν ἀλλοτρίωση, καὶ πολὺ πιὸ σπάνια τὴν ἄρνηση τῆς ἄρνησης (ρητὰ μόνο μιὰ φορὰ) στὸ «Κεφάλαιο».

Πολὺ δύσκολα θὰ συναντοῦσε ὁ Τζὼν Λιούις αὐτὲς τὶς ἐννοιες στὸ «Μανιφέστο», στὴν «Ἀθλιότητα τῆς φιλοσοφίας», στὴ «Μισθωτὴ Ἔργασία καὶ Κεφάλαιο», στὴ «Συμβολὴ στὴν Κριτικὴ τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας», στὴν «Κριτικὴ τοῦ Προγράμματος τοῦ Γκότα», στὶς «Σημειώσεις σχετικὰ μὲ τὸν Βάγκνερ» — γιὰ νὰ μὴν ἀναφερθοῦμε παρὰ σὲ κείμενα τοῦ Μάρξ, γιὰ τὶς στὰ πολιτικὰ κείμενα, στὰ κείμενα τοῦ Λένιν,²⁶ τοῦ Μάο, τοῦ Γκράμσι, δὲν πάει νὰ ψάξει ὅσο θέλει!

Πάντως, ὅπως καὶ νὰ ἔχει τὸ πράγμα, τυπικὰ ὁ Τζὼν Λιούις

26. Μπορεῖ θέβαια ν' ἀναφέρει αὐτὰ ποὺ γράφει ὁ Ἑνγκελς στὸ «Ἀντι-ντύρινγκ» γιὰ νὰ ὑπερασπιστεῖ τὴ χρῆση τῆς ἄρνησης τῆς ἄρνησης — ὑπεράσπιση ποὺ τὴν ξανασυναντᾶμε στὸ «Τί εἶναι οἱ φίλοι τοῦ Λαοῦ», τοῦ Λένιν. Πρόκειται ὅμως γιὰ μιὰ ὑπεράσπιση πολὺ «ιδιότυπη». Ἀντιχεγκελιανή.

έχει δίκιο. Πρέπει λοιπόν να του απαντήσουμε έστω κι αν θρίσκειται δικαιωμένος μόνο αν αφήσουμε κατά μέρος τα κείμενα που μπορεί να τον ένοχλήσουν.

Και νά, με λίγα λόγια, ή απάντησή μου.

1. Έξετάζοντας συνολικά το έργο του Μάρξ δέ μένει αμφιβολία πώς από το 1845 και μετά υπάρχει μια «ρήξη» ή «τομή». Τό λέει άλλωστε κι ο ίδιος ο Μάρξ. Ωστόσο, δέν πρέπει να παίρνουμε κανέναν κατά γράμμα. Ούτε και τον Μάρξ. Από τα έργα θα κρίνουμε. Κι όλο το έργο του Μάρξ τό αποδείχνει. Τό 1845 ο Μάρξ άρχίζει να ρίχνει τα θεμέλια μιας έπιστήμης που πριν από κείνον δέν υπήρχε: τής έπιστήμης τής ιστορίας. Γι' αυτό και προωθεί μερικές νέες έννοιες που σιγά σιγά αποσαφηνίζονται κι έναρμονίζονται μεταξύ τους σ' ένα θεωρητικό σύστημα, έννοιες που δέ συναντούσαμε πρωτύτερα στα νεανικά ανθρωπιστικά έργα του: τρόπος παραγωγής, παραγωγικές δυνάμεις, σχέσεις παραγωγής, ύποδομη - ύπερδομή, ιδεολογίες, κλπ. Αυτό κανένας δέ μπορεί να τό άρνηθεί.

Άν ο Τζών Λιούις άμφιβάλλει άκόμα για την πραγματικότητα αυτής τής «τομής», ή καλύτερα, άφού ή «τομή» δέν είναι παρά τό αποτέλεσμα της, για την πραγματικότητα αυτής τής έκρηκτικής άνάδυσσης μιας καινούριας έπιστήμης μέσα σ' ένα «ιδεολογικό» ή προεπιστημονικό άκόμα στερέωμα, άς συγκρίνει τις δυό κρίσεις του Μάρξ για τον Φόουερμπαχ και τον Προυντόν.

Στα «Χειρόγραφα του '44», ο Φόουερμπαχ έγκωμιάζεται σαν ο φιλόσοφος που έκανε καταπληκτικές άνακαλύψεις, που μάς έδωσε τα θεμέλια και μαζί την άρχή τής «Κριτικής τής Πολιτικής Οικονομίας»! Κι όμως, ένα χρόνο άργότερα, στις «Θέσεις» και στη «Γερμανική Ίδεολογία», ο Φόουερμπαχ κριτικάρεται άλύπητα. Έτσι τό ζήτημα μ' αυτόν τελειώνει.

Ο Προυντόν πάλι, στην «Άγια Οικογένεια» (τέλη του 1844) έγκωμιάζεται σαν κάποιος που «όχι μόνο γράφει για τό συμφέρον των προλετάρων, άλλα είναι κι ο ίδιος προλετάριος, εργάτης. Τό έργο τον είναι ένα έπιστημονικό μανιφέστο του γαλλικού προλεταριάτου». ²⁷ Τό 1847, στην «Άθλιότητα τής φιλοσοφίας» είσπράττει μια κατακέφαλη άπ' την όποία δέ θα συνέλθει ποτέ. Και τελειώνει και με τότο τό ζήτημα.

Άν πραγματικά από τό 1845 και μετά δέ συμβαίνει τίποτα, όπως λέει ο Τζών Λιούις, αν πραγματικά όλα όσα «τασμπουνάω»

27. «Η Άγια Οικογένεια», έκδ. Costes, τόμ. 2, σελ. 71.

για την «έπιστημολογική τομή» είναι «πράσινα άλογα» (a wöhle story), έπιθυμώ να με κρεμάσουν.

2. Τό 1845 λοιπόν άρχίζει κάτι τό άμεταγύριστο: ή «έπιστημολογική τομή» είναι ένα σημείο μη-έπιστροφής. Κάτι που δέ θα 'χει τέλος. ²⁸ Μια «συνεχής τομή», όπως έγραφα κάποτε, τό άρχίνισμα μιας μακρόχρονης διεργασίας που σαν κάθε έπιστήμη είναι άνοιχτή μα και τραχιά, με δραματικές όψεις ώρες-ώρες, διεργασία που σημαδεύεται έσωτερικά άπ' τα θεωρητικά γεγονότα (άνάπτυξη, διορθώσεις, άνακατατάξεις) τά συνυφασμένα με την έπιστημονική γνώση ένός όρισμένου άντικειμένου: τις συνθήκες, τους μηχανισμούς και τις μορφές τής πάλης των τάξεων — την έπιστήμη τής ιστορίας με δυό λόγια.

Η έπιστήμη αυτή, λοιπόν, είναι φανερό, δέ θγαίνει πάνοπλη άπ' τό κεφάλι του Μάρξ. Άρχίζει άπλά και μόνο τό 1845, και στο ξεκίνημά της δέν έχει άκόμα πετάξει από πάνω της όλόκληρο τό παρελθόν της, όλη εκείνη την ιδεολογική και φιλοσοφική προίсторία μέσα άπ' την όποία ξεπήδησε. Και δέν είναι περίεργο που για ένα διάστημα συνεχίζει να κουβαλάει ιδεολογικούς όρους και φιλοσοφικές κατηγορίες που άργότερα ξεφορτώνεται.

Όπότε μπορούμε να πούμε: προσέξτε τα έργα του Μάρξ, κοιτάξτε πώς γεννιούνται, διορθώνονται κι άναπτύσσονται οι έπιστημονικές του έννοιες, κι άφού ο Τζών Λιούις έπιμένει να μιλά γι' αυτό τό πράγμα, θα δείτε ότι παράλληλα οι δυό φιλοσοφικές κατηγορίες που κληρονόμησε από τό παρελθόν κι έχουν διατηρηθεί σαν κατάλοιπα, ή άλλοτρίωση κι ή άρνηση τής άρνησης, εξαφανίζονται σιγά σιγά. Όσο προχωράμε μες στο χρόνο, όλο κι εξαλείφονται αυτές οι κατηγορίες. «Τό Κεφάλαιο» δέ μιλά παρά μια μόνο φορά ξεκάθαρα για την άρνηση τής άρνησης, μα από την άλλη μεριά είναι άλήθεια πώς επαναλαμβάνει συχνά τον δρο άλλοτρίωση. Όλα αυτά όμως εξαφανίζονται όλοκληρωτικά στα τελευταία κείμενα του Μάρξ και στον Λένιν δέν υπάρχει ούτε ίχνος τους. ²⁹ Θα μπορούσαμε λοιπόν ν' άρκεστούμε στη σκέψη ότι: τεκμήριο είναι ή τ ά σ η. Η έπιστημονική εργασία του Μάρξ πα-

28. Ο Λένιν σχετικά με τη μελέτη του ιμπεριαλισμού έλεγε: «Η μελέτη αυτή, από τη φύση της, δέν έχει παρά μόνο άρχή» δέν έχει τέλος, όπως γενικά ή έπιστήμη». («Η Χρεωκοπία τής Δεύτερης Διεθνούς»).

29. Πρέπει, σ' άλήθεια, να μην έχεις άλλο έπιχείρημα σαν άπόδειξη τής «ανθρωπιστικής φιλοσοφίας» του Λένιν, για να φτάνεις να προβάλλεις τις λιγοστές γραμμές από την «Άγια Οικογένεια» (1844) που άντέγραψε ο Λένιν στα τετράδια των σημειώσών του. Ο Τζών Λιούις δέ διστάζει ούτε μπροστά σ' αυτό τό γελοίο φαινόμενο σχολιασμού.

ρουσιάζει τὴν τάση ν' ἀπαλλάσσει τὸ ἔργο του ἀπὸ τὶς συζητούμενες φιλοσοφικὲς κατηγορίες.

3. Ὡστόσο αὐτὸ δὲν εἶναι ἀρκετό. Καὶ νὰ ἡ αὐτοκριτική μου.

Τ' ὅτι δὲ στάθηκα προσεχτικὸς στὸ γεγονός ὅς πού ἐπισημαίνει ὁ Τζὼν Λιούις, στὴν παρουσία δηλαδὴ τῶν παραπάνω φιλοσοφικῶν κατηγοριῶν μετὰ τὴν «ἐπιστημολογικὴ τομὴ», ὀφείλεται σ' ἓναν οὐσιαστικὸ θεωρητικὸ λόγο: ταύτισα τὴν «ἐπιστημολογικὴ (ἐπιστημονικὴ) τομὴ» μὲ τὴ φιλοσοφικὴ ἐπανάσταση τοῦ Μάρξ. Πιὸ συγκεκριμένα, σκέφτηκα τὴ φιλοσοφικὴ ἐπανάσταση τοῦ Μάρξ σὰν ταυτόσημὴ μὲ τὴν «ἐπιστημολογικὴ τομὴ». Σκέφτηκα δηλαδὴ τὴ φιλοσοφία μὲ τὸ μοντέλο «τῆς» ἐπιστήμης, καὶ λογικά, κατόπιν αὐτοῦ, ἔγραψα πὼς τὸ 1845 ὁ Μάρξ ἔκανε μιὰ διπλὴ «τομὴ», ἐπιστημονικὴ καὶ φιλοσοφικὴ.

Αὐτὸ εἶναι λάθος. Εἶναι ἓνα παράδειγμα τῆς θεωρητικιστικῆς (ὀρθολογιστικῆς - θεωρησιακῆς) παρέκκλισης πού ἐπέκρινα στὴ σύντομὴ αὐτοκριτικὴ μου στὴν Εἰσαγωγὴ τῆς ἰταλικῆς ἔκδοσης τοῦ «Διαβάζοντας τὸ "Κεφάλαιο"» (1967) πού ξανατυπώθηκε καὶ στὴν ἀγγλικὴ ἔκδοσι.³⁰ Σὲ πολὺ χοντρὲς γραμμές τὸ λάθος αὐτὸ συνίσταται στὸ νὰ θεωρεῖς ὅτι ἡ φιλοσοφία εἶναι μιὰ ἐπιστήμη, κι ὅτι σὰν κάθε ἐπιστήμῃ ἔχει: 1) ἓνα ἀντικείμενο, 2) ἓνα ξεκίνημα (τὴν «ἐπιστημολογικὴ τομὴ» τὴ στιγμὴ πού ξεπροβάλλει μέσα στὸ προεπιστημονικό, ἰδεολογικό, πολιτιστικὸ στερέωμα), καὶ 3) μιὰ ἱστορία (ἀνάλογη μὲ τὴν ἱστορία μιᾶς ἐπιστήμης). Αὐτὸ τὸ θεωρητικιστικὸ λάθος ὁρῆκε τὴν πιὸ ξεκάθαρη καὶ γνήσια ἔκφρασή του στὴ φόρμουλά μου: ἡ Φιλοσοφία εἶναι «Θεωρία τῆς θεωρητικῆς πρακτικῆς».³¹

Ἀπὸ τότε κι ὕστερα ἄρχισα νὰ «διορθώνω» τὰ πράγματα. Σ' ἓνα μάθημα φιλοσοφίας γιὰ Ἐπιστήμονες πού χρονολογεῖται ἀπὸ τὸ 1967, καὶ μετὰ στὸ «Λένιν καὶ ἡ φιλοσοφία» (Φλεβάρης 1968) διατύπωσα ἄλλες προτάσεις: 1) ἡ φιλοσοφία δὲν εἶναι (μία) ἐπιστήμη, 2) δὲν ἔχει ἀντικείμενο, μὲ τὴν ἔννοια πού ἡ

30. Περιλαμβάνονται καὶ στὴ μικρὴ ἔκδοσι τοῦ *Lire Le Capital*, ἐκδ. Μασπερό, 1968, τόμ. 1.

31. «Ὅλες οἱ διορθώσεις πού ἐπέφερα σ' αὐτὴ τὴ διατύπωση (π.χ. «Θεωρία τῆς θεωρητικῆς πρακτικῆς στὴ διαφορὰ τῆς μὲ τὶς ἄλλες πρακτικὲς», «Θεωρία τῶν διαδικασιῶν παραγωγῆς τῶν γνώσεων», «...τῶν ὁλικῶν καὶ κοινωνικῶν συνθηκῶν τῶν διαδικασιῶν παραγωγῆς τῶν γνώσεων», κλπ. στὸ «Γιὰ τὸν Μάρξ» καὶ «Διαβάζοντας τὸ "Κεφάλαιο"» δὲν ἔθιγαν τὴ ρίζα τοῦ λάθους.

ἐπιστήμῃ ἔχει ἓνα ἀντικείμενο, 3) ἡ φιλοσοφία δὲν ἔχει ἱστορία (μὲ τὴν ἔννοια πού ἡ ἐπιστήμῃ ἔχει μιὰ ἱστορία), καὶ 4) ἡ φιλοσοφία εἶναι ἡ πολιτικὴ στὸ χῶρο τῆς θεωρίας. Τώρα, μὲ μεγαλύτερη ἀκρίβεια, λέω: ἡ φιλοσοφία εἶναι, σὲ τελικὴ ἀνάλυση, ταξικὴ πάλι στὴ θεωρία.

Οἱ συνέπειες γιὰ τὰ λεγόμενά μας:

1. Δὲν εἶναι δυνατό ν' ἀνάγουμε τὴ φιλοσοφία σὲ ἐπιστήμη, τὴ φιλοσοφικὴ ἐπανάσταση τοῦ Μάρξ σὲ «ἐπιστημολογικὴ τομὴ».

2. Ἡ φιλοσοφικὴ ἐπανάσταση τοῦ Μάρξ κατεύθυνε τὴν «ἐπιστημολογικὴ τομὴ» του σὰν ἓνας ἀπ' τοὺς ὁρους δυνατότητάς της.

Μποροῦμε, βέβαια, ἔχοντας σοβαρὰ ἐπιχειρήματα νὰ ὑποστηρίξουμε ὅτι ἡ φιλοσοφία, ὅπως εἶπε ὁ Χέγκελ κι ὅπως τὸ ἐπανελάβα κι ἐγὼ στὸ «Λένιν καὶ ἡ φιλοσοφία», «ἀργοπορεῖ» πάντοτε σὲ σχέση μὲ τὴν ἐπιστήμη, ἢ τὶς ἐπιστήμες. Ἀπὸ μιὰν ἄλλη ὁμως ἄποψη, πού ἐδῶ εἶναι οὐσιαστικὴ, ὀφείλουμε νὰ ποῦμε τὸ ἀντίθετο καὶ νὰ ὑποστηρίξουμε τὴν ἀντίληψη ὅτι στὴν ἱστορία τῆς σκέψης τοῦ Μάρξ ἡ φιλοσοφικὴ ἐπανάσταση ἀναγκαῖα κατεύθυνε τὴν ἐπιστημονικὴ ἀνακάλυψη καὶ τῆς ἔδωσε τὴ μορφή της: τὴ μορφή μιᾶς ἐπαναστατικῆς ἐπιστήμης.

3. Στὶς περιπτώσεις ἄλλων ἐπιστημῶν τὶς περισσότερες φορὲς στεροῦμαστε μελέτες κι ἀποδείξεις, στὴν περίπτωσι ὁμως τοῦ Μάρξ μποροῦμε νὰ ποῦμε πὼς καὶ τὰ δυὸ συμβαίνουν «ταυτόχρονα»: καὶ φιλοσοφικὴ ἐπανάσταση καὶ ἐπιστημολογικὴ τομὴ. Τὴν ἐπιστημολογικὴ ὁμως «τομὴ» κατευθύνει ἡ φιλοσοφικὴ ἐπανάσταση.

Ἄς δοῦμε τί σημαίνει αὐτὸ συγκεκριμένα: ὁ νεαρὸς Μάρξ, γέννημα καλῆς ἀστικῆς οἰκογένειας στὴ Ρηνανία, μπαίνει στὴ δράση σὰν ἀρχισυντάκτης μιᾶς ἐφημερίδας τῆς ρηνανικῆς φιλελευθέρης μπουρζουαζίας. Βρισκόμαστε στὰ 1841. Ὁ νεαρὸς αὐτὸς κι ἄξιος διανοούμενος θὰ γνωρίσει μέσα σὲ τρία - τέσσερα χρόνια μιὰ κεραυνόβολα ἐξέλιξη στὴν πολιτικὴ. Θὰ περάσει ἀπὸ τὸ ριζοσπαστικὸ ἀστικὸ φιλελευθερισμὸ (1841-1842) στὸ μικροαστικὸ κομμουνισμὸ (1843-1844), καὶ μετὰ στὸν προλεταριακὸ κομμουνισμὸ (1844-1845). Αὐτὰ εἶναι ἀδιαμφισβήτητα γεγονότα. Παρατηροῦμε λοιπὸν πὼς αὐτὴ ἡ πολιτικὴ ἐξέλιξη συνοδεύεται μὲ ἀπόλυτη σχεδὸν ἀκρίβεια ἀπὸ μιὰ φιλοσοφικὴ ἐξέλιξη. Πράγμα πού σημαίνει ὅτι ταυτόχρονα, στὴ φιλοσοφία,

ό νεαρός Μάρξ θα περάσει από έναν υποκειμενικό νεο-χεγκελιανισμό (τύπου Κάντ και Φίχτε) στο θεωρητικό ανθρωπισμό (Φόουερμαχ), πρὶν τὸν ἀπορρίψει κι αὐτὸν γιὰ νὰ περάσει σὲ μιὰ φιλοσοφία πού δὲ θὰ εἶναι πιὰ προσηλωμένη στὴν «ἐρμηνεία τοῦ κόσμου»: μιὰ φιλοσοφία πρωτοφανερώτη, ὑλιστικῆ-ἐπαναστατικῆ.

Ἄν βάλουμε δίπλα - δίπλα τὴν πολιτικὴ καὶ τὴ φιλοσοφικὴ ἐξέλιξη τοῦ νεαροῦ Μάρξ, βλέπουμε: 1) ὅτι ἡ φιλοσοφικὴ του ἐξέλιξη κατευθύνεται ἀπὸ τὴν πολιτικὴ του ἐξέλιξη, καὶ 2) ὅτι ἡ ἐπιστημονικὴ του ἀνακάλυψη (ἡ «τομὴ») κατευθύνεται ἀπὸ τὴ φιλοσοφικὴ του ἐξέλιξη.

Πραχτικὰ αὐτὸ σημαίνει: μόνο ὅταν ὁ νεαρός Μάρξ «ξεκαθάρισε τοὺς λογαριασμοὺς του μὲ τὴν πρωτύτερη φιλοσοφικὴ του συνείδηση» (1845) κι ἐγκατέλειψε ὀριστικὰ τὶς φιλελεύθερες ἀστικές, πρῶτα, καὶ τὶς μικροαστικὲς ἐπαναστατικὲς, ἔπειτα, ταξικὲς θεωρητικὲς θέσεις του γιὰ νὰ υἱοθετήσῃ (ἔστω καὶ σὰ γενικὲς ἀρχὲς ἀπλὰ καὶ μόνο πάνω πού σήκωνε πανιὰ ἀπ' τὰ παλιὰ λιμάνια) νέες ταξικὲς θεωρητικὲς θέσεις, ἐπαναστατικὲς - προλεταριακές, μόνο τότε μπόρεσε νὰ θέσῃ τὶς βάσεις τῆς ἐπιστημονικῆς θεωρίας τῆς ἱστορίας σὰν ἱστορίας τῆς πάλης τῶν τάξεων. Σὰν γενικὲς ἀρχὲς, τὸ ξαναλέω, γιατί χρειάστηκε ἀρκετὸς καιρὸς γιὰ ν' ἀναγνωρίσῃ καὶ νὰ κάνει χτῆμα του τὶς νέες αὐτὲς θεωρητικὲς θέσεις. Ἀρκετὸς καιρὸς μέσα σὲ μιὰ ἀκατάπαυστη πάλη γιὰ ν' ἀναχαιτίσῃ τὴν πίεση τῆς ἀστικῆς φιλοσοφίας.

4. Μὲ βάση αὐτὰ μπορούμε ν' ἀντιληφθοῦμε τὴ διαλειπτικὴ ἐπιβίωση κατηγοριῶν ὅπως ἡ ἀλλοτρίωση καὶ ἡ ἄρνηση τῆς ἄρνησης. Μάλιστα. Λέω διαλειπτικὴ ἐπιβίωση. Γιατί πέρα ἀπὸ τὴν τὰ ση τους νὰ ἐξαφανιστοῦν στὸ ἔργο τοῦ Μάρξ ὅταν τὸ πά- ρουμε στὸ σύνολό του, πρέπει νὰ ὑπολογίσουμε κι ἓνα περίεργο φαινόμενο: τὴν ἐξαφάνισή τους σ' ὀρισμένα ἔργα καὶ τὴν ἐπανεμφάνισή τους ἀργότερα. Γιὰ παράδειγμα, οἱ δυὸ προκείμενες κατηγορίες δὲν κάνουν τὴν ἐμφάνισή τους στὸ «Μανιφέστο» καὶ στὴν «Ἀθλιότητα τῆς φιλοσοφίας» (πού δημοσιεύτηκε ἀπὸ τὸν Μάρξ τὸ 1847), στὴ «Συμβολὴ στὴν Κριτικὴ τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας» (πού δημοσιεύτηκε ἀπὸ τὸν Μάρξ τὸ 1859) μοιάζουν συγκαλυμμένες· ἀλλὰ στὰ «Grundrisse», πρόχειρα χειρόγραφα τοῦ Μάρξ τῶν χρόνων 1857-1858 (πού δὲ δημοσιεύτηκαν ἀπὸ τὸν Μάρξ), γίνεται συχνὰ λόγος γιὰ τὴν ἀλλοτρίωση. Ἀπὸ ἓνα γράμμα του στὸν Ἑνγκελς, ξέρουμε πὼς στὰ 1858 ὁ Μάρξ εἶχε ξαναδιαβάσει «τυχαῖα» τὴ «Μεγάλῃ Λογικῇ» τοῦ Χέγκελ, καὶ εἶχε καταγοητευτεῖ. Στὸ «Κεφάλαιο», τέλος, στὰ 1867, γίνεται

ἀκόμα λόγος γιὰ τὴν ἀλλοτρίωση, πολὺ λιγότερο πάντως, κι ὅσο γιὰ τὴν ἄρνηση τῆς ἄρνησης μόνο μιὰ φορά, κλπ.³²

Ὅπως καὶ νὰ 'χε τὸ πράγμα, δίχως ἀπὸ τὴ μεριά μας νὰ θέλουμε νὰ προκαταβάλουμε τὶς μελέτες πού πρέπει νὰ γίνουν γιὰ τὴν κατανόηση τῆς ἀντιφαστικῆς διαλεκτικῆς πού διέπει τὴ διαμόρφωση τοῦ Μάρξ καὶ τὴν ἐπεξεργασία τοῦ ἔργου του, τὸ γεγονός εἶναι ἓνα: ἡ μαρξιστικὴ ἐπιστῆμη τῆς ἱστορίας δὲν προχώρησε, ὅπως μᾶς λέει τὸ κλασικὸ ὀρθολογιστικὸ σχῆμα, σ' εὐθεία γραμμῇ, χωρὶς δυσκολίες κι ἐσωτερικὲς συγκρούσεις, ἀπὸ μόνῃ της, ἔχοντας γι' ἀφετηρία τὸ «σημεῖο μὴ-ἐπιστροφῆς» τῆς «ἐπιστημολογικῆς τομῆς». Βέβαια, «σημεῖο μὴ-ἐπιστροφῆς» ὑπάρχει, ἀλλὰ γιὰ νὰ μὴ ξανακυλίσῃ πρὸς τὰ πίσω πρέπει νὰ προχωρᾷ, καὶ γιὰ νὰ προχωρήσῃ, τί δύσκολος ἀγώνας! Γιατί, ἂν στ' ἀληθινὰ ὁ Μάρξ χρειάστηκε νὰ περάσῃ σὲ προλεταριακὲς ταξικὲς θεωρητικὲς θέσεις γιὰ νὰ θεμελιώσῃ τὴν ἐπιστῆμη τῆς ἱστορίας, αὐτὸ δὲν ἔγινε μονομιᾶς οὔτε μιὰ γιὰ πάντα. Ἐπρεπε νὰ ἐπεξεργάζεται αὐτὲς τὶς θέσεις κατακτώντας τες σὲ μιὰ διαρκὴ πάλη ἐνάντια στὸν ἀντίπαλο. Μιὰ φιλοσοφικὴ μάχη πού συνέχισε μέσα στὸν ἴδιο τὸν Μάρξ καὶ τὸ ἔργο του, κι εἶχε γι' ἀντίτιμο τὶς ἀρχὲς καὶ τὶς ἐννοιες τῆς νέας ἐπαναστατικῆς ἐπιστήμης. Ἡ μαρξιστικὴ ἐπιστῆμη κατάρκτησε τὸ ἔδαφός της σιγά - σιγά μέσα στὴ θεωρητικὴ πάλη (ταξικὴ πάλη στῆς θεωρίας) σὲ στενὴ κι ἀδιάκοπη σχέση μὲ τὴν πάλη τῶν τάξεων. Πάλη πού διάρκεσε

32. Πρέπει νὰ εἰμαστε πολὺ προσεχτικοὶ παίρνοντας τὶς φιλοσοφικὲς κατηγορίες μία-μία: γιατί τὸ ἀποφασιστικὸ γιὰ τὴ «φύση» τους εἶναι λιγότερο τὸ ὄνομά τους καὶ περισσότερο ἡ λειτουργία τους μέσα στὸ θεωρητικὸ πλαίσιο τους. Γιὰ τὸ ἂν μιὰ κατηγορία εἶναι ὑλιστικὴ ἢ ιδεαλιστικὴ, σὲ πολλὲς περιπτώσεις πρέπει ν' ἀπαντήσουμε σὰν τὸν Μάρξ: «ἐξαρτᾶται». Ὅσοσο ὑπάρχουν μερικὲς ὀριακὲς περιπτώσεις: δὲ βλέπω, λόγου χάρι, τί θετικὸ μπορούμε νὰ περιμένουμε ἀπὸ τὴν κατηγορία τῆς ἄρνησης τῆς ἄρνησης πού κουβαλᾷ ἓνα ἀδιόρθωτο ιδεαλιστικὸ φορτίο. Ἀντίθετα. Ἡ κατηγορία ἀλλοτρίωσης μοῦ φαίνεται πὼς μπορεῖ νὰ προσφέρει μερικὲς προσωρινὲς ὑπηρεσίες, ἀλλὰ κάτω ἀπὸ μιὰ ἀπόλυτη διπλὴ προϋπόθεση: 1) νὰ τὴν «ἐξεοφούμε» ἀπὸ κάθε εἶδους φιλοσοφία τῆς «πραγματοποίησης» (ἢ τοῦ φετιχισμού ἢ τῆς ἀντικειμενοποίησης ἐαυτοῦ) πού δὲν εἶναι παρὰ μιὰ ἀνθρωπολογικὴ παραλλαγή τοῦ ιδεαλισμοῦ, καὶ 2) νὰ σκεφτοῦμε τὴν ἀλλοτρίωση ὑπὸ τὴν ἐννοια τῆς ἐκμετάλλευσης. Μὲ τούτῃ τὴ διπλὴ προϋπόθεση, ἡ κατηγορία τῆς ἀλλοτρίωσης μπορεῖ, σὲ μιὰ πρώτη στιγμὴ (γιατί μετὰ ἐξαφανίζεται μέσα στὸ ἀποτέλεσμα) νὰ ἐξφύγῃ ἀπὸ μιὰ καθαρὰ μετρήσιμη δηλαδὴ οικονομιστικὴ ἀντίληψη γιὰ τὴν ὑπεραξία, καὶ νὰ μᾶς μπάσῃ στὴν ιδέα πὼς μέσα στὴν ἐκμετάλλευση ἡ ὑπεραξία δὲ διαχωρίζεται ἀπὸ τὶς συγκεκριμένες καὶ ὕλικες μορφὲς ἐξαγωγῆς της. Μοῦ φαίνεται πὼς πολλὰ κείμενα, ἀπὸ τὰ Grundrisse καὶ τὸ «Κεφάλαιο», βαίνουν πρὸς αὐτὴ τὴν ἐννοια. Ξέρω πάντως πὼς μερικὰ ἄλλα βαίνουν πρὸς μιὰν ἄλλη, πολὺ πιὸ διφορούμενη.

ὅλη τὴ ζωὴ τοῦ Μάρξ, κι ἐξακολούθησε μετὰ ἀπ' αὐτὸν στὸ ἐργα-
τικὸ Κίνημα, ὅπου κρατᾷ ἀκόμα σήμερα: μιὰ πάλι χωρὶς τέλος.

Μπορούμε λοιπόν, νὰ ἐννοήσουμε στὶς γενικὲς τους ἀρχὲς του-
λάχιστο, τοὺς λόγους τῆς ἐξαφάνισης καὶ τῶν κατοπινῶν μερικῶν
ἐπανεμφανίσεων ὀρισμένων κατηγοριῶν στὸ ἔργο τοῦ Μάρξ σὰν
ἐπιβιώσεις καὶ δοκιμές, προχωρήματα καὶπισωκυλίσματα μὲς
στὴ μακρόχρονη συνδυασμένη πάλι γιὰ τὴν κατάκτηση ταξικῶν
θεωρητικῶν θέσεων καὶ τὴ συγκρότηση τῆς ἐπιστήμης τῆς ἱστο-
ρίας.

Ὅταν ἔλεγα: ἡ «ἐπιστημολογικὴ τομὴ» ἔρχεται πρώτη καὶ εἶναι
ταυτόχρονα καὶ φιλοσοφικὴ «τομὴ», διατύπωνα δυὸ λα-
θεμένες θέσεις. Γιατὶ στὴν περίπτωσι τοῦ Μάρξ πρώτη ἔρχεται
ἡ φιλοσοφικὴ ἐπανάστασις — κι αὐτὴ ἡ ἐπανάστασις δὲν εἶναι
μιὰ «τομὴ». Ἐδῶ, ἡ ἀπλὴ θεωρητικὴ ὁρολογία ἔχει τὴ σημα-
σίᾳ της. Ἄν δικαιούμαστε νὰ κρατήσουμε τὸν ὅρο «τομὴ» γιὰ
νὰ προσδιορίζουμε τὸ ἀρχίνισμα τῆς ἐπιστήμης τῆς ἱστορίας,
τὸ σημάδι τῆς εἰσβολῆς της στὸ χῶρο τῆς κουλτούρας, αὐτὸ τὸ
σημεῖο «μὴ-ἐπιστροφῆς», δὲν μπορούμε νὰ χρησιμοποιοῦμε αὐ-
τὸν τὸν ὅρο «τομὴ» καὶ γιὰ τὴ φιλοσοφία. Στὴν ἱστορία τῆς
φιλοσοφίας ὅπως καὶ σὲ πολὺ παρατεταμένα ἐπισοδία τῆς τα-
ξικῆς πάλης, δὲν μπορούμε νὰ μιλάμε πραγματικὰ γιὰ σημεῖο
μὴ-ἐπιστροφῆς. Θὰ μιλάμε λοιπόν γιὰ φιλοσοφικὴ «ἐπανάστασις»
(ἀκριβολογώντας στὴν περίπτωσι τοῦ Μάρξ). Ἡ ἔκφρασις αὐ-
τὴ εἶναι σωστότερη γιατί — μάρτυράς μας ἐδῶ καὶ πάλι οἱ
ἐμπειρίες κι ἀπόηχοι τῆς ταξικῆς πάλης — ὅλοι ξέρουμε πὼς μιὰ
ἐπανάστασις θρίσκεται πάντοτε ἐκτεθειμένη σ' ἐπιθέσεις,πισωκυ-
λίσματα, παλινδρομήσεις, ἀκόμα καὶ στὸν κίνδυνο τῆς ἀντεπανά-
στασης.

Στὴ φιλοσοφία τίποτε δὲν εἶναι ριζικὰ καινούριο, ἀφοῦ
θέσεις παλιὲς ἐπιζοῦν ἢ ξαναζοῦν, ἐπαναλαμβάνόμενες καὶ μετα-
τοπιζόμενες μέσα σὲ καινούριες φιλοσοφίες. Τίποτε ὥστόσο δὲ
ρυθμίζεται ὀριστικὰ. Ὑπάρχει πάντοτε τὸ πῆγαίν' ἔλα τῶν
ἀνταγωνιστικῶν τάσεων, τῶν «ἀναζωπυρωμάτων», κι οἱ παλιότερες
ἀκόμα φιλοσοφίες εἶναι πάντοτε ἔτοιμες νὰ θρεθοῦν στὴν πρώτη
γγραμμὴ τοῦ πυρός, μεταμφιεσμένες κάτω ἀπὸ καινούριες μορφές,
καὶ μάλιστα τὶς πιὸ ἐπαναστατικές. Γιατὶ συμβαίνει αὐτό;

Γιατὶ ἡ φιλοσοφία εἶναι, σὲ τελικὴ ἀνάλυσι, ταξικὴ πάλι στὴ
θεωρία. Γιατὶ ἀπέναντι στὶς ἐπαναστατικὲς τάξεις ὑπάρχουν πάν-
τοτε οἱ συντηρητικὲς κι ἀντιδραστικὲς τάξεις ποὺ κατέχουν τὴν
ἐξουσίαν — κι ὅταν αὐτὴ τὴν ἐξουσίαν τὴν χάνουν ἀπ' τὰ χέρια τους
δὲν παραιτοῦνται ἀπ' τὴν ἐπιθυμίαν νὰ πάρουν τὸ αἷμα τους πίσω.

Ἀνάλογα μὲ τὴ συγκυρία θὰ προασπίσουν τὴν ἐξουσίαν τους, ἢ θὰ
πρωτοστατήσουν ἐνάντια στὴν καινούρια ἐξουσία μὲ πρόσχημα
ἐτούτην ἢ ἐκείνη τὴ φιλοσοφία: τὴ φιλοσοφία ποὺ τὶς ἐξυπηρετεῖ
καλύτερα ἰδεολογικὰ καὶ πολιτικὰ, ἔστω κι ἂν ἔρχεται ἀπὸ τὰ
βάθη τῆς ἱστορίας — ἀρκεῖ νὰ τὴν «σουλωνώσουν» λιγάκι καὶ νὰ
τὴν περάσουν μὲ τὸ θερμικὸ τοῦ ἐκσυγχρονισμοῦ. Σὲ τελικὴ ἀνα-
λύσι, οἱ φιλοσοφικὲς θέσεις «δὲν ἔχουν ἡλικία». Μ' αὐτὴν, ἄλ-
λωστε, τὴν ἔννοια μπόρεσα νὰ ἐπαναλάβω, ἀμβλύνοντάς τὴν, τὴν
κουβένταν τοῦ Μάρξ στὴ «Γερμανικὴ Ἰδεολογία»: «ἡ φιλοσοφία
δὲν ἔχει ἱστορίαν».

Πραχτικά, ἀρκεῖ πράγματι ἡ ἀστικὴ ἰδεολογία νὰ ἐκμεταλλευ-
τεῖ τὴ δοσμένη κατάστασι τῆς πάλης τῶν τάσεων γιὰ νὰ κάνει τὴν
παρουσία της πιὸ πιεστικὴ, κι ἀμέσως ἡ ἀστικὴ φιλοσοφία εἰσδύει
μέσα στὸν ἴδιο τὸ μαρξισμό. Ἡ ταξικὴ πάλι στὴ θεωρία δὲν εἶναι
μιὰ κουβένταν. Εἶναι μιὰ πραγματικότητα, μιὰ τρομερὴ πραγματι-
κότητα. Δίχως αὐτὴν δὲν μπορούμε νὰ καταλάβουμε οὔτε τὴ δρα-
ματικὴ ἱστορία τῆς διαμόρφωσις τῆς σκέψης τοῦ Μάρξ, οὔτε καὶ
τὶς «σοβαρὲς ἀπειλές» ποὺ ὀρθώνονται ἀκόμα σήμερα, στὰ 1972,
ἐνάντια στὴν «ὀρθοδοξία» ποὺ προασπίζονται μερικοὶ κομμου-
νιστές.

Ἄν πιστέψουμε τὸν Τζὼν Λιούις, ἡ δραματικὴ ἱστορία τοῦ
Μάρξ καὶ τῆς σκέψης του περιορίζεται σὲ μιὰ ἡρεμὴ πανεπιστη-
μιακὴ καριέρα! Κάποιος Μάρξ ἐμφανίζεται στὸ φιλολογικὸ καὶ
λογοτεχνικὸ προσκήνιο· πάρα πολὺ φυσικά, ἀρχίζει νὰ μιλᾷ περὶ
πολιτικῆς στὸ «Μανιφέστο», κατόπιν περὶ οἰκονομίας στὸ «Κεφάλαιο»,
μετὰ ἰδρύει καὶ διευθύνει τὴν Πρῶτη Διεθνή, δείχνει ἐπιφύ-
λαξη ἀπέναντι στὴν ἐξέγερσι τοῦ Παρισιοῦ, ἔπειτα σὲ διάστημα
δυὸ μηνῶν παίρνει μιὰ κι ἕξω θέσι ὑπὲρ τῆς Κομμούνας τοῦ Παρι-
σιοῦ, πολεμᾷ τοὺς ἀναρχικοὺς, τοὺς προυντονικοὺς, κλπ. Ὅλα
τοῦτα δέ, κανένα πρόβλημα, κανένα δράμα δὲν τὰ σκιαάζει, πέρα
μακριὰ ἀπ' τοὺς κινδύνους τῆς μάχης, πέρα μακριὰ ἀπ' τὶς ἀπει-
λές, τὰ ἐρωτήματα, τὰ θάνατα τῆς ἀναζήτησις τῆς «ἀλήθειας»
μέσα στὴν ἴδια τὴ μάχη. Σὰν καλὸς ἀσπὸς διανοούμενος, θυσιζόμε-
νος μὲς στὶς σκέψεις του ὅπως καὶ στὶς ἀνέσεις τῆς ὑπαρξῆς του
ὁ Μάρξ σ κ έ φ τ ε τ α ι π ά ν τ ο τ ε ἴ δ ι α, χωρὶς ἐπανάστασι,
χωρὶς «τομὴ»: «ὁ ἀνθρωπος φτιάχνει τὴν ἱστορίαν» μὲ τὴν «ἄρνησι
τῆς ἄρνησης», κλπ. Πρέπει νὰ μὴν ἔχεις καμιὰ ἐμπειρία, μπωρὼ
νὰ πῶ, ἢ ν' ἀρνιέσαι τὴν ἐμπειρία ἀπὸ τὴν πάλι τῶν τάσεων γε-
νικὰ, καὶ ἀπὸ τὴν πάλι τῶν τάσεων στὴ θεωρία καὶ ἀπὸ τὴν ἀπλὴ
ἐπιστημονικὴ ἔρευνα γιὰ νὰ δίνεις τὸ δικαίωμα νὰ λέγονται τέτοιες
ἀνοησίες καὶ νὰ ἐξευτελίζεις μὲ τέτοιο τρόπο τὴ ζωὴ καὶ τὰ βά-

σανα τοῦ Μάρξ, κι ὅλων τῶν κομμουνιστῶν (κι ὅλων τῶν ἐπιστημόνων ποὺ θ ρ ῖ σ κ ο υ ν κάτι). Γιατὶ ὁ Μάρξ δὲ «βρῆκε» ἀπλὰ κάτι, ἀλλὰ στάθηκε καὶ ἡ γέτης τοῦ ἐργατικοῦ Κινήματος γιὰ τριάντα πέντε χρόνια, «στοχάστηκε» δουτηγμένος μέσα στὸν ἀγῶνα, κι ἂν στοχάστηκε καὶ «βρῆκε», αὐτὸ ἔγινε μ έ σ α καὶ δ ι α μ έ σ ο υ τῶν ἀγῶνων τοῦ Ἐργατικοῦ Κινήματος.

Ἡ ὅλη ἡ ἱστορία τοῦ Ἐργατικοῦ Κινήματος εἶναι σημαδεμένη ἀπὸ κρίσεις, δραματικὰ γεγονότα, κι ἀτέλειωτους ἀγῶνες. Δὲ χρειάζεται νὰ θυμίσω ἐδῶ τοὺς ἀγῶνες τοῦ καὶ τὰ πολιτικά του δράματα. Ἄλλ' ἀναφορικὰ μὲ τὴ φιλοσοφία καὶ μόνο, χρειάζεται παρ' ὅλα αὐτὰ νὰ ὑπενθυμίσω τοὺς μεγάλους ἀγῶνες τοῦ "Ενγκελς καὶ τοῦ Λένιν ἐνάντια στὴ διείσδυση τῆς ἀστικῆς φιλοσοφίας μέσα στὸ μαρξισμό καὶ τὰ ἐργατικὰ κόμματα: ἀγῶνα ἐνάντια στὸν ἰδεαλισμὸ τοῦ Ντύρινγκ καὶ τοῦ Μπερνστάιν, δηλωμένων νεο-καντιανῶν καὶ τῶν δύο, ποὺ ὁ θεωρητικὸς τους ρεβιζιονισμὸς σκέπαζε τὸν πολιτικὸ ρεφορμισμὸ, καὶ τὸν πολιτικὸ τους ρεβιζιονισμὸ.

"Ἀς ξαναδιαβάσει ὁ Τζὼν Λιούις τὶς πρῶτες σελίδες τοῦ «Τὶ νὰ κάνουμε;». "Ενας ταπεινὸς διανοούμενος ποὺ ἀκούει στὸ ὄνομα Λένιν ὑπερασπίζεται ἐκεῖ μέσα «μ' ἀκράϊο δογματισμό... τὴν ὀρθοδοξία» τοῦ Μάρξ «ποὺ ἀπειλιέται ἀπὸ σοβαροὺς κινδύνους» (λόγια τοῦ Τζὼν Λιούις). Μάλιστα, ὁ Λένιν δήλωνε πῶς ἦταν περήφανος γιὰ τὴν κατηγορία «σὰν δογματικοῦ» ποὺ τοῦ ἐξαπέλυε ἡ διεθνὴς συμμαχία τῶν «κριτικῶν» ρεβιζιονιστῶν μ' ἐπικεφαλὴς τοὺς «ἄ γ γ λ ο υ ς φ α β ι α ν ο ὗ ς» καὶ τοὺς «γ ἄ λ λ ο υ ς μ ι ν ι σ τ ε ρ ι α λ ι σ τ ῆ ς» (λόγια τοῦ Λένιν). Μάλιστα, ὁ Λένιν δήλωνε πῶς ἦταν περήφανος ποὺ ὑπερασπιζότανε τὴν ἀπειλούμενη παλιά «ὀρθοδοξία», τὴν ὀρθοδοξία τοῦ Μάρξ. Μάλιστα, σκεφτότανε πῶς διέτρεχε «σοβαροὺς κινδύνους»: τοῦ ρεφορμισμού καὶ τοῦ ρεβιζιονισμού.

Σήμερα ἀρκετοὶ κομμουνιστὲς σκέφτονται καὶ κάνουν τὸ ἴδιο. Ὅπως δὴποτε δὲν εἶναι πέρα πολλοί.

"Ἔτσι ἔχουν τὰ πράγματα. Γιατί; Θὰ τὸ δοῦμε.

VII

Πρέπει ν' ἀπαντήσουμε σὲ δύο ἐρωτήματα:

1. Γιὰ ποιοὺ λόγους σήμερα, στὰ 1972, κομμουνιστὲς σὰν τὸν Τζὼν Λιούις (καὶ δὲν εἶναι λίγοι) μποροῦν ν' ἀναπτύσσουν ἀνοιχτὰ μέσα σὲ κομμουνιστικὰ περιοδικὰ μιὰ φιλοσοφία ποὺ ἐκείνοι διακηρύσσουν γιὰ μαρξιστική, μὰ ποὺ δὲν εἶναι παρὰ μιὰ παραλλαγή τῆς ἀστικῆς ἰδεαλιστικῆς φιλοσοφίας;

2. Γιὰ ποιοὺ λόγους εἶναι τόσο λίγοι οἱ κομμουνιστὲς φιλόσοφοι ποὺ προσπαθοῦν νὰ ὑπερασπιστοῦν τὴ φιλοσοφία τοῦ Μάρξ;

Γιὰ ν' ἀπαντήσουμε στὰ δύο τοῦτα ἐρωτήματα ποὺ δὲν εἶναι παρὰ ἓνα καὶ τὸ αὐτὸ πρέπει, ἔστω κι ἂν δυσχερестηθεῖ ὁ Τζὼν Λιούις, νὰ κάνουμε λιγάκι πολιτικὴ ἱστορία.

Τὶς γενικὲς ἀρχὲς τὶς ἔδωσα στὸ «Γιὰ τὸν Μάρξ». Ἄλλ' ὁ Τζὼν Λιούις δὲ συγκράτησε τὶς πολιτικὲς του σελίδες. Ὁ Τζὼν Λιούις εἶναι καθαρὸ πνεῦμα.

Ὡστόσο ἐγὼ εἶχα ξεκάθαρα χαρακτηρίσει τὰ ἄρθρα ποὺ συγκεντρώθηκαν στὸ βιβλίο μου «Γιὰ τὸν Μάρξ» σὰ φιλοσοφικὲς παρεμβάσεις μὲς στὰ πλαίσια μιᾶς πολιτικῆς κι ἰδεολογικῆς συγκυρίας ποὺ διεπτόταν ἀπὸ τὸ 20ὸ Συνέδριο καὶ τὴ «διάσπαση» τοῦ διεθνoῦς κομμουνιστικοῦ Κινήματος.³³ Κι ἂν μοῦ δόθηκε ἡ δυνατότητα γιὰ τέτοιου εἶδους παρεμβάσεις, αὐτὸ ὀφειλόταν στὸ 20ὸ Συνέδριο.

Πρὶν ἀπ' τὸ 20ὸ Συνέδριο δὲ δινότανε, ἀπὸ τὰ ἴδια τὰ πράγματα, ἀπολύτως καμιά δυνατότητα σ' ὅποιοδήποτε κομμουνιστὴ φιλόσοφο, στὴ Γαλλία τουλάχιστο, νὰ δημοσιέψει κείμενα κάπως σχετικὰ μὲ τὴν πολιτικὴ φιλοσοφία ποὺ δὲ θὰ περιορίζονταν σὲ πραγματιστικὰ σχόλια πάνω σὲ καθαγιασμένες φόρμουλες. Ἄς ἀποδώσουμε στὸ 20ὸ Συνέδριο ὅ,τι τοῦ ἀξίζει: ἀπὸ τότε καὶ στὸ ἐξῆς αὐτὸ γίνεται δυνατό, καὶ γιὰ νὰ περιοριστοῦμε στὸ Γαλλικὸ

33. Δὲς τὴν Εἰσαγωγή στὸ «Γιὰ τὸν Μάρξ».

Κόμμα, αὐτὸ ἀπ' τῇ μεριά του κατὰ τὴ συνεδρίαση τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς στὸ Ἀρζαντέιγ (1966) ἀναγνώρισε στὰ μέλη του τὸ δικαίωμα τῆς ἔρευνας καὶ τῆς φιλοσοφικῆς ἔκφρασης.

Ὅμως ἡ «κριτικὴ τῶν σφαλμάτων» τοῦ Στάλιν διατυπώθηκε στὸ 20ὸ Συνέδριο μὲ τέτοιους ὅρους ποὺ ἀναπόφευκτα προκάλεσαν αὐτὸ ποὺ πρέπει νὰ ὀνομάσουμε φούντωμα τῶν ἀστικῶν φιλοσοφικῶν καὶ ἰδεολογικῶν θεμάτων μέσα στὰ ἴδια τὰ κομμουνιστικὰ κόμματα: καὶ πρῶτα ἀπ' ὅλα στοὺς κόλπους τῶν κομμουνιστῶν διανοουμένων, μὰ καί, πέρα ἀπὸ τοὺς διανοούμενους, σ' ὀρισμένους ἡγέτες, καθὼς καὶ σ' ὀρισμένες ἡγεσίες.

Γιατί;

Γιατὶ ἡ «κριτικὴ τῶν σφαλμάτων» τοῦ Στάλιν (ποὺ ὀρισμένα —καὶ πόσα, μάλιστα!— ἦρθαν στὸ φῶς σὰν ἐγκλήματα) ἔγινε μὲ τρόπο ξένο πρὸς τὸ μαρξισμό.

Τὸ 20ὸ Συνέδριο ἄσκησε κριτικὴ καὶ κατάγγειλε «τὴν λατρεία τῆς προσωπικότητος» (τὴ λατρεία γενικά, καὶ τὴν προσωπικότητα γενικά...) καὶ συνόψισε τὰ «σφάλματα» τοῦ Στάλιν κάτω ἀπ' τὴν ἔννοια τῆς «παραβίασης τῆς σοσιαλιστικῆς νομιμότητος». Τὸ 20ὸ Συνέδριο δηλαδὴ ἀρκέστηκε νὰ καταγγεῖλει γεγονότα ποὺ ἀπορρέουν ἀπὸ *πραγματικὴς τῆς νομικῆς ὑπερδομῆς*, χωρὶς ὥστόσο νὰ τὰ συσχετίσει, ὅπως ὀφείλει νὰ κάνει ἡ μαρξιστικὴ ἀνάλυση, γιὰ νὰ μπορέσει νὰ τὰ χαρακτηρίσει: α) μὲ τὴν ὑπόλοιπη σοβιετικὴ ὑπερδομή, δηλαδὴ πάνω ἀπ' ὅλα μὲ τὸ κράτος καὶ τὸ κόμμα, καὶ β) μὲ τὴν ὑποδομή, δηλαδὴ μὲ τὶς παραγωγικὲς σχέσεις, τὶς ταξικὲς σχέσεις καὶ τὶς μορφές τῆς ταξικῆς πάλης στὴν ΕΣΣΔ.³⁴

Ἀντὶ νὰ ἐξετάσει τὶς «παραβιάσεις τῆς σοσιαλιστικῆς νομιμότητος» σὲ σχέση: α) μὲ τὸ κράτος σὺν τὸ κόμμα, καὶ β) μὲ τὶς

34. Λένιν: «Θεωρητικὰ δὲ χωρὶς καμιά ἀμφιβολία πὼς ἀνάμεσα στὸν καπιταλισμὸ καὶ τὸν κομμουνισμὸ μεσολαβεῖ μιὰ ὀρισμένη μεταβατικὴ περίοδος. Ἀναγκαστικὰ λοιπὸν θὰ πρέπει νὰ συγκεντρῶναι τὰ κύρια χαρακτηριστικὰ καὶ τὶς ἰδιομορφίες τῶν δύο αὐτῶν οἰκονομικῶν δομῶν τῆς κοινωνίας. Ἡ μεταβατικὴ αὕτη περίοδος δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ εἶναι μιὰ φάση πάλης ἀνάμεσα στὸ ψυχωρράγημα τοῦ καπιταλισμοῦ καὶ τὴ γέννηση τοῦ κομμουνισμοῦ, ἢ, ἀλλιῶς, ἀνάμεσα στὸ νικημένο μὰ ὅχι κὶ ἐκμηδενισμένο καπιταλισμὸ καὶ τὸ γέννημένο κιόλας ἀλλ' ἀδύναμο κομμουνισμὸ. [...] Οἱ τάξεις συνεχίζουν νὰ ὑπάρχουν καὶ θὰ ὑπάρχουν καὶ τὴν ἐποχὴ τῆς δικτατορίας τοῦ προλεταριάτου. [...] Οἱ τάξεις συνεχίζουν νὰ ὑπάρχουν, μὰ καθεμιά τους ἔχει ὑποστεί μεταβολὴς τὴν ἐποχὴ τῆς δικτατορίας τοῦ προλεταριάτου» κὶ οἱ σχέσεις μεταξὺ τους ἐξίσου, ἔχουν μεταβληθεῖ. Ἡ πάλη τῶν τάξεων δὲν ἐξαλείφεται κάτω ἀπὸ τὴ δικτατορία τοῦ προλεταριάτου. Παίρνει ἀπλὰ ἄλλες μορφές». «Ἡ οἰκονομία καὶ ἡ πολιτικὴ τὴν ἐποχὴ τῆς δικτατορίας τοῦ προλεταριάτου», «Ἀπαντα», γαλλ. ἐκδ., τόμ. 30, σελ. 103, 111).

ταξικὲς σχέσεις καὶ τὴν ταξικὴ πάλη, τὸ 20ὸ Συνέδριο τὶς ἐξέτασε σὲ σχέση μέ... «τὴν προσωπολατρία», δηλαδὴ μὲ μιὰ ἔννοια ποῦ, ὅπως ἔλεγα καὶ στὸ «Γιὰ τὸν Μάρξ», δὲν τὴν συναντᾷ κανεὶς στὴ μαρξιστικὴ θεωρία, ἀλλὰ ποῦ τώρα μπορούμε νὰ πούμε ὅτι τὴ συναντᾷ κανεὶς κάλλιστα ἄλλου: στὴν ἀστικὴ φιλοσοφία καὶ στὴν ἀστικὴ ψυχολογικὴ ἰδεολογία.

Ὅταν βάζουμε μὲ τέτοιο ἐπίσημο τρόπο τοὺς κομμουνιστὲς φιλόσοφους καὶ τοὺς ἄλλους κομμουνιστὲς «διανοούμενους» στὴν «τροχιά» τῆς ἀστικῆς φιλοσοφίας καὶ ἰδεολογίας γιὰ νὰ «κάνουμε κριτικὴ» τῶν «σφαλμάτων» ἐνὸς καθεστώτος ἀπ' τὸ ὁποῖο κι αὐτοὶ οἱ ἴδιοι ἔχουν ὑποφέρει, δὲν πρέπει νὰ μᾶς κάνει καμιά ἐντύπωση ποῦ αὐτοὶ οἱ κομμουνιστὲς φιλόσοφοι καὶ διανοούμενοι μπαίνουν φυσιολογικά στὸ χορὸ τῆς ἀστικῆς φιλοσοφίας ἀφοῦ ἀφήνουμε σ' ἐκείνη τὴν τιμὴ νὰ τὸν σέρνει! Δὲν πρέπει νὰ μᾶς κάνει ἐντύπωση ποῦ καταστρώνουν τὴ μικρὴ καλὴ ἀστικὴ μαρξιστικὴ φιλοσοφία τους γιὰ τὰ Δικαιώματα τοῦ Ἀνθρώπου, ἐξαίροντας τὸν Ἀνθρώπο καὶ τὰ Δικαιώματά του μὲ πρῶτο-πρῶτο τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν ἄλλη τῆς ὅψης, τὴν ἀλλοτρίωση. Στηρίζονται βέβαια στὰ νεανικὰ ἔργα τοῦ Μάρξ ποὺ βρίσκονται μπρὸς στὰ πόδια τους γι' αὐτὸν ἀκριβῶς τὸ λόγο, καὶ τραβᾶνε ἴσια μπρὸς γιὰ τὸν ἀνθρωπισμὸ σ' ὅλες του τὶς μορφές! — εἴτε τὸν «ἀκέραιο» ἀνθρωπισμὸ ἀλλὰ Γκαροντί, εἴτε τὸν ἀνθρωπισμὸ σκέτα ἀλλὰ Τζὼν Λιούις, εἴτε πάλι τοὺς «ἀληθινούς» ἢ «πραγματικούς» ἀνθρωπισμοὺς διαφόρων ἄλλων, μέχρι καὶ τὸν «ἐπιστημονικὸ» ἀνθρωπισμὸ πρὸ πρόσφατα. Ἀνάμεσα στὶς ποικιλίες τῆς φιλοσοφίας τῆς ἀνθρώπινης Ἐλευθερίας κάθε φιλόσοφος ἔχει προφανῶς τὸ δικαίωμα νὰ διαλέξει ἐλεύθερα τὴ δικιά του παραλλαγὴ τοῦ ἀνθρωπισμοῦ!

Πρέπει ἐντούτοις νὰ εἶμαστε πολὺ προσεκτικοὶ νὰ μὴ συγχέουμε κάτι ποῦ ἀπὸ πολιτικὴ ἀποψη δὲ σηκώνει σύγχυση ὅταν τὰ γεγονότα δὲν ἔχουν κοινὰ μέτρα καὶ σταθμά. Οἱ ἀνθρωπιστικὲς θεωρητικὲς ἀντιδράσεις τῶν κομμουνιστῶν φιλοσόφων διανοουμένων στὴ Δύση, μὰ καὶ στὶς Ἀνατολικὲς χώρες, εἶναι ἓνα πράγμα. Ὅστόσο πολιτικὰ θὰ 'ταν πολὺ βαρὺ νὰ κρίνουμε καὶ νὰ κατακρίνουμε ἐξαιτίας ἐνὸς ἐπιθέτου («ἀνθρώπινος»), κάτι σὰν τὸ «σοσιαλισμὸ μὲ ἀνθρώπινο πρόσωπο», ὅπου οἱ τσεχοσλοβάκιες μάζες ἐκφράσαν τὶς ταξικὲς κὶ ἐθνικὲς τους διαμαρτυρίες κὶ ἐπιδιώξεις, ὅσο κι ἂν ἡ μορφή του στάθηκε καμιά φορὰ συγκεχυμένη. Θὰ 'ταν μεγάλο πολιτικὸ λάθος νὰ συγχέουμε αὐτὸ τὸ μαζικὸ ἐθνικὸ κίνημα μὲ τὶς ἀνθρωπιστικὲς ὄνειροφαντασίες τῶν δικῶν μας φιλοσόφων τῆς Δύσης, καὶ κομμουνιστῶν ἀκόμα (ἢ ἄλλων

τέτοιων φιλοσόφων στην Ἀνατολή). Ὑπήρχαν πολλοὶ διανοούμενοι στὸ τσεχοσλοβάκικο μαζικὸ ἐθνικὸ κίνημα, ἀλλὰ τὸ κίνημα αὐτὸ στὸ δάθος του δὲν ἦταν ἓνα «κίνημα διανοουμένων»: ἦταν ἓνα λαϊκὸ κίνημα. Ἐκεῖνο ποὺ ἤθελε ὁ τσεχοσλοβάκικος λαὸς ἦταν ὁ σοσιαλισμὸς μὲ ἐθνικὴ ἀνεξαρτησία, κι ὅχι ὁ ἀνθρωπισμός: ἤθελε ἓνα σοσιαλισμὸ ποὺ τὸ π ρ ὁ σ ω π ὁ του (κι ὅχι τὸ σ ὤ μ α του: δὲ γεννιέται θέμα σώματος μέσα στὴ διατύπωση) νὰ μὴν παραμορφώνεται ἀπὸ ἀναξιόπρεπες πραχτικές, ἀναξιόπρεπες τόσο γιὰ τὸν ἴδιο (τὸν τσεχοσλοβάκικο λαό: λαὸ μὲ μεγάλη πολιτικὴ παιδεία), ὅσο καὶ γιὰ τὸ σοσιαλισμό. Τὸ μαζικὸ ἐθνικὸ κίνημα τοῦ τσεχοσλοβάκικου λαοῦ, ἀκόμα κι ἂν τὸ σκέπασε σιωπὴ (ἢ ἀντίσταση συνεχίζεται μέσα στὴ σιωπὴ) ἀξίζει τὸ σεβασμὸ καὶ τὴν ὑποστήριξη ὅλων τῶν κομμουνιστῶν. Ὅπως ἀκριβῶς ἀξίζουν τὴν κριτικὴ ὅλων τῶν κομμουνιστῶν οἱ «ἀνθρωπιστικὲς» φιλοσοφίες ἢ οἱ φιλοσοφίες τοῦ «μαρξιστικοῦ ἀνθρωπισμοῦ», εἴτε τοῦ «ἀληθινοῦ» εἴτε τοῦ «ἐπιστημονικοῦ», τῶν διανοουμένων τῆς Δύσης (ποὺ στρογγυλοκάθονται στὶς πανεπιστημιακὲς ἔδρες τους ἢ ἄλλου).

Νά γιατί μέσα στὰ δυτικὰ (κι ὅχι μόνο στὰ δυτικὰ) κομμουνιστικὰ κόμματα ὑπάρχουν διάφοροι Τζὼν Λιούις. Καὶ νά γιατί εἶναι τόσο πολλοί.

Νά γιατί στὰ ἴδια κόμματα ὑπάρχουν καὶ κομμουνιστὲς φιλόσοφοι ποὺ πᾶνε κόντρα στὸ ρεῦμα. Καὶ νά γιατί εἶναι τόσο λίγοι.

Νά ἀκόμα γιατί ἐπαναλαμβάνω ἄλλη μιὰ φορά, καὶ γιὰ λόγους καθαρὰ πολιτικούς, τὶς εὐχαριστίες μου στὸ περιοδικὸ «Marxism Today», περιοδικὸ τοῦ Κομμουνιστικοῦ Κόμματος Μεγάλης Βρετανίας, ποὺ δέχεται νὰ δημοσιεύει τὴν ἀπάντησή μου.

Παρίσι, 4 Ἰουλίου 1972

Παρατήρηση πάνω σὲ μιὰ κατηγορία: «Διαδικασία χωρὶς Ὑποκείμενο καὶ χωρὶς Τέλος»

Ὁ ἐκφραστικὸς αὐτὸς τύπος («διαδικασία χωρὶς Ὑποκείμενο», «διαδικασία χωρὶς Ὑποκείμενο καὶ χωρὶς Τέλος») ἔχει ὅ,τι χρειάζεται γιὰ νὰ σκοπτάψει πάνω στὶς «ὀλοφάνερες ἀλήθειες» τῆς κοινῆς λογικῆς, τῆς κυρίαρχης ιδεολογίας δηλαδὴ (κατὰ Γκράμσι) καὶ νὰ κάνει ἀνέξοδα φανατικοὺς ἀντίπαλους.

Γιὰ παράδειγμα, θὰ μοῦ ἀντιτάξουν τὰ ἑξῆς: «Οἱ μάζες», ἐν-τούτοις, κι «οἱ τάξεις» ἀπαρτίζονται ἀπὸ ἄ ν θ ρ ὡ π ο υ ς! Κι ἂν τὴν ἱστορία δὲν τὴν φτιάχνει ὁ Ἄνθρωπος (ὁ Ἄνθρωπος σάν... «ἀφαίρεση», ἢ, γιὰ νὰ τῆς δώσουμε τὸ ἀπαιτούμενο βάρος, σάν... «θεωρησιακὴ ἀφαίρεση»), τὴν φτιάχνουν ὡστόσο οἱ συγκεκριμένοι, οἱ ζωντανοὶ ἄ ν θ ρ ὡ π ο ι, τὰ ἀνθρώπινα ὑποκείμενα! Γιὰ νὰ τὸ ἐδραιώσουν μάλιστα αὐτὸ θὰ ἀναφέρουν τὴ «μαρτυρίαν» τοῦ ἴδιου τοῦ Μάρξ, τὴν ἄ ρ χ ῆ μιᾶς φρασούλας ἀπὸ τὴ «18η Μπρυμαίρ»: «Οἱ ἄνθρωποι φτιάχνουν τὴν ἱστορία τους...». Ἔτσι ὑπὸ τὴν πίεση τῆς ὀλοφάνερης Ἀλήθειας καὶ μιᾶς Περικοπῆς, αὐτόματα θὰ καταλήξουν: Ἄρα ἡ ἱστορία ἔχει «ὑποκείμενα», καὶ τὰ ὑποκείμενα αὐτὰ εἶναι προφανῶς «οἱ ἄνθρωποι»· ἄρα «οἱ ἄνθρωποι» εἶναι, ἂν ὅχι τὸ Ὑποκείμενο τῆς ἱστορίας, τουλάχιστο τὰ ὑποκείμενα τῆς ἱστορίας...

Δυστυχῶς, αὐτὸς ὁ τύπος «συλλογιστικῆς» δὲν μπορεῖ νὰ σταθεῖ στὰ πόδια του παρὰ χάρις σὲ συγχύσεις, νοηματικὲς ὑπεκφυγές κι ιδεολογικὰ λογοπαίγνια πάνω στὸ μοτίβο «Ἄνθρωπος - ἄνθρωποι», «Ὑποκείμενο - Ὑποκείμενα» κλπ.

Ἄς ἀφήσουμε λοιπὸν τὰ λογοπαίγνια κι ἂς δοῦμε τὰ πράγματα ἀπὸ πιὸ κοντά.

Ἐγώ, ἀπ' τὴ μεριά μου θὰ ἔλεγα: οἱ συγκεκριμένοι ἄνθρωποι (πληθυντικὸς) εἶναι κατανάγκη ὑποκείμενα (πληθυντικὸς) μ ἔ σ α στὴν ἱστορία, γιατί δροῦν μ ἔ σ α στὴν ἱστορία σάν ὑποκείμενα (πληθυντικὸς). Ὑποκείμενο (ἐνικός) ὅμως τ ῆ ς ἱστορίας δὲν

υπάρχει. Καὶ θὰ πᾶν ἀκόμα μακρύτερα: «οἱ ἄνθρωποι» δὲν εἶναι «τὰ ὑποκείμενα» τῆς ἱστορίας. Ἐξηγοῦμαι.

Γιὰ νὰ μπούμε στὸ νόημα αὐτῶν τῶν διαχωρισμῶν πρέπει νὰ προσδιορίσουμε τὴ φύση τῶν προβλημάτων ποὺ ἐξετάζουμε. Τὸ πρόβλημα ἂν τὰ ἄτομα συνιστοῦν ἱστορικὰ ὑποκείμενα, ἐνεργὰ μέσα στὴν ἱστορία, δὲν ἔχει καταρχὴν καμία σχέση μὲ τὸ πρόβλημα τοῦ «ὑποκειμένου τῆς ἱστορίας», ἢ τῶν «υποκειμένων τῆς ἱστορίας». Τὸ πρῶτο πρόβλημα εἶναι ἐπιστημονικῆς φύσης: ἀφορᾷ τὸν ἱστορικὸ ὕλισμό. Τὸ δεύτερο εἶναι φιλοσοφικῆς φύσης: ἀφορᾷ τὸ διαλεκτικὸ ὕλισμό.

Πρῶτο πρόβλημα: ἐπιστημονικό.

Εἶναι γεγονὸς ὅτι τὰ ἀνθρώπινα ἄτομα, δηλαδὴ τὰ κοινωνικὰ ἄτομα, εἶναι ἐνεργὰ μέσα στὴν ἱστορία — ἐφόσον εἶναι φορεῖς τῶν διαφόρων κοινωνικῶν πραχτικῶν τῆς ἱστορικῆς διαδικασίας παραγωγῆς καὶ ἀναπαραγωγῆς. Ἀλλά, θεωρούμενα σὰν φορεῖς, τὰ ἀνθρώπινα ἄτομα δὲν εἶναι «ἐλεύθερα» καὶ «συστατικά» (constitutifs), θεμελιώδη, ὑποκείμενα μὲ τὴ φιλοσοφικὴ ἔννοια τῶν παραπάνω ὄρων. Δρῶν μέσα καὶ κάτω ἀπὸ τοὺς καθορισμοὺς τῶν μορφῶν ἱστορικῆς ὑπαρξῆς τῶν κοινωνικῶν σχέσεων παραγωγῆς καὶ ἀναπαραγωγῆς (διαδικασία ἐργασίας, καταμερισμὸς καὶ ὀργάνωση τῆς ἐργασίας, διαδικασία παραγωγῆς καὶ ἀναπαραγωγῆς, ταξικὴ πάλη, κλπ.). Καὶ πρέπει νὰ προχωρήσουμε ἀκόμα παραπέρα. Οἱ φορεῖς αὐτοὶ δὲν μποροῦν νὰ εἶναι φορεῖς *παρὰ μόνο ἐφόσον εἶναι ὑποκείμενα*. Νομίζω πὼς αὐτὸ τὸ ἔχω ἀποδείξει («Ἰδεολογία καὶ Κρατικοὶ ἰδεολογικοὶ μηχανισμοί», «La Pensée», Ἰούνης 1970). Κάθε ἀνθρώπινον ἄτομο, δηλαδὴ κάθε κοινωνικὸ ἄτομο, δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι φορέας μιᾶς πραχτικῆς παρὰ μόνο παίρνοντας τὴ μορφή *ὑποκειμένου*. Ἡ «μορφή-ὑποκείμενο» εἶναι πράγματι ἡ μορφή ἱστορικῆς ὑπαρξῆς κάθε ἀτόμου, φορέας κοινωνικῶν πραχτικῶν: γιὰ τὸν οἱ κοινωνικὲς σχέσεις παραγωγῆς καὶ ἀναπαραγωγῆς περιλαμβάνουν ἀναγκαῖα, σὰν ἀναπόσπαστο τμήμα τους, ἐκεῖνο ποὺ ὁ Λένιν ὀνομάζει («νομικο-ἰδεολογικὲς κοινωνικὲς σχέσεις», οἱ ὁποῖες, γιὰ νὰ «λειτουργήσουν», ἐπιβάλλουν σὲ κάθε ἄτομο-φορέα τὴ μορφή τοῦ ὑποκειμένου. Τὰ ἄτομα-φορεῖς λοιπὸν δρῶν πάντοτε μὲ τὴ μορφή τοῦ ὑποκειμένου, σὰν ὑποκείμενα. Ὅμως, τὸ ὅτι ἀναγκαῖα εἶναι ὑποκείμενα, δὲν κάνει τοὺς φορεῖς τῶν κοινωνικο-ἱστορικῶν πραχτικῶν οὔτε τό, οὔτε τὰ ὑποκείμενα τῆς ἱστορίας (μὲ τὴ φιλο-

σοφικὴ ἔννοια τοῦ ὄρου «ὑποκείμενο τοῦ...»). Τὰ ὑποκείμενα-φορεῖς δὲν εἶναι ἐνεργὰ μέσα στὴν ἱστορία παρὰ κάτω ἀπὸ τὸν καθορισμὸ τῶν σχέσεων παραγωγῆς καὶ ἀναπαραγωγῆς καὶ μέσα στὶς μορφές τους.

Δεύτερο πρόβλημα: φιλοσοφικό.

Ἄν ἡ ἀστικὴ φιλοσοφία οἰκειοποιήθηκε τὸ νομικο-ιδεολογικὸ ὄρο τοῦ ὑποκειμένου, γιὰ νὰ τὸν κάνει φιλοσοφικὴ κατηγορία, τὴν ὑπ' ἀριθμὸν ἓνα φιλοσοφικὴ τῆς κατηγορία, καὶ νὰ θέσει τὸ ἐρώτημα τοῦ ὑποκειμένου τῆς γνώσης (τὸ *ego cogito*, τὸ ὑπερβατικὸ ὑποκείμενο τοῦ Κάντ ἢ τοῦ Χούσερλ, κλπ.), τῆς ἠθικῆς κλπ., καὶ τοῦ ὑποκειμένου τῆς ἱστορίας, αὐτὸ τὸ ἔκανε γιὰ συγκεκριμένους ἰδεολογικοὺς σκοποὺς. Τὸ παραπλανητικὸ αὐτὸ ἐρώτημα ἔχει βέβαια τὶς συνέπειές του, ἀλλὰ μὲ τὸν τρόπο ποὺ μπαίνει καὶ μὲ τὴ μορφή ποὺ ἔχει εἶναι ἀνευνοήματος γιὰ τὸ διαλεκτικὸ ὕλισμό. Ὁ διαλεκτικὸς ὕλισμὸς ἀπλούστατα τὸ ἀπορρίπτει, ὅπως ἀπορρίπτει, γιὰ παράδειγμα, τὸ πρόβλημα τῆς ὑπαρξῆς τοῦ Θεοῦ. Προωθώντας τὴ θέση τῆς «διαδικασίας χωρὶς ὑποκείμενο καὶ Τέλος» θέλω ἀπλὰ ἀλλὰ ξεκάθαρα νὰ πῶ τὸ ἔξης: Γιὰ νὰ εἶναι ὕλιστική-διαλεκτικὴ ἢ μαρξιστικὴ φιλοσοφία πρέπει νὰ ξεκοπῇ ἀπὸ τὴν ἰδεαλιστικὴν κατηγορίαν τοῦ «ὑποκειμένου» σὰν Ἀρχῆς, Οὐσίας καὶ Αἰτίου, ὑπεύθυνου μέσα στὴν ἐσωτερικότητά του γιὰ ὅλους τοὺς καθορισμοὺς τοῦ ἐξωτερικοῦ! «Ἀντικείμενο» τοῦ ὁποῖου λέγεται ἐσωτερικὸ «ὑποκείμενο». Γιὰ τὴ μαρξιστικὴ φιλοσοφία δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρχει ὑποκείμενο σὰν Ἀπόλυτο Κέντρο, σὰ ριζικὴ Ἀρχή, σὰ μοναδικὴ Αἰτία. Καὶ δὲν μποροῦμε νὰ μπαλώσουμε τὰ πράγματα ἀρκούμενοι σὲ μιὰ κατηγορία σὰν τὴν «ἐκ-κέντρωση τῆς Οὐσίας» (Λυσιὲν Σέβ), γιὰ τὴν ἔτσι κάνουμε ἓναν παραπλανητικὸν συμβιβασμὸν ποὺ κάτω ἀπὸ τὴν ψεύτικη «τόλμη» μιᾶς λέξης τελείως κομφορμιστικῆς στὴ ρίζα τῆς (*ἐκ-κέντρωση*) διατηρεῖ τὸν ὁμφάλιο λώρο μεταξὺ Οὐσίας καὶ Κέντρου, καὶ κατὰ συνέπεια μένει δέσμια τῆς ἰδεαλιστικῆς φιλοσοφίας. Ἐφόσον δὲν ὑπάρχει Κέντρο, κάθε ἐκ-κέντρωση εἶναι περιττὴ ἢ προσχηματικὴ. Στὴν πραγματικότητα ἡ μαρξιστικὴ φιλοσοφία σκέφτεται μὲ τὴ βοήθεια καὶ κάτω ἀπὸ τελείως ἄλλες φιλοσοφικὲς κατηγορίες: καθορισμὸς σὲ τελικὴ ἀνά-

1. Ἡ κατηγορία «διαδικασία χωρὶς ὑποκείμενο καὶ Τέλος» μπορεῖ ἐπίσης νὰ πάρει τὴ μορφή: «διαδικασία χωρὶς ὑποκείμενο καὶ Ἀντικείμενο».

λυση — πού εἶναι τελείως ἄλλο πράγμα ἀπὸ τὴ μί α Ἀρχή, τὴ μί α Οὐσία, ἢ τὴ μί α Αἰτία— καθορισμὸς ἀπὸ τὶς Σχέσεις (idem), ἀντίφαση, διαδικασία, «σημεῖα-κόμβοι» (Λένιν), κλπ. Μὲ δυὸ λόγια, μέσα σὲ τελείως ἄλλο πλαίσιο καὶ μὲ τελείως ἄλλες κατηγορίες ἀπ' ὅ,τι ἡ κλασικὴ ἰδεαλιστικὴ φιλοσοφία.

Ὅπωςδήποτε, αὐτὲς οἱ φιλοσοφικὲς κατηγορίες δὲν ἀφοροῦν μονάχα τὴν ἱστορία.

Ἄλλ' ἂν ἀσχοληθούμε μὲ τὴν ἱστορία (πού εἶναι καὶ τὸ θέμα μας), τὸ φιλοσοφικὸ ἐρώτημα μπαίνει μὲ τοὺς παρακάτω ὅρους. Ἡ τοποθέτησή του δὲν ἔχει νὰ κάνει μὲ κάποια ἀμφισβήτηση τῶν κατακτήσεων τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμου: ὅτι τὰ ἄτομα εἶναι φορεῖς — ὑποκείμενα μὲς στὴν ἱστορία καὶ ἄρα ἐνεργὰ μὲς στὴν ἱστορία κάτω ἀπὸ τὸν καθορισμὸ τῶν μορφῶν ὕπαρξης τῶν σχέσεων παραγωγῆς καὶ ἀναπαραγωγῆς. Πρόκειται γιὰ τελείως ἄλλο πράγμα: νὰ δοῦμε ἂν οἱ τρόποι καθορισμοῦ τῆς ἱστορίας μποροῦν νὰ γίνουν ἀντικείμενο φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ κάτω ἀπὸ τὴν ἰδεαλιστικὴν κατηγορίαν τοῦ Ὑποκειμένου. Ἡ θέση τοῦ διαλεκτικοῦ ὕλισμου μοῦ φαίνεται ξεκάθαρη. Δὲν μποροῦμε νὰ συλλάβουμε (begreifen = συλλαμβάνω), δηλαδὴ νὰ στοχαστοῦμε τὴν πραγματικὴ ἱστορία (διαδικασία ἀναπαραγωγῆς καὶ ἐπανάστασης τῶν κοινωνικῶν σχηματισμῶν) μὲ τρόπον πού θὰ μπορούσε νὰ τὴν ἀνάγει σὲ μιὰν Ἀρχή, μιὰν Οὐσία, ἢ μιὰν Αἰτία (ἔστω τὸν Ἀνθρώπου) πού θὰ ἔταν τὸ Ὑποκείμενό της — ὅποτε αὐτὸ τὸ Ὑποκείμενο, αὐτὸ τὸ «ὄν» ἢ «οὐσία» θὰ μπορούσε ν' ἀποκηρύξει ταυτότητα, δηλαδὴ νὰ ὑπάρξει μὲ τὴ μορφή της ἐνόητας καὶ της ἐσωτερικότητος, καὶ νὰ ἴναι θεωρητικὰ καὶ πραχτικὰ ὑπεύθυνον (ἢ ταυτότητα, ἢ ἐσωτερικότητα καὶ ἢ ὑπευθυνότητα εἶναι, ἀνάμεσα σ' ἄλλα, συστατικὰ στοιχεῖα κάθε ὑποκειμένου), ἄρα ὑπόλογο, ἄρα ἱκανὸ νὰ λογοδοτήσει γιὰ τὸ σύνολο τῶν «φαινομένων» τῆς ἱστορίας.

Τὰ πράγματα εἶναι ἄρκετὰ ξεκάθαρα ὅταν ἔχουμε νὰ κάνουμε μὲ τὸν κλασικὸ ἰδεαλισμὸ, κατὰ τὸν ὁποῖο Ὑποκείμενο καὶ Τέλος τῆς ἱστορίας εἶναι ὁ Ἀνθρώπος (= τὸ Ἀνθρώπινο Γένος, ἢ Ἀνθρωπότητα) κάτω ἀπὸ τὶς ἀπερίφραστες μορφές τῆς Ἐλευθερίας: δὲς τὸ Διαφωτισμὸ καὶ τὸν Κάντ, τὸν πιὸ «ἀτόφιο» φιλόσοφο τῆς ἀστικῆς ἰδεολογίας. Τὰ πράγματα εἶναι ἐπίσης ξεκάθαρα ὅταν ἔχουμε νὰ κάνουμε μὲ τὴν κοινοτικὴ μικροαστικὴ φιλοσοφικὴ ἀνθρωπολογία τοῦ Φόουερμπαχ (πού στὰ «Χειρόγραφα τοῦ '44» ὁ Μάρξ τὸν σεβότανε ἀκόμα), ὅπου Ἀρχή, Αἰτία καὶ Τέλος τῆς ἱστορίας εἶναι ἡ Οὐσία τοῦ Ἀνθρώπου.

Ἡ ἴδια ὁμως Θέση παίρνει ἀληθινὰ πιὸ παραπλανητικὲς δια-

στάσεις στὶς μετα-χουσερλιανὲς καὶ προ-καντιανὲς (καρτεσιανὲς) φαινομενολογικὲς ἐρμηνεῖες, σὰν τοῦ Σάρτρ, ὅπου οἱ καντιανὲς Θέσεις τοῦ Ὑπερβατικοῦ Ὑποκειμένου, τοῦ μοναδικοῦ καὶ θῶς εἶναι ἓνα, καὶ τῆς Ἐλευθερίας τῆς Ἀνθρωπότητος μπλέκονται, «συντρίβονται» καὶ συγκεράζονται μέσα σὲ μιὰ θεωρίαν τῆς Ἐλευθερίας, πηγῆς ἀπειρῶν «συγκεκριμένων» ὑπερβατικῶν ὑποκειμένων. [Ἄλλοτε ὁ Τράν Ντοῦκ Τάο γιὰ νὰ καταστήσει κατανοητὸ τὸν Χουσερλ ἔλεγε: «ὅλοι ἐμεῖς, ἐσεῖς καὶ ἐγώ, εἴμαστε καθένας μας “ὑπερβατικὰ ἐγώ” (ego transcendentaux), “ὑπερβατικὰ ἴσοι” (égaux transcendentaux)», πράγμα πού καταλήγει στὴ θέση ὅτι «οἱ ἄνθρωποι» (τὰ συγκεκριμένα ἄτομα) εἶναι τὰ (ὑπερβατικὰ, συνιστώντα) ὑποκείμενα τῆς ἱστορίας. Ἔτσι ἐξηγεῖται καὶ τὸ ζῶηρὸ ἐνδιαφέρον πού δείχνει ὁ Σάρτρ γιὰ τὴ «φρασούλα» τῆς «18ης Μπρυμαίρ», καὶ γιὰ μιὰν ἀνάλογη φράση τοῦ Ἐνγκελς πού τοῦ ἔρχονται κουτί. Ὅμως αὐτὴ ἡ θέση, πού ὑποβιβάζει τὶς καντιανὲς κατηγορίες ὅχι ἀπλὰ στὸ ἐπίπεδο μιᾶς ἀνθρωπολογικῆς φιλοσοφίας (Φόουερμπαχ), ἀλλὰ στὸ ἐπίπεδο μιᾶς χυδαίας φιλοσοφικῆς ψυχο-κοινωνιολογίας, καὶ τὴν παραμικρὴ σχέση μὲ τὸ μαρξισμό δὲν ἔχει, καί, πρόκειται γιὰ ἀληθινὴ θεωρητικὴ παραδοξολογία, πού πραχτικὰ οὔτε νὰ νοηθεῖ οὔτε νὰ στηριχθεῖ μπορεῖ. Ἀρκεῖ νὰ διαβάσει κανεὶς τὴν «Κριτικὴ τοῦ διαλεκτικοῦ Λόγου», πού ἀναγγέλλει μιὰν Ἠθικὴ πού δὲ βγήκε ποτέ, γιὰ νὰ μὴν ἔχει καμιά ἀμφιβολία.

Προτείνοντας λοιπὸν τὴν κατηγορίαν «διαδικασία χωρὶς Ὑποκείμενο καὶ Τέλος» χαράζουμε μιὰν «ὀροθετικὴ γραμμὴ» (Λένιν) ἀνάμεσα στὶς ὕλιστικὲς - διαλεκτικὲς θέσεις καὶ τὶς ἀστικὲς καὶ μικροαστικὲς ἰδεαλιστικὲς θέσεις. Φυσικὰ δὲν μποροῦμε νὰ περιμένουμε τὰ πάντα ἀπὸ μιὰ πρώτη παρέμβαση. Θὰ πρέπει νὰ «δουλέψουμε» πάνω στὰ χνάρια αὐτῆς τῆς «ὀροθετικῆς γραμμῆς». Ἀλλὰ, ὅπως ἔλεγε ἀπὸ τὴ μεριά του καὶ ὁ Λένιν, μιὰ ὀροθετικὴ γραμμὴ, ἂν εἶναι σωστή, εἶναι κιόλας ἀρχικὰ ἀρκετὴ γιὰ νὰ μᾶς προφυλάξει ἀπὸ τὸν ἰδεαλισμὸ, καὶ νὰ μᾶς ἀπελευθερώσει ἓνα χώρο ὅπου θὰ μποροῦμε νὰ βαδίσουμε.

Ὅπωςδήποτε αὐτὲς οἱ φιλοσοφικὲς θέσεις δὲ μένουν χωρὶς συνέπειες. Ὅχι μόνο μᾶς παρακινοῦν, λόγου χάρη, νὰ πούμε πῶς ὁ μαρξισμὸς δὲν ἔχει καμιά σχέση μὲ τὸ «ἀνθρωπολογικὸ πρόβλημα» («Τί εἶναι ὁ ἄνθρωπος;»), ἢ μὲ τὴ θεωρίαν τῆς πραγματώσεως - ἀντικειμενοποίησης - ἀλλοτρίωσης - ἀπο-αλλοτρίωσης τῆς Ἀνθρώπινης Οὐσίας (ὅπως στὸν Φόουερμπαχ καὶ τοὺς ἀπογόνους του: τοὺς θεωρητικούς τῆς φιλοσοφικῆς πραγματοποίησης καὶ τοῦ φιλοσοφικοῦ φетиχισμοῦ), ἢ καὶ μὲ τὴ θεωρίαν τῆς «ἐκκέν-

τρωσης τῆς Ἀνθρώπινης Οὐσίας» ἀκόμα, ποὺ κάνει ἀπλὰ κριτική στὸν ἰδεαλισμὸ τοῦ Ὑποκειμένου κλεισμένη μέσα στὰ ὅρια τοῦ ἰδεαλισμοῦ τοῦ Ὑποκειμένου, στολισμένη μὲ κατηγορήματα ὅπως «τὸ σύνολο τῶν κοινωνικῶν σχέσεων» τῆς ὁῆς Θέσης — ἀλλὰ μὰς ἐπιτρέπουν κιόλας (ἀνάμεσα στ' ἄλλα) νὰ καταλάβουμε τὸ νόημα τῆς περιήφης «φρασούλας» τοῦ Μάρξ στὴ «18η Μπρυμαίρ».

Γιατὶ ἡ φράση ὁ λ ὁ κ λ η ρ η λέει: «Οἱ ἄνθρωποι φτιάχνουν τὴν ἱστορία τους, ἀ λ λ ἄ δὲν τὴν φτιάχνουν δάσει ἐλεύθερα ἐκλεγμένων στοιχείων (aus freien Stücken) καὶ σὲ περιστάσεις ποὺ ἐκεῖνοι διαλέγουν — ἀ λ λ ἄ σὲ περιστάσεις (Umstände) ποὺ συναντοῦν ἄμεσα μπροστὰ τους (vorgefundene), δοσμένες καὶ κληρονομημένες ἀπὸ τὸ παρελθόν». Καὶ σὰ νὰ πρόβλεπε πὼς μιὰ μέρα θὰ ἐκμεταλλεύντουσαν τὶς πέντε πρῶτες λέξεις του, κι αὐτὲς τὶς «περιστάσεις» ἀπ' ὅπου ὁ Σάρτρ ἀντλεῖ λαμπρὲς ἐνδείξεις «πράξης - ἀδράνειας», δηλαδὴ ἐλευθερίας, στὴν Εἰσαγωγὴ τῆς «18ης Μπρυμαίρ» ποὺ σύνταξε δεκαεπτὰ χρόνια ἀργότερα (τὸ 1869, δυὸ χρόνια μετὰ τὸ «Κεφάλαιο») ὁ Μάρξ ἔγραφε τὶς παρακάτω γραμμές: «Ὅσο γιὰ μένα, ἀποδείχνω ἀντίθετα [δηλαδὴ ἀ ν τ ῖ θ ε τ α ἀπὸ τὴν ἰδεολογία τοῦ Οὐγκώ καὶ τοῦ Προυντὸν ποὺ παίρνουν, κι ὁ ἕνας κι ὁ ἄλλος, τὸ ἄτομο Ναπολέοντα τὸν Γ' σὰν τὴν «ὑ π ε ὑ θ υ ν η» α ἰ τ ῖ α (Μάρξ) τοῦ πραξικοπήματος, ἄσχετο ἂν εἶναι μισητὴ ἢ δοξασμένη] πὼς ἡ τ α ξ ι κ ῆ π ἄ λ η [ἡ ὑπογράμμιση τοῦ Μάρξ] δημιούργησε τὶς περιστάσεις (Umstände) ἐκεῖνες καὶ τὶς σχέσεις (Verhältnisse) ποὺ ἐπέτρεψαν (ermöglicht) σ' ἕνα πρόσωπο (ἕνα ὑποκείμενο) μετρίο-τατο καὶ γελοῖο, νὰ παίξει τὸ ρόλο τοῦ ἥρωα».

Πρέπει νὰ διαβάζουμε λοιπὸν τοὺς συγγραφεῖς τῆς μὲ προσοχή. Ἡ ἱστορία εἶναι πραγματικὰ μιὰ «διαδικασία χωρὶς Ὑποκείμενο καὶ Τέλος», κι οἱ περιστάσεις τῆς ποὺ μὰς δίνονται καὶ μέσα στὶς ὁποῖες δροῦν «οἱ ἄνθρωποι» σὰν ὑποκείμενα κάτω ἀπὸ τὸν καθορισμὸ τῶν κοινωνικῶν σ χ έ σ ε ω ν, εἶναι προῖον τῆς τ α ξ ι κ ῆς π ἄ λ η ς. Ἄρα, ἡ ἱστορία δὲν ἔχει, μὲ τὴ φιλοσοφικὴ ἔννοια, Ὑποκείμενο, ἀλλὰ κ ι ν η τ ῆ ρ ι α δ ὕ ν α μ η: τὴν πάλη τῶν τάξεων.

1η Μαΐου 1973

ΣΗΜΕΙΩΣΗ
ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΗΝ
«ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΠΡΟΣΩΠΟΛΑΤΡΙΑΣ»

... Ούτε λεπτό δὲν παρουσιάζεται στὸν Τζὼν Λιούις ἡ ἰδέα πὼς «ἡ φιλοσοφία εἶν' ἐνωμένη μετὰ τὴν πολιτικὴ ὅπως τὰ χεῖλια μετὰ τὰ δόντια», καὶ πὼς σὲ «τελικὴ ἀνάλυση» τὸ ἀπώτερο, μὰ κοντινὸ, ἀντίτιμο τῶν *φιλοσοφικῶν Θέσεων* εἶναι τὰ πολιτικὰ προβλήματα καὶ οἱ *πολιτικὲς* συζητήσεις τῆς πραγματικῆς ἱστορίας, καὶ πὼς κάθε φιλοσοφικὸ κείμενο (μαζὶ καὶ τὸ δικό του) εἶναι «σὲ τελικὴ ἀνάλυση» *μαζὶ καὶ* μιὰ πολιτικὴ παρέμβαση στὴ θεωρητικὴ συγκυρία, καὶ πὼς μ' ἓνα ἀπὸ τὰ ἐπακόλουθά του, ποὺ σήμερα εἶναι τὸ κυριότερο, εἶναι *μαζὶ καὶ* μιὰ θεωρητικὴ παρέμβαση στὴν πολιτικὴ συγκυρία. Οὔτε λεπτό δὲν τοῦ περνᾷ ἡ ἰδέα ν' ἀναρωτηθεῖ γιὰ τὴν πολιτικὴ συγκυρία μὲς στὴν ὁποία γράφτηκαν τὰ κείμενά μου (καὶ τὰ δικά του), καὶ σὲ τί θεωρητικοπολιτικὰ «ἀποτελέσματα» ἀποσκοποῦσε ἡ σύλληψη κι ἡ δημιουργίᾳ τους, στὸ πλαίσιο ποιῶν θεωρητικῶν συζητήσεων καὶ ποιᾶς πολιτικῆς διαμάχης ἔγινε αὐτὴ ἡ προσπάθεια, καὶ ποιὸς ἦταν ὁ ἀπόηχός της.

Ὁ Τζὼν Λιούις δὲ φαίνεται νὰ γνωρίζει τὶς λεπτομέρειες τῆς πολιτικῆς καὶ φιλοσοφικῆς ἱστορίας στὴ Γαλλία, οὔτε τὶς λεπτομέρειες τῆς πάλης τῶν ἰδεῶν πού, ἔστω καὶ ἀπειροελάχιστες, ἔστω καὶ λαθεμένες, ἀναφάνηκαν στοὺς κόλπους τοῦ Γαλλικοῦ Κομμουνιστικοῦ Κόμματος μετὰ τὸν πόλεμο, κι ἀνάμεσα στὰ 1960 καὶ 1965. Κι ὅμως! Ὅλοι ἐμεῖς οἱ κομμουνιστὲς ἔχουμε μιὰ κοινὴ ἱστορία: μιὰ μακρόχρονη, τραχιά, γεμάτη ἐξάρσεις καὶ θάσανα, κοινὴ ἱστορία, τὴν ἱστορία ποὺ σὲ μεγάλο μέρος της γράφτηκε σ' ἐξάρτηση ἀπὸ τὴν Τρίτη Διεθνή, ὅπου μετὰ τὴ δεκαετία τοῦ '30 κυριαρχοῦσε ἡ πολιτικὴ «γραμμὴ» καὶ καθοδήγηση τοῦ Στάλιν. Ὅλοι ἐμεῖς οἱ κομμουνιστὲς ἔχουμε τὰ Λαϊκά μας Μέτωπα, τὸν Πόλεμο τῆς Ἰσπανίας, τὸν ἀντιφασιστικὸ πόλεμο καὶ τὴν ἀντίσταση, τὴν κινεζικὴ Ἐπανάσταση —ἀλλὰ καὶ τὴν «ἐπιστήμη» τοῦ Λυσένκο ποὺ δὲν ἦταν παρὰ μιὰ ἰδεολογία, κι ὀρισμένες φόρμουλες καὶ συνθήματα δῆθεν «ἐπιστημονικά» ποὺ δὲν ἦταν παρὰ «ἰδεολογικά» ἐνῶ κάλυπταν ὀρισμένες πολὺ ιδιαίτερες πρακτικὲς.¹

1. Μερικὰ παραδείγματα μονάχα γιὰ νὰ μείνουμε στὸ θεωρητικὸ ἐπίπεδο.

«Όλοι ἡμεῖς οἱ κομμουνιστὲς ἔχουμε τὴν «κριτικὴ τῆς προσωπολατρίας» ἀπὸ τὸν Χρυστόδω στο 20ὸ Συνέδριο, καὶ τὴ δοκιμασίαν ἀπὸ τὴ διάσπαση τοῦ διεθνοῦς κομμουνιστικοῦ Κινήματος. "Όλοι ἡμεῖς οἱ κομμουνιστὲς ἔχουμε τὴν κινέζικη πολιτιστικὴ Ἐπανάσταση, ὅτι κι ἂν σκεφτόμαστε γι' αὐτήν, καὶ τὸ Μάη τοῦ '68 στὴ Γαλλία. Διάφορες περιπέτειες, δηλαδή, ποὺ κάλλιστα θὰ μπορούσαμε ν' ἀφήσουμε τελειῶς κατὰ μέρος, κι ὅπως ταιριάζει σὲ κομμουνιστὲς, νὰ «μιλήσουμε φιλοσοφικά»... σήμερα, ἔν ἔτει 1972...

Δὲν εἶναι σοβαρὰ πράγματα αὐτά. Γιατὶ τέλος πάντων, κάποια μέρα θὰ πρέπει νὰ τὸ πάρουμε ἀπόφαση καὶ νὰ δεχτοῦμε νὰ ποῦμε τὰ πράγματα μὲ τ' ὄνομά τους, καὶ γι' αὐτὸ τὸ σκοπὸ ν' ἀναζητήσουμε προσεχτικὰ, σὰ μαρξιστὲς, ἔστω κι ἂν χρειαστεῖ νὰ τὸ προσδιορίσουμε στὴν πορεία, τὸ ὄνομα, τὴν ἔννοια θέλω νὰ πῶ, ποὺ τοὺς ταιριάζει γιὰ νὰ μᾶς γίνεῖ κατανοητὴ ἡ ἱστορία μας. Ἡ ἱστορία μας δὲν εἶναι ἕνας γαλήνιος ποταμὸς ποὺ κυλᾷ ἀνάμεσά σὲ σίγουρες καὶ προσχεδιασμένες ὁχθες, ὅπως δὲν ἦταν τέτοια κι ἡ ἱστορία τοῦ Μάρξ, οὔτε κι ἡ τραγικὴ, μὰ ἔνδοξη, ἱστορία τῶν πρώτων εἴκοσι πέντε χρόνων τοῦ αἰῶνα μας. "Ας μὴ φτάσουμε λοιπὸν ὡς τὶς ἀρχές, κι ἂς μιλήσουμε γιὰ ἕνα κοντινὸ παρελθὸν ποὺ ἡ σκιά του, κι ὄχι μόνο ἡ μνήμη του, σκεπάζει τὸ παρόν μας. Κανένας δὲν μπορεῖ ν' ἀρνηθεῖ πὼς ζήσαμε τριάντα χρόνια, ποὺ οἱ δοκιμασίες, ὁ ἥρωισμός καὶ τὰ δράματά τους μᾶς διακατέχουν, κάτω ἀπὸ τὴν κυριαρχία μιᾶς πολιτικῆς ἐμπνευσμένης καὶ σημαδεμένης ἀπὸ μιὰ γραμμὴ κι ὀρισμένες πραχτικές, τὶς ὁποῖες, ἐλλείψει ἑννοίας, πρέπει νὰ δηλώσουμε μ' ἕνα κύριο ὄνομα: «σταλινικές». Καὶ θὰ ξεφεύγαμε, λοιπὸν, ἀπ' αὐτές, σὰ νὰ μὴ συνέβαινε τίποτε, μὲ τὸ θάνατο τοῦ Στάλιν, καὶ μὲ τὴ βοήθεια (μαζὶ καὶ τὶς συνέπειες) μιᾶς ἀπλῆς λέξης: «προσωπολατρία» ποὺ ἐκτομίστηκε στο 20ὸ Συνέδριο τοῦ ΚΚΣΕ σὰν ἡ «τελευταία λέξη» (μ' ὅλα τὰ πιθανὰ νοήματα) τῆς ὑπόθεσης; Στὴ δεκαετία τοῦ '60, σ' ἕνα φιλοσοφικὸ κείμενο ποὺ ὁ Τζὼν Λιούις ἔχει μπρὸς στὰ μάτια του ἔγραφα πὼς ἡ ἔννοια τῆς «προσωπολατρίας» ἦταν μιὰ «ἔννοια ἀνύπαρκτη στὴ μαρξιστικὴ θεωρία», πὼς δὲν εἶχε καμιά γνωστικὴ ἀξία, πὼς δὲν ἐξηγοῦσε τίποτε, καὶ πὼς

δο. Ὁ οἰκονομιστικὸς ἐθολογισμὸς τοῦ «Διαλεκτικὸς Ἰλισμὸς καὶ Ἱστορικὸς Ἰλισμὸς» τοῦ Στάλιν. Ἡ παρασιώπησις τοῦ ἱστορικοῦ ρόλου τοῦ Τρότσκι καὶ ἄλλων στὴν μπολσεβίκικη Ἐπανάστασις («Ἱστορία τοῦ Κ.Κ. [μ.π.]»). Ἡ θέσις τῆς ἐπιδείνωσις τῆς πάλης τῶν τάξεων κάτω ἀπ' τὸ σοσιαλισμὸ. Ἡ φόρμουλα: «ὅλα ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὰ στελέχη», κλπ. Σὲ μᾶς: ἡ θέσις «ἀστική ἐπιστήμη/προλεταριακὴ ἐπιστήμη», ἡ θέσις τῆς «ἀπόλυτης ἐξαθλίωσις», κλπ.

μᾶς ἄφηνε στὸ σκοτάδι. Τὰ πράγματα ἦταν ἀρκετὰ καθαρὰ. Πάντα εἶναι καθαρὰ.

«Μιὰ ἔννοια ἀνύπαρκτη στὴ μαρξιστικὴ θεωρία». Πρέπει τέλος πάντων νὰ τὸ παραδεχτοῦμε. Ἔτσι ὅπως βγήκε στὸ προσκήνιο κι ὅπως χρησιμοποιήθηκε, καὶ θεωρητικὰ καὶ πολιτικὰ, ἡ ἔννοια τῆς «προσωπολατρίας» δὲν ἦταν ἕνα ἀπλὸ ὄνομα κάποιου πράγματος: δὲν περιοριζόταν νὰ δηλώνει γεγονότα (τὶς «καταχρήσεις», τὶς «παραβιάσεις τῆς σοβιετικῆς νομιμότητος»). Ταυτόχρονα ἐκδήλωνε —γιατὶ τῆς τὶς παραχωροῦσαν στ' ἀνοιχτὰ— καὶ θεωρητικὲς (ἐξηγητικὲς) προθέσεις: ἦταν ἐπιφορτισμένη ν' ἀποδίδει τὴν «οὐσία» τῶν γεγονότων ποὺ δήλωνε. Καὶ μ' αὐτὸ τὸν τρόπο χρησιμοποιόταν πολιτικὰ.

Μ' ἄλλα λόγια, αὐτὴ ἡ ψευδο-ἔννοια, ἐκτομισμένη μὲς στὴ γνωστὴ δραματικὴ ἐπισημότητα, κατάγγελλε διάφορες πραχτικές: «καταχρήσεις», «σφάλματα», καὶ σὲ μερικές περιπτώσεις «ἐγκλήματα». Δὲν ἐξηγοῦσε τίποτε σχετικὰ μὲ τὶς προϋποθέσεις τους, τὰ αἰτίά τους, μὲ δυὸ λόγια, τὸν ἐσωτερικὸν τους καθορισμό, καὶ ἄρα τὶς μορφές τους.² Ἀντίθετα, νομίζοντας πὼς ἐξηγεῖ ἐκεῖνο ποὺ στὴν πραγματικότητά δὲν ἐξηγοῦσε, ἡ ψευδο-ἔννοια αὐτὴ δὲν μπορούσε παρὰ νὰ παραπλανᾷ ὅσους θὰ ἔπρεπε νὰ παραδειγματίζει. Χρειάζεται ἄραγε νὰ μιλήσουμε πιὸ ξεκάθαρα; Τὸ νὰ συρρικνώνει τὰ βαρυσήμαντα γεγονότα μιᾶς τριακονταετίας σοβιετικῆς καὶ κομμουνιστικῆς ἱστορίας σ' ἐλάχιστη τὴν ψευδο-ἐξήγησι διατῆς «λατρείας», δὲν ἦταν, δὲν μπορούσε νὰ εἶναι κάποιο λάθος ἢ γλωσσικὴ παραδρομὴ ἐνὸς ἀντιθρησκευτικοῦ διανοουμένου: ἦταν, ὅλοι τὸ ξέρουμε, μιὰ πολιτικὴ πράξις ἀπ' τὴ μεριά ὑπεύθυνων ἡγετῶν, ἕνας μονόπλευρος τρόπος νὰ τοποθετεῖς τὰ προβλήματα ὄχι αὐτοῦ ποὺ χυδαῖα ὀνομάζουμε «σταλινισμό», ἀλλ' ἐκείνου ποὺ μοῦ φαίνεται ἀναγκαῖο νὰ ὀνομάσουμε, ἐκτὸς κι ἂν ἀρνιόμαστε νὰ σκεφτοῦμε, μὲ μιὰ ἔστω καὶ προσωρινὴ ἔννοια: «σταλινικὴ» παρὲκ κλισίῃ.³ Αὐτὸς ἦταν κι ἕνας τρόπος

2. Γιὰ τὸ μαρξισμό, ἡ ἐξήγησις κάθε φαινομένου εἶναι, σὲ τελικὴ ἀνάλυση, ἐσωτερικὴ: «κινήτρια δύναμις» εἶναι ἡ ἐσωτερικὴ ἀντίφασις. Οἱ ἐξωτερικὲς περιστάσεις δρῶν: ἀλλὰ διαμέσου τῆς ἐσωτερικῆς ἀντίφασις ποὺ αὐτὲς ἐπικαθορίζουν. Γιατὶ τόσες διασαφῆσεις; Γιατὶ ὀρισμένοι κομμουνιστὲς, βρίσκοντας τὴν «ἐξήγησι» διὰ τῆς «λατρείας» πολὺ σύντομη, σκέφτηκαν νὰ τῆς κολλήσουν κι ἕνα συμπλήρωμα, ποὺ δὲν μπορούσε νὰ εἶναι παρὰ ἐξωτερικόν: π.χ. ἡ ἐξήγησις διὰ τῆς καπιταλιστικῆς περικύκλωσις, ποὺ κανένας δὲν μπορεῖ ν' ἀρνηθεῖ τὴν πραγματικότητά της. Ὁ μαρξισμὸς δὲν ἀρέσκεται σὲ συμπληρώματα: ὅταν ἔχει κανεὶς πολὺ ἀνάγκη τὰ συμπληρώματα, διατρέχει τὸν κίνδυνον νὰ μὴν ἔχει συλλάβει τὴν ἐσωτερικὴ αἰτία.

3. Ἡ ὀνομασία «σταλινισμός», ποὺ οἱ σοβιετικοὶ ἡγέτες τὴν ἀπέφυγαν,

νὰ μὴ νὰ τὰ θέτεις. Συγκεκριμένα, ἦταν (καὶ εἶναι πάντοτε) ἓνας τρόπος νὰ ψάχνεις γιὰ τὰ αἷτια διαφόρων σοβαρῶν γεγονότων καὶ τῶν μορφῶν τους μέσα σ' ὀρισμένα ἐλαττώματα τῶν πρακτικῶν τῆς νομικῆς ὑπερδομῆς («οἱ παραδιάσεις τῆς σοσιαλιστικῆς νομιμότητος»), χωρὶς ὅμως νὰ διερωτᾶσαι, καὶ μάλιστα προκειμένου γιὰ γεγονότα τέτοιας σοβαρότητας καὶ τόσης διάρκειας (ἔστω καὶ μὲ τὴ μορφή τῆς ὑπόθεσης!) γιὰ τὸ σύνολο τῶν κρατικῶν μηχανισμῶν (τοὺς ιδεολογικοὺς μηχανισμούς, ὅπου ἀνήκει καὶ τὸ κόμμα), καὶ κυρίως χωρὶς νὰ φτάνεις στὶς ρίζες: στὶς ἀντιφάσεις τῆς οἰκοδόμησής τοῦ σοσιαλισμοῦ, καὶ τῆς γραμμῆς τῆς, δηλαδή στὶς ὑπάρχουσες μορφές τῶν σχέσεων παραγωγῆς, στὶς ταξικὲς σχέσεις, καὶ στὴν πάλῃ τῶν τάξεων, ποὺ τότε, μὲ μιὰ φράση ποὺ ποτὲ δὲ διαψεύτηκε, ἤθελε νὰ λέγεται «ξεπερασμένη» στὴν ΕΣΣΔ. Κι ὅμως ἐκεῖ πρέπει νὰ ψάξουμε γιὰ νὰ βροῦμε αὐτὲς τὶς ἐσωτερικὲς αἰτίες τοῦ γεγονότος τῆς «λατρείας» —μὲ κίνδυνο ν' ἀνακαλύψουμε κι ἄλλα γεγονότα ἐκεῖ μέσα.

Βέβαια, ἀνὰ πάσα στιγμή δὲ βρίσκονται παντοῦ τὰ πάντα —ἡ θέση αὐτὴ δὲν εἶναι μαρξιστικὴ— καὶ δὲν εἶν' ἀνάγκη νὰ καλοῦμε ἐνώπιόν μας ὁλόκληρη τὴν ὑποδομὴ κι ὁλόκληρη τὴν ὑπερδομὴ γιὰ νὰ ρυθμίσουμε μιὰν ἀπλὴ νομικὴ λεπτομέρεια, ἀρκεῖ νὰ εἶναι ὄντως λεπτομέρεια, καὶ μάλιστα νομικὴ λεπτομέρεια. Ἄλλ' ἢ «σταλινικὴ» παρέκκλιση λεπτομέρεια; καὶ μάλιστα νομικὴ λεπτομέρεια! Βέβαια, δὲν μπορούμε οὔτε κάθε στιγμή οὔτε σὲ

ἀλλὰ ἐξαπλώθηκε εὐρύτατα στοὺς κύκλους τῶν ἀσπῶν ιδεολόγων καὶ τῶν τροτσκιστῶν, πρὶν εἰσχωρήσει καὶ στοὺς κομμουνιστοὺς, παρουσιάζει χονδρικά τὶς ἱδίες «δυσχέρειες» μὲ τὸν ὅρο «προσωπολατρία». Δηλώνει: μιὰ πραγματικότητα ποὺ τὴν ἐμπειρία τῆς ἀπόκτησας, πρῶτοι, ἀναριθμητοὶ κομμουνιστὲς εἶτε μὲ ἄμεσο καὶ τραγικὸ τρόπο, εἶτε ἔμμεσο καὶ μὲ λιγότερη ἢ περισσότερη βαρύτητα. Πάντως, κι αὐτὴ ἡ ὀνομασία ἐπιδεικνύει θεωρητικὲς προθέσεις: στὴν περίπτωση τῶν ἀσπῶν ιδεολόγων καὶ τῶν τροτσκιστῶν. Ἀλλὰ δὲν ἐξηγεῖ τίποτε. Γιὰ νὰ βαδίσουμε πρὸς μιὰ μαρξιστικὴ ἐξήγηση, γιὰ νὰ μπορέσουμε νὰ θέσουμε τὸ πρόβλημα τῆς ἐξήγησής αὐτῶν τῶν γεγονότων, τὸ ἐλάχιστο ποὺ μπορεῖ νὰ γίνῃ εἶναι νὰ δοκιμάσουμε μαρξιστικὲς ἔννοιες καὶ νὰ δοῦμε ἂν ταιριάζουν. Γι' αὐτὸ τὸ λόγο προτείνω τὴν ἔννοια τῆς «παρέκκλισης», ποῦ, αὐτὴ, εἶναι «ὑπαρκτὴ» στὴ μαρξιστικὴ-λενινιστικὴ θεωρία. Ἔτσι, ἀρχικά, θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ μιλάει γιὰ «σταλινικὴ» παρέκκλιση: καὶ λέμε ἀρχικά, γιατί τὸ νὰ μιλάς γιὰ παρέκκλιση σὲ ὅποιο ὄνομα ἀναγκαστικά, στὸ ἐπόμενο ὅτιμα, νὰ τὴν χαρακτηρίσεις, νὰ πεις σὲ τί συνίσταται, καὶ πάντοτε μὲ μαρξιστικοὺς ὅρους. Ἐνὰ πράγμα πρέπει νὰ εἶναι ξεκάθαρο μ' αὐτὲς τὶς ὑποδείξεις: ὅτι τὸ νὰ μιλάμε γιὰ μιὰ «σταλινικὴ» παρέκκλιση δὲν σημαίνει πῶς τὴν ἐξηγοῦμε δι' ἑνὸς ἀτόμου ποὺ θὰ ἔταν ἡ «αἰτία» τῆς. Τὸ ἐπιθετο δηλώνει βέβαια ἓνα ἱστορικὸ πρόσωπο, ἀλλὰ πᾶν ἀπ' ἑλὰ μιὰ ὀρισμένη περίοδο τοῦ διεθνοῦς ἐργατικοῦ Κινήματος.

μιὰ στιγμή νὰ ξαναφτιάξουμε αὐτὸ ποὺ χρόνια καὶ χρόνια ἔχουν χαλάσει — ἡ θέση αὐτὴ δὲν εἶναι μαρξιστικὴ βέβαια, ὑπάρχουν μερικὰ ἱστορικὰ οἰκοδομήματα τόσο σφηνωμένα στὸ ἀντιστήριγμα τῶν πλαϊνῶν σπιτιῶν ποὺ τὰ περιστοιχίζουν καὶ τὰ συγκρατοῦν, ποὺ δὲν μπορεῖ κανεὶς ἀπλὰ καὶ θάναυσα νὰ «χώσει τὸ νυστέρι στὸ ψαχνό» γιὰ νὰ τ' ἀφήσει ἐλεύθερα στὸν καθαρὸ ἀέρα: καὶ τότε πρέπει νὰ προχωρεῖ «μὲ προφυλάξεις». Ἀλλὰ κι οἱ προφυλάξεις τοῦ 20οῦ Συνεδρίου!

Ἔτσι ὅπως μᾶς ἀποκαλύφθηκε, μὲ τοὺς ὅρους τῶν ἐπίσημων δηλώσεων, ποὺ ὑποδῆλναν ὀρισμένα γεγονότα χωρὶς ὅμως νὰ καταφέρνουν, ἐλλείψει μαρξιστικῶν ἐξηγήσεων, νὰ ξεχωρίσουν ἀπὸ πολὺ παλιότερες καταγγελίες, τὶς καταγγελίες τῆς ἀστικῆς ιδεολογίας πρὸς ἀντικομμουνιστικὴ καὶ τῆς «ἀντισταλινικῆς» τροτσκιστικῆς θεωρίας· ἔτσι ὅπως μᾶς ἀποκαλύφθηκε, περιχαρῶμένη μονάχα στὶς «παραδιάσεις τῆς σοσιαλιστικῆς νομιμότητος», ἐκεῖ ποὺ οἱ κομμουνιστὲς τῆς ΕΣΣΔ καὶ τοῦ ὑπολοίπου κόσμου εἶχαν μιὰ πολὺ «εὐρύτερη» ἐμπειρία — ἡ «σταλινικὴ» παρέκκλιση δὲν μπορούσε τελικὰ νὰ προσεγγίσει, πέρα ἀπὸ τὴν «κλασικὴ» τῆς ἐκμετάλλευσης ἀπὸ τοὺς ἀντισοβιετικοὺς καὶ τοὺς ἀντικομμουνιστὲς, παρὰ δύο πιθανὲς ἀντιδράσεις. Ἐἴτε μιὰ κριτικὴ ἀπ' τ' ἀριστερά, ποὺ δέχεται νὰ μιλήσει γιὰ παρέκκλιση καὶ ποὺ γιὰ νὰ τὴν χαρακτηρίσει ἐπιδίδεται σὲ μιὰ σοβαρὴ ἔρευνα τῶν θεμελιακῶν ἱστορικῶν τῆς αἰτίων, δηλαδή, κι ἂς μοῦ τὸ συγχωρήσει ὁ Τζὼν Λιούις, ὅχι τοῦ Ἀνθρώπου (ἢ τῆς Προσωπικότητος), ἀλλὰ τῆς Ὑπερδομῆς, τῶν σχέσεων παραγωγῆς, μὲ δυὸ λόγια τῆς κατάστασης τῆς πάλῃ τῶν τάξεων στὴν ΕΣΣΔ — μιὰ κριτικὴ ποὺ τότε, καὶ μόνο τότε, μπορεῖ νὰ μιλήσει ἐν γνώσει τῆς ὅχι μόνο γιὰ τὸ καταπατημένο Δίκαιο ἀλλὰ καὶ γιὰ τοὺς λόγους τῆς καταπάτησής του. Ἐἴτε πάλι μιὰ κριτικὴ ἀπ' τὰ δεξιὰ ποὺ δάλλει περιορισμένα σ' ὀρισμένους ὀψεις τῆς νομικῆς ὑπερδομῆς, καὶ τότε βέβαια μπορεῖ νὰ ἐπικαλεῖται τὸν Ἀνθρώπο καὶ τὰ Δικαιώματά του, καὶ ν' ἀντιθέτει τὸν Ἀνθρώπο στὴν παραβίαση τῶν Δικαιωμάτων του (ἢ τὰ «ἐργατικὰ συμβούλια» νέτα σκέτα στὴ «γραφειοκρατία»). Ὅστόσο τὸ γεγονός εἶναι ὅτι πρακτικὰ ποτὲ δὲν ἀκούσαμε παρὰ μιὰ μόνο κριτικὴ, τὴ δεύτερη. Κι ὁ ἐπίσημος τύπος τῆς κριτικῆς τῆς «λατρείας», τῶν «παραδιάσεων τῆς σοσιαλιστικῆς νομιμότητος», μακριὰ ἀπὸ τὸ νὰ κρατᾷ σ' ἀπόσταση τὸν ἀστικὸ ἀντικομμουνισμό, μακριὰ ἀπὸ τὸ νὰ κρατᾷ σ' ἀπόσταση τὸν τροτσκιστικὸ ἀντισταλινισμό, τοὺς δίνει ἀντίθετα ἓνα ἀνέλεπτο ἱστορικὸ ἐπιχείρημα: σ' αὐτὸν ξαναβρίσκουν κι οἱ δύο τους μιὰ δικαίωση, μιὰ δεύτερη πνοή, μιὰ

δεύτερη ζωή. Πράγμα πού, αξίζει να πούμε παρεμπιπτόντως, έξηγει μιὰ σειρά φαινομενικά παρόδοξων φαινομένων: όπως π.χ., πενήντα χρόνια μετά την Όχτωβριανή Έπανάσταση, και δέκα χρόνια μετά την κινέζικη Έπανάσταση, την ένιςχυση Όργανώσεων που ύφίστανται εδώ και σαράντα χρόνια *χωρίς να έχουν καταφέρει καμιά ιστορική νίκη* (γιατί άλλιώτικα άπ' ότι συμβαίνει με τους σημερινούς «άριστερισμούς», αυτές είναι οργανώσεις, και έχουν θεωρία): πρόκειται για τις τροτσικιστικές Όργανώσεις. Για να μη μιλήσουμε για την «άποτελεσματικότητα» του άστικού άντισοβιετισμού, τριάντα χρόνια μετά το Στάλινγκραντ!

Όπως και νά'χει το πράγμα δέ μάς χρειάστηκε να περιμένουμε πολύ καιρό για να δούμε την επίσημη κριτική της «σταλινικής» παρέκκλισης δια της «προσωπολατρίας» να παράγει τὰ αναπόφευκτα ιδεολογικά της άποτελέσματα μέσα σ' έτούτη τη συγκυρία. Μετά το 20ό Συνέδριο άπλώθηκε ένα καθαρά δεξιό κύμα στους κόλπους των μαρξιστών και κομμουνιστών «διανοουμένων», για να περιοριστούμε άπλά σ' αυτούς, κι όχι μόνο στις καπιταλιστικές χώρες, αλλά και στις σοσιαλιστικές. Δεν μπαίνει, βέβαια, θέμα να δάλουμε σ' ένα τσουβάλι τους διανοούμενους των σοσιαλιστικών χωρών και τους μαρξιστές της Δύσης — κι ακόμα περισσότερο τη μαζική πολιτική διαμαρτυρία του «σοσιαλισμού μ' ά ν θ ρ ώ π ι ο πρόσωπο» των συντρόφων της Πράγας με τόν «άκραιο άνθρωπισμό» του Γκαροντί ή όποιου άλλου. Έκεί πέρα δεν είχαν τὰ ίδια περιθώρια έπιλογής στις λέξεις (κι οί λέξεις δεν είχαν το ίδιο νόημα), ούτε τὰ ίδια περιθώρια έπιλογής στους δρόμους. Έδώ πέρα όμως! Ξαναπήραν άπ' τους σοσιαλδημοκράτες και τους θρησκόληπτους (που μέχρι τότε είχαν πραχτικά κατοχυρωμένο το μονοπώλιό της) την έ κ μ ε τ ά λ λ ε υ σ η των έργων της Νεότητας του Μάρξ, για ν' άντλήσουν άπό κεί μέσα μιάν ιδεολογία του Άνθρώπου, της Έλευθερίας, της Άλλοτρίωσης και της Υπέρβασης, κλπ. — χωρίς ν' άναρωτηθούν αν το σ ύ σ τ η μ α αυτών των όρων ήταν ιδεαλιστικό ή ύλιστικό, αν αυτή ή ιδεολογία ήταν μικροαστική ή προλεταριακή. «Η όρθοδοξία», όπως λέει ο Τζών Λιούις, σχεδόν καταποντίστηκε: όχι τόσο ή «σκέψη» του Στάλιν, που συνέχισε και συνεχίζει ακόμα να διατηρείται άρκετά καλά, μακριά άπ' αυτόν τόν πάταγο, στις δάσεις της, στη «γραμμή» της και σ' όρισμένες πραχτικές της — αλλά άπλούστατα ή θεωρία του Μάρξ και του Λένιν.

Μέσα σ' έτούτες λοιπόν τις συνθήκες «έτυχε» κι εγώ να παρέμβω έπ' εύκαιρία της παρουσίας κάτι σοβιετικών και άνατολικογερμανικών άρθρων «Για το Νεαρό Μάρξ», που μεταφράστη-

καν στα γαλλικά, στην επιθεώρηση «La Pensée» στα 1960, μες στην προσπάθειά μου να καταπολεμήσω, στο μέτρο των δυνάμεών μου και μ' όσα μέσα διάθετα άπ' την κληρονομιά μου, κριτικάροντας όρισμένες ιδέες και θέτοντας όρισμένα προβλήματα, την προοιωνιζόμενη μόλυνση. Είν' αλήθεια. Στην άρχή δεν είμασταν άρκετοί, κι ο Τζών Λιούις έχει δίκιο: κραυγάσαμε «έν τη έρήμω», ή σέ ό,τι όρισμένοι θα θεωρούσαν «έρημο». Πρέπει όμως να φαινόμαστε έπιφυλακτικοί μπροστά σ' αυτό του είδους τις «ερήμους»: ή μάλλον να ξέρουμε να τους δείχνουμε έμπιστοσύνη. Στην πραγματικότητα «έμεις» ποτέ δεν είμασταν μόνοι. Οί κομμουνιστές δεν είναι ποτέ μόνοι.

Προσπάθησα λοιπόν ενάντια στις δεξιές - ιδεαλιστικές έρμηνείες της μαρξιστικής θεωρίας σά «φιλοσοφίας του ανθρώπου», και του μαρξισμού σά θεωρητικού άνθρωπισμού· ενάντια στην κακόβουλη σύγχυση, είτε τη θετικιστική είτε την ύποκειμενιστική, της έπιστήμης και της μαρξιστικής «φιλοσοφίας»· ενάντια στο δεξιό ή άριστερό όπορτουριστικό σχετικιστικό ιστορικισμό· ενάντια στην έβολουσιονιστική άναγωγή της ύλιστικής διαλεκτικής σέ μιá «χεγκελιανή» διαλεκτική· και γενικά ενάντια στις άστικές και μικροαστικές θέσεις, προσπάθησα να υπερασπιστώ, προσπαθήσαμε να υπερασπιστούμε, καλά ή κακά, πληρώνοντας μ' άπερισκεψίες και λάθη, όρισμένες ζωτικές ιδέες που όλες τους μπορούν να συνοψιστούν σέ μιá: στη ριζική ιδιαιτερότητα του Μάρξ, την έπαναστατική του καινοτομία, θεωρητική και πολιτική ταυτόχρονα, άπέναντι σ' εκείνη την άστική και μικροαστική ιδεολογία με την όποία υποχρεώθηκε να σπάσει τους δεσμούς του για να γίνει κομμουνιστής και να ρίξει τὰ θεμέλια της έπιστήμης της ιστορίας, εκείνη με την όποία, ακόμα και σήμερα, όπως και πάντα, χρωστάμε να σπάσουμε τους δεσμούς μας για να γίνουμε, να μείνουμε, ή να ξαναγίνουμε μαρξιστές. Οί μορφές μπορεί ν' άλλαξαν, αλλά το δάθος παραμένει, πάνω άπό 150 χρόνια, ούσιαστικά το ίδιο. Αύτη ή άστική ιδεολογία, ή κυρίαρχη ιδεολογία, που θαράινει μ' όλον της τόν όγκο πάνω στο έργατικό Κίνημα και άπειλεί τὰ πιό ζωντανά του κύτταρα αν αυτό δέ μάχεται άποφασισμένα ενάντιά της άπό τις καθαρά δικές του θέσεις, θέσεις έξωτερικές και ξένες πρὸς αυτήν, σάν προλεταριακές που είναι — αυτή ή άστική ιδεολογία είναι στην πιό ένδόμυχη ούσία της συγκροτημένη άπό το ζεύγος *οικονομισμός/άνθρωπισμός*. Πίσω άπό τις άφηρημένες κατηγορίες της φιλοσοφίας που τού χρησίμευε για φιγούρα, αυτό άκριδώς το ζευγάρι είχα για στόχο στη συνδυασμένη μου έπίθεση ενάντια κ α ι στο θεωρητικό άνθρωπισμό (κι

ονόμαζα θεωρητικό ὄχι μιὰ λέξη, ἢ μερικές φράσεις, ἢ τίποτα μεγαλόσχημες προοπτικές, ἀλλ' ἓνα φιλοσοφικὸ λόγο ὅπου «ὁ ἄνθρωπος» ἀποτελεῖ μιὰ κατηγορία μὲ *θεωρητικὴ λειτουργία*), καί, διαμέσου τῶν χυδαίων μορφῶν τοῦ χεγκελιανισμοῦ ἢ ἐβολουσιονισμοῦ ποὺ ἀποτελοῦν μαζί του ἓνα σῶμα, τὸν οἰκονομισμό. Γιατὶ κανένας (τουλάχιστο κανένας ἐπαναστάτης μαρξιστῆς) δὲν μπορεῖ, μετὰ τὸν Μάρξ, νὰ κάνει λάθος σ' αὐτὸ τὸ θέμα: ὅταν αὐτὲς οἱ ἀνθρωπιστικές λιτανεῖες καταλαμβάνουν, σὲ κατάσταση πλήρους ταξικῆς πάλης, τὸ θεωρητικὸ καὶ πολιτικὸ προσκῆνιο, πίσω τους ἐκεῖνος ποὺ κερδίζει εἶναι ὁ οἰκονομισμός. Ἀκόμα κι ὅταν ἦταν ἐπαναστατικὴ, ἐπὶ φεουδαρχίας, ἡ ἀνθρωπιστικὴ ἰδεολογία ἦταν πάντα βαθύτατα ἀστική. Μέσα σὲ μιὰν ἀστικὴ ταξικὴ κοινωνία ἀνέκαθεν κάλυπτε καὶ πάντοτε καλύπτει οἰκονομικὲς καὶ οἰκονομιστικὲς ταξικὲς πραχτικὲς ποὺ ὑπαγορεύονται ἀπὸ τὶς σχέσεις παραγωγῆς, ἐκμετάλλευσης κι ἀνταλλαγῆς, καὶ ἀπὸ τὸ ἀστικὸ Δίκαιο. Μέσα σὲ μιὰν ἀστικὴ ταξικὴ κοινωνία, ἡ ἀνθρωπιστικὴ ἰδεολογία ὅταν δὲν εἶναι ἓνα ἐπιεσόδιο τῆς πέννας, ἢ κανένα ἄνθος τῆς πολιτικῆς ρητορικῆς, ὅταν εἶναι διαρκὴς κι ὀργανικὴ, κινδυνεύει πάντοτε, μέσα στὶς ἐργατικὲς ὀργανώσεις ποὺ δὲν ἀποφεύγουν τὴ μόλυνσή τους ἀπ' τὴν κυρίαρχη ἰδεολογία, νὰ καλύπτει μιὰν οἰκονομιστικὴ τάση ἀντίθετη στὴ γενικὴ τῆς ἀρχῆς πρὸς τὶς προλεταριακὲς ταξικὲς θέσεις. Μάρτυρας ὁλόκληρη ἡ ἱστορία τῶν Δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου ποὺ καταγγέλληκε ἀπὸ «Τὸ Κεφάλαιο»: πίσω ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο, ἐκεῖνος ποὺ θριάμβευε ἦταν ὁ Μπένθαμ.⁴ Μάρτυρας ὁλόκληρο ἓνα κομμάτι ἀπ' τὴν ἱστορία τῆς Δεύτερης Διεθνούς ποὺ ὁ Λένιν κατάγγειλε τὴν κυρίαρχη τάση τῆς: πίσω ἀπὸ τὸ νεοκαντιανὸ ἰδεαλισμὸ τοῦ Μπερνστάιν ἐκεῖνο ποὺ θριάμβευε ἦταν τὸ οἰκονομιστικὸ ρεύμα. Ποιὸς λοιπὸν μπορεῖ νὰ ἰσχυριστεῖ στὰ σοβαρὰ πῶς ὅλη αὐτὴ ἡ μακριὰ ἱστορία, ὅλες αὐτὲς οἱ συγκρούσεις, ὅλες αὐτὲς οἱ ἀπειλὲς δρῖσκονται ὀριστικὰ πίσω μας, πῶς ξεφύγαμε ἀπ' αὐτὲς μιὰ γιὰ πάντα —πῶς εἴμαστε προστατευμένοι ἀπ' αὐτὲς μιὰ γιὰ πάντα;

Μιλᾶω γιὰ τὸ ζευγάρι οἰκονομισμός/ἀνθρωπισμός. Εἶναι ἓνα ζευγάρι ποὺ οἱ δύο του ὅροι ἀλληλοσυμπληρώνονται· δὲν εἶναι ἓνα ζευγάρι τυχαῖο, ἀλλὰ ὀργανικὸ καὶ ἀδιαχώριστο. Γεννιέται αὐθόρμητα, δηλαδὴ ἀναγκαῖα, πάνω στὴ βάση τῶν ἀστικῶν πραχτικῶν παραγωγῆς κι ἐκμετάλλευσης, καὶ ταυτόχρονα πάνω στὴ

4. Κάρλ Μάρξ, «Τὸ Κεφάλαιο», 1, 1, Δεύτερο Μέρος, γαλλικὴ ἔκδοση τῶν Editions Sociales, τόμ. 1, σελ. 178.

βάση τῶν νομικῶν πραχτικῶν τοῦ ἀστικοῦ Δικαίου καὶ τῆς ἰδεολογίας του, ποὺ καθοσιώνουν τὶς καπιταλιστικὲς σχέσεις παραγωγῆς κι ἐκμετάλλευσης καὶ τὴν ἀναπαραγωγή τους.

Κι εἶναι ἀλήθεια ὅτι ἡ ἀστικὴ ἰδεολογία εἶναι ἐκ βάθρων οἰκονομιστικὴ, κι ὅτι ὁ καπιταλιστὴς ἀντιμετωπίζει τὰ πάντα ἀπὸ τὴ σκοπιὰ τῶν ἐμπορευματικῶν σχέσεων, κι ἀπὸ τὴ σκοπιὰ τῶν ὑλικῶν ὄρων (τῶν ἐμπορευμάτων ποὺ εἶναι τὰ μέσα παραγωγῆς) οἱ ὅποιοι τοῦ ἐπιτρέπουν νὰ ἐκμεταλλεῖται ἐκεῖνο τὸ πολὺ ἰδιαίτερο «ἐμπόρευμα», τὴν ἐργατικὴ δύναμη, ἄρα ἀπὸ τὴ σκοπιὰ τῶν *τεχνικῶν μεθόδων* τῆς ἐξαγωγῆς τῆς ὑπεραξίας (ποὺ ἀποτελοῦν ἓνα σῶμα μὲ τὴν καπιταλιστικὴ ὀργάνωση καὶ τὸν καπιταλιστικὸ καταμερισμὸ τῆς ἐργασίας), ἀπὸ τὴ σκοπιὰ τῆς τεχνολογίας τῆς ἐκμετάλλευσης, τῆς οἰκονομικῆς τῆς «ἀπόδοσης» καὶ ἀνάπτυξης: ἀπὸ τὴ σκοπιὰ τῆς καπιταλιστικῆς συσσώρευσης. Καὶ τί κάνει ὁ ἀστὸς οἰκονομολόγος; Ὁ Μάρξ ἔδειξε ὅτι ἀκόμα κι ὅταν αἰρόταν στὸ ὕψος τοῦ καπιταλισμοῦ, δὲν ἔκανε ἄλλο παρὰ νὰ θεωρητικοποιεῖ τὴν οἰκονομιστικὴ σκοπιὰ τοῦ καπιταλιστῆ, στὴν ἴδια τὴν προσπάθεια τῆς «Πολιτικῆς Οἰκονομίας», ποὺ ὁ Μάρξ *ἔκανε κριτικὴ σὰν τέτοιας, γιατί ἦταν οἰκονομιστικὴ*.

Ἀλλ' εἶναι ταυτόχρονα ἐξίσου ἀληθινὸ ὅτι ἡ ὀργανικὴ ἄλλη ὄψη, τὸ ἀπαραίτητο «κάλυμμα» καὶ ἄλλοθι τούτου τοῦ οἰκονομισμοῦ εἶναι ὁ ἀστικὸς ἀνθρωπισμὸς ἢ φιλελευθερισμός, γιατί ἔχουν τὶς βάσεις τους στὶς ὑλικά ἀδιαχώριστες ἀπὸ τὸν τρόπο λειτουργίας τοῦ ἀστικοῦ Δικαίου κατηγορίες τοῦ ἀστικοῦ Δικαίου καὶ τῆς νομικῆς ἰδεολογίας: τὴν ἐλευθερία τοῦ Προσώπου, δηλαδὴ, τὴν ἐλεύθερη διάθεση τοῦ ἑαυτοῦ του, τὴν ἰδιοκτησία τοῦ ἑαυτοῦ του, τῆς θέλησής του καὶ τοῦ σώματός του (ὁ προλετάριος: προσωπο ἐλεύθερο νὰ πουλήσει τὸν ἑαυτό του!) καὶ τῶν ἀγαθῶν του (ἡ ἰδιωτικὴ ἰδιοκτησία: ἡ ἀληθινὴ, ποὺ καταργεῖ ὅλες τὶς ἄλλες — ἡ ἰδιοκτησία τῶν μέσων παραγωγῆς).

Νὰ ποῖα εἶναι ἡ γενέθλια γῆ τοῦ ζεύγους οἰκονομισμός/ἀνθρωπισμός: ὁ καπιταλιστικὸς τρόπος παραγωγῆς κι ἐκμετάλλευσης. Καὶ νὰ ποῖος εἶναι ὁ δεσμός τους κι ὁ ἀκριβὴς τόπος ὅπου οἱ δύο ἰδεολογίες γίνονται ἓνα ζευγάρι! *τὸ ἀστικὸ Δίκαιο*, ποὺ καὶ τὶς καπιταλιστικὲς σχέσεις πραγματικὰ καθοσιώνει, καὶ τροφοδοτεῖ μὲ τὶς κατηγορίες του τὴν ἀνθρωπιστικὴ καὶ φιλελεύθερη ἰδεολογία, συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς ἀστικῆς φιλοσοφίας.

Ὅταν ὅμως —θὰ πεῖ κανεὶς— αὐτὸ τὸ ἀστικὸ ἰδεολογικὸ ζεύγος εἰσχωρήσει μέσα στὸ μαρξισμό, «ὅταν ἐξακολουθήσει νὰ δίνει τὴ μάχη του, ὄχι πιὰ στὸ δικό του πεδίο, ἀλλὰ στὸ γενικὸ πεδίο

τοῦ μαρξισμού, σὰν ἀναθεωρητισμὸς» (Λένιν), τότε τί ἀπογίνεται; Παραμένει αὐτὸ ποὺ ἦταν πρωτύτερα: μιὰ ἀστική σ κ ο π ι ᾶ, ποὺ ὅμως τώρα «λειτουργεῖ» στοὺς κόλπους τοῦ μαρξισμού. Ὅσο κι ἂν αὐτὸ κάνει ἐντύπωση, σὲ μερικές περιπτώσεις μπορεῖ ὁ ἴδιος ὁ μαρξισμὸς νὰ ἀντιμετωπίζεται κι ἀκόμα καὶ νὰ ἐφαρμόζεται ἀπὸ μιὰν ἀστική σκοπιὰ — ὁλόκληρη ἡ ἱστορία τοῦ ἐργατικοῦ Κινήματος κι οἱ θέσεις τοῦ Λένιν τὸ μαρτυροῦν.⁵ Κι αὐτὸ ὄχι μόνο ἀπὸ τοὺς «ἀπὸ καθέδρας μαρξιστὲς» ποὺ δὲν εἶναι ἄλλο ἀπὸ «θεράποντες» τῆς κυρίαρχης ιδεολογίας, καὶ ποὺ τὸν περιορίζουν σὲ ἓνα πανεπιστημιακὸ λόγο τῆς ἀστικῆς κοινωνιολογίας — ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τμήματα τοῦ ἐργατικοῦ Κινήματος καὶ τοὺς ἡγέτες τους.

Εἶναι μιὰ ὑπόθεση συσχετισμοῦ τῶν δυνάμεων μέσα στὴν πάλη τῶν τάξεων, ἀλλὰ καί, μαζὶ ταξικῆς τ ο π ο θ ῆ τ η σ η ς μέσα στὴν πάλη τῶν τάξεων, μέσα στὴ «γραμμὴ», τὴν ὀργάνωση καὶ τὴς «πραχτικές» τῆς ταξικῆς πάλης τοῦ ἐργατικοῦ Κινήματος. Εἶναι, σὰ νὰ λέμε, μιὰ ἱστορικὴ μορφή ὅπου τὸ π ἄ ν τ ρ ε μ α τοῦ ἐργατικοῦ Κινήματος καὶ τῆς μαρξιστικῆς θεωρίας, ποὺ αὐτὴ καὶ μόνο μπορεῖ νὰ καταστήσει ἀ ν τ ι κ ε ι μ ε ν ι κ ᾶ «ἐπαναστατικὸ» «τὸ Κίνημα» (Λένιν), κάνει βῆμα σημειωτὸν ἢ παραχωρεῖ τὸ προβάδισμα μπροστὰ σ' ἐκεῖνο ποὺ γιὰ νὰ καταλαβαίνομαστε ἴσως νὰ πρέπει νὰ τὸ ὀνομάσουμε κι αὐτὸ «πᾶντρεμα» — ἓνα «πᾶντρεμα» πάντως τελείως διαφορετικὸ ἀπὸ τὸ πᾶντρεμα τοῦ ἐργατικοῦ Κινήματος καὶ τῆς ἀστικῆς ιδεολογίας.

Κι ὅταν εἰσαχθεῖ στὸ μαρξισμό τὸ ζευγάρι οἰκονομισμὸς/ἀνθρωπισμὸς, μετὰ δυσκολίας ἀλλάζει μορφές, ἀκόμη κι ἂν χρειαστεῖ ν' ἀλλάξει ἐν μέρει (καὶ μόνο ἐν μέρει) λεξιλόγιο. Ὁ ἀνθρωπισμὸς παραμένει ἀνθρωπισμὸς μὲ τοὺς σοσιαλδημοκρατικούς του τόνους, ὄχι στὴν πάλη τῶν τάξεων καὶ στὴν κατάργησή της μὲ τὴν ἀπελευθέρωση τῆς ἐργατικῆς τάξης, ἀλλὰ στὴν ὑπεράσπιση τῶν Δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου, τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς δικαιοσύνης, δηλαδή τὴν ἀπελευθέρωση ἢ τὴν ὁλοκλήρωση τῆς «προσωπικότη-τας», σκέτης ἢ «ἀκέραιας». Ὁ οἰκονομισμὸς παραμένει οἰκονομισμὸς κάτω π.χ. ἀπ' τὴν ἔξαρση τῆς ἀνάπτυξης τῶν παραγωγικῶν Δυνάμεων, τῆς «κοινωνικοποίησής» τους (ποιᾶς ἀπ' ὅλες;), τῆς «ἐπιστημονικοτεχνικῆς ἐπανάστασης», τῆς «παραγωγικότητος» κλπ.

Μποροῦμε ὅμως τότε νὰ κάνουμε σύγκριση; Ναί. Καί ν' ἀνακαλύψουμε τί εἶναι ἐκεῖνο ποὺ ἐπιτρέπει, πρὶν ὅπως καὶ μετὰ, νὰ προσδιορίζουμε σὰν ἀστικὸ τὸ ιδεολογικὸ ζευγάρι οἰκονομισμὸς/

5. Πρὸλ. «Μαρξισμὸς καὶ Ἀναθεωρητισμὸς», «Ἡ Χρεωκοπία τῆς Δεῦ-τερης Διεθνούς», «Ὁ Ἀποστάτης Κάουτσκι», κλπ.

ἀνθρωπισμὸς καὶ τὶς πραχτικές του: εἶναι ἡ ὑπεκφυγὴ ἀπὸ κεῖνο ποὺ δὲν συζητιέται οὔτε στὸν οἰκονομισμὸ οὔτε στὸν ἀνθρωπισμὸ, ἢ ὑπεκφυγὴ ἀπὸ τὶς σχέσεις παραγωγῆς καὶ τὴν πάλη τῶν τάξεων.

Ἡ ἀστικὴ τάξη, στὴν ιδεολογία της, καλὰ κάνει καὶ πα ρ α σ ι ω π ᾶ τὶς σχέσεις παραγωγῆς καὶ τὴν πάλη τῶν τάξεων, γιὰ νὰ ἐξάρει τὴν «ἀνάπτυξη» καὶ τὴν «παραγωγικότητα» τὴν ἴδια ὥρα ποὺ ἐξάρει τὸν Ἀνθρώπο καὶ τὴν ἐλευθερία: αὐτὴ εἶναι ἡ δουλειά της, ἐφόσον ἡ παρασιώπηση τούτῃ τὴν ἐξυπηρετεῖ, κι ἐπιτρέπει στὸ ζεύγος οἰκονομισμὸς/ἀνθρωπισμὸς, ποὺ ἐκφράζει τὴν ἀστική σκοπιὰ, νὰ κρύβει, νὰ ἐξασφαλίζει καὶ νὰ ἀναπαράγει τὶς σχέσεις ἐκμετάλλευσης. Ὅμως, τὰ ἐργατικὰ Κόμματα, πρὶν ἀπ' τὴν Ἐπα-νάσταση, ἢ καὶ μετὰ, νὰ πα ρ α σ ι ω π ο ῦ ν (ἢ νὰ ἡμι-παρασιω-ποῦν) κι αὐτὰ τὶς σχέσεις παραγωγῆς καὶ τὴν πάλη τῶν τάξεων καὶ τὶς συγκεκριμένες μ ο ρ φ έ ς τῆς, γιὰ νὰ ἐξάρουν ἐν συνδυα-σμῷ καὶ τὶς παραγωγικὲς Δυνάμεις καὶ τὸν Ἀνθρώπο, αὐτὸ εἶναι ἄλλη ὑπόθεση! Γιατί, ὅταν δὲν πρόκειται ἀπλὰ γιὰ λέξεις ἢ τίποτε ρητορικοὺς λόγους, ἀλλὰ γιὰ συγκροτημένη γραμμὴ καὶ πραχτικὴ, μποροῦμε νὰ στοιχηματίσουμε, ὅπως ἔκανε ὁ Λένιν προ-κειμένου γιὰ τὴ 2η Διεθνή πρὶν ἀπὸ τὸν πόλεμο τοῦ 1914, ὅτι ἡ ἀστικὴ σκοπιὰ μεταδίδεται, μπορεῖ νὰ ἀπειληθεῖ ἢ καὶ νὰ κυριαρ-χήσει πάνω στὴν προλεταριακὴ σκοπιὰ μέσα σ τ ὸ ν ἴ δ ι ο τὸ μαρξισμό.

Ἄλλ' ἀφοῦ ἔγινε λόγος γιὰ τὴ 2η Διεθνή, ἂς ποῦμε μιὰ λέξη μοναχὰ καὶ γιὰ τὴν 3η: γιὰ τὰ δέκα τελευταῖα χρόνια τῆς ὑπαρ-ξῆς της. Γιατί, τέλος πάντων, νὰ μὴ λέμε αὐτὸ ποὺ μᾶς καίει; Γιατί νὰ καθοσιώνουμε μ' ἄλλη μία σιωπὴ τὴν ἐπίσημη σιωπὴ ποῦ, καλυμμένη μ' ἐξηγήσεις ὑπαγορευόμενες ἀπὸ κάποια ἐπιταγὴ ἢ ἀμνηχάνια, βασιλεῦει πάνω σὲ μιὰ περίοδο ποὺ ἔχουμε ζήσει καὶ γνωρίσει τὸν ἥρωισμό, τὸ μεγαλεῖο της καὶ τὰ δράματά της; Γιατί νὰ μὴν προσπαθήσουμε νὰ κα τ α λ ᾶ β ο υ μ ε, παραβλέ-ποντας τοὺς κινδύνους ποὺ ἐπισύρουν τὰ λόγια ποὺ θὰ προφέ-ρουμε, ὄχι μόνο τὶς ἀρετὲς τῆς Διεθνούς Κομμουνιστικῆς Ὁργά-νωσης, ἀλλὰ καὶ τὶς ἀναπόφευκτες ἀ ν τ ι φ ᾶ σ ε ι ς τῶν τοποθε-τήσεών της καὶ τῆς γραμμῆς της (καὶ πῶς, ἄραγε, θὰ μπορούσε νὰ τὶς ἀποφύγει, σὲ μιὰ τόσο τραγικὴ μάλιστα ἐποχή;). Πολὺ φο-βοῦμαι, τελικά, μήπως μιὰ μέρα ἀναγκαστοῦμε ν' ἀναγνωρίσουμε μέσα της τὴν ὑπαρξὴ μιᾶς ὀρισμένης τ ᾶ σ η ς, ποὺ ἐνῶ καθ-

6. Λένιν: στὴ «μετάβαση» ἀπὸ τὸν καπιταλισμὸ στὸν κομμουνισμό, οἱ τά-ξεις ὑφίστανται, ἢ πάλι τῶν τάξεων ὑφίσταται, ἀλλὰ κάτω ἀπὸ νέες μορφές.

λώθηκε ἀπ' τοὺς ἀγῶνες τοῦ Λένιν, δὲν κατάφερε, σὰν ἔφτασε ὁ καιρός, νὰ τεθεῖ ὑπὸ ἔλεγχου καὶ κατέληξε νὰ παίξει σιωπηρὰ μὲς στοὺς κόλπους τῆς ἑνα κυρίαρχο ρόλο. Φοβᾶμαι πραγματικὰ μήπως ἀναβάλουμε γιὰ καιρὸ ἀκόμα, φαινομενικὰ γιὰ λόγους πραγματιστικούς, βαθύτερους ὅμως χωρὶς ἀμφιβολία, νὰ διατυπώσουμε στὰ ἴσια, ὥστε νὰ τὴν ὑποβάλουμε σὶν ἔλεγχου μιᾶς γνήσιας μαρξιστικῆς ἀνάλυσης, «τὴν ὑπόθεσιν» ποὺ σήμερα διακινδυνεύω προσωπικὰ νὰ κάνω, μὲ τὴ μορφή ἀναγκαστικὰ σχηματικῶν προτάσεων:

1. Τὸ διεθνὲς Κομμουνιστικὸ Κίνημα ἐπηρεάστηκε σὲ διάφορους βαθμοὺς καὶ μὲ ποικίλες μορφὲς ἀνάλογα μὲ τὶς χώρες καὶ τὶς ὁργανώσεις, μετὰ τὴ δεκαετία τοῦ '30, ἀπὸ τὶς ἐπιπτώσεις τῆς ἴδιας παρέκκλισης ποὺ προσωρινὰ μποροῦμε νὰ ὀνομάσουμε «σταλινικὴ παρέκκλιση».

2. Τηρουμένων αὐστῆρὰ τῶν ἀναλογιῶν, δηλαδὴ λαμβάνοντας ὑπόψιν μας τὶς οὐσιαστικὲς διαφορὲς, ἀλλὰ ὥστόσο πέρα ἀπὸ τὰ πιὸ εὐδιάκριτα φαινόμενα ποὺ, παρ' ὅλη τὴν ἄκρα σοβαρότητά τους, εἶναι δευτερεύοντα ἀπὸ ἱστορικὴ ἄποψη καὶ ποὺ γενικὰ στὰ κομμουνιστικὰ κόμματα τὰ συγκαταλέγουμε κάτω ἀπὸ τοὺς ὅρους «προσωπολατρία» καὶ «δογματισμός» — ἡ σταλινικὴ παρέκκλιση μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ *στὶς μετασχηματισμένες τῆς μορφῆς* (ποὺ ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὴν κατάστασιν τῆς παγκόσμιας ταξικῆς πάλης, τὴν ὑπαρξὴ ἑνὸς καὶ μόνο σοσιαλιστικοῦ κράτους, καὶ τὴν ἄσκησιν τῆς κρατικῆς ἐξουσίας ἀπὸ τὸ Μπολσεβίκικο Κόμμα) σὰν *μιὰ μορφὴ ὀψιμῆς ἀντιέλιθσεως τῆς 2ης Διεθνούς*: σὰν μιὰ «ἀναζωπύρωση» τῆς κύριας τῆς τάσης.

3. Κι ὅπως ξέρουμε, ἡ κύρια αὐτὴ τάση ἦταν στὸ βάθος τῆς οἰκονομιστικῆς.

Αὐτὴ δὲν εἶναι παρὰ μιὰ ὑπόθεσιν, ποὺ ἐπισημαίνω μόνο τὰ ἐνδεικτικὰ σημεῖα τῆς. Εἶναι φυσικὸ νὰ δάξει φοβερὰ προβλήματα ποὺ τὰ πιὸ ὀφθαλμοφανῆ τους ἔχουν ὡς ἐξῆς: πῶς μιὰ τάση μὲ οἰκονομικὴ κυρίαρχη ὄψη μπόρεσε νὰ συνδυαστεῖ μὲ τὰ γνωστὰ μας ἀποτελέσματα στὴν ὑπερδομή, παράγοντάς τε ἡ ἴδια σὰν μετασχηματισμένες τῆς μορφῆς; Ποιές ἦταν, κατόπιν τούτου, οἱ ὑλικὲς μορφῆς ὑπαρξῆς αὐτῆς τῆς τάσης, ὥστε νὰ παράγει αὐτὰ τ' ἀποτελέσματα μέσα στὴ δοσμένη συγκυρία; Πῶς στάθηκε δυνατό αὐτὴ ἡ τάση, ποὺ ἀπὸ μιὰ ὀρισμένη στιγμή καὶ μετὰ

εἶχε γιὰ κέντρο τῆς τὴν ΕΣΣΔ, νὰ διαδοθεῖ στὸ σῶμα τοῦ Διεθνούς Κομμουνιστικοῦ Κινήματος, καὶ μὲ ποιὲς ὁμοιότητες ἢ διαφορὰς, ἀνάλογα μὲ τὴν περίπτωσιν, στὶς μορφές;

Στὸν ἀναγνώστη ποὺ θὰ παραξενευόταν ἀπὸ τὴ σύγκρισιν ποὺ προτείνω ἀνάμεσα στὸν οἰκονομισμό τῆς 2ης Διεθνούς καὶ τὸν οἰκονομισμό τῆς «σταλινικῆς παρέκκλισης», πρῶτα ἀπ' ὅλα θ' ἀπαντήσω: κοιτάξτε ποιὸς εἶναι ὁ πρῶτος κανόνας ἀνάλυσης ποὺ συνιστᾷ καὶ χρησιμοποιοῖ ὁ Λένιν στὴν ἀρχὴ τοῦ VII κεφαλαίου τῆς «Χρεωκοπίας τῆς 2ης Διεθνούς» καὶ θὰ καταλάβετε μιὰ *παρέκκλιση* μέσα στὴν ἱστορία τοῦ ἐργατικοῦ Κινήματος. Τὸ πρῶτο πράγμα ποὺ ἔχουμε νὰ κάνουμε εἶναι νὰ δοῦμε μήπως «*συνδέεται μὲ κανένα παλιὸ ρεῦμα τοῦ σοσιαλισμοῦ*». Ὁχι λόγῳ κάποιου χυδαίου «ιστορικισμοῦ», ἀλλὰ γιὰτὶ ὑπάρχει μιὰ συνέχεια μέσα στὴν ἱστορία τοῦ ἐργατικοῦ Κινήματος, στὶς δυσκολίες του, τὰ προβλήματά του, τὶς ἀντιφάσεις του, τὶς ὁρθὲς λύσεις του, καὶ ἄρα καὶ *στὶς παρεκκλίσεις του*, κι αὐτὴ εἶναι συναρτημένη μὲ τὴ συνέχεια μιᾶς καὶ τῆς ἴδιας ταξικῆς πάλης ἐναντίον στὴν ἀστικὴ τάξιν, καὶ μιᾶς καὶ τῆς ἴδιας ταξικῆς πάλης (οἰκονομικῆς, πολιτικῆς, *ιδεολογικῆς - θεωρητικῆς*) τῆς ἀστικῆς τάξης ἐναντίον στὸ ἐργατικὸ Κίνημα. Μέσα σ' ἐτούτῃ τὴ συνέχειαν ἔχουν τὸ ἔρεισμά τους οἱ «ὀψιμες ἀντεπιθέσεις» ἢ οἱ «ἀναζωπυρώσεις».

Ἀλλὰ θὰ ἴλεγα ἀκόμα τοῦτο: ὑπάρχουν βέβαια στὶς γενικὲς καὶ σχηματικὲς ὑποθέσεις ποὺ κάνω σοβαρὲς πολιτικὲς ἐπιπτώσεις —πάνω ἀπ' ὅλα, ὅμως, ὑπάρχουν ἐνδεχομένως σοβαρὰ διαφορούμενα, κι αὐτὰ πρέπει πάσῃ θυσίᾳ νὰ τ' ἀποφύγουμε. Κοιτάξτε τὸν Λένιν ποὺ κατὰγγειλε μὲ τὴ στερνὴ ἀδιαλλαξία τὴν ἰδεαλιστικὴ - οἰκονομιστικὴ τάσιν τῆς 2ης Διεθνούς, πῶς ἀντιμετώπισε αὐτὴ τὴν ὁργάνωσιν: ποτὲ δὲν *συρρίκνωσε* τὴ 2η Διεθνή στὴν παρέκκλισή τῆς. Ἀναγνώρισε ὀρισμένους περιόδους στὴν ἱστορία τῆς, διέκρινε τὸ κύριον ἀπὸ τὸ δευτερεύον —καὶ πάντοτε π.χ. παραδέχτηκε μπροστὰ στὸ ἐργατικὸ Κίνημα τὴν ἀξία ὅτι ἀνέπτυξε τὶς ὁργανώσεις τῆς προλεταριακῆς ταξικῆς πάλης, τὰ συνδικάτα καὶ τὰ ἐργατικὰ κόμματα, ποτὲ δὲν ἀρνῆθηκε νὰ τσιτάρει τὸν Κάουτσκι, καὶ νὰ ὑπερασπιστεῖ τὸ φιλοσοφικὸ ἔργο τοῦ Πλεχάνοφ. Ἔτσι δὲν μπορεῖ κι ὁ Στάλιν, γιὰ λόγους ἄπειρα πιὸ ἐμφανεῖς καὶ ἰσχυροὺς, νὰ *συρρίκνωθεῖ* στὴν παρέκκλιση μὲ τὴν ὁποία συνδέουμε τὸ ὄνομά του, κι ἀκόμα περισσότερον στὴν 3η Διεθνή ὅπου καταλήγει, μετὰ τὴ δεκαετία τοῦ '30 νὰ κυριαρχεῖ. Εἶχε ἐπιδείξει ἄλλες ἀρετὲς μπροστὰ στὴν ἱστορία. Κατάλαβε πῶς *ἔπρεπε* νὰ παραιτηθεῖ ἀπὸ τὸ μελλούμενον θαῦμα τῆς «παγκόσμιας ἐπανάστασης», καὶ ἄρα νὰ ἐπιχειρήσει νὰ «οἰκοδο-

μήσει τὸ σοσιαλισμὸς» σὲ μιὰ μόνο χώρα, κι ἔβγαλε τὰ συμπεράσματά του: νὰ τὴν ὑπερασπίσει μὲ κάθε θυσία σὰν τὴ βάση καὶ τὴν ὀπισθοφυλακὴ κάθε σοσιαλισμοῦ στὸν κόσμον καὶ νὰ τὴν κάνει, μὲς στὸν κλοιὸ τοῦ ἱμπεριαλισμοῦ, ἕνα ἀπόρρητο φρούριο, καὶ γι' αὐτὸ τὸ σκοπὸ νὰ τὴν προικίσει πρῶτ' ἀπ' ὅλα μὲ μιὰ θαριὰ διοργανία, ἀπ' ὅπου βγήκαν τ' ἄρματα τοῦ Στάλινγκραντ ποὺ βοηθήσαν τὸν ἥρωικὸ σοβιετικὸ λαὸ σὲ μιὰ μάχη μέχρι θανάτου γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση τοῦ κόσμου ἀπὸ τὸ ναζισμό. Ἡ ἱστορία μας περνάει καὶ ἀπὸ κεῖ. Καὶ μέσα ἀπὸ τὶς διαστρεβλώσεις, τὶς παραμορφώσεις, καὶ τὶς τραγωδίες ἀκόμα αὐτῆς τῆς ἱστορίας, ἑκατομμύρια κομμουνιστῶν ἔμαθαν, ὅσο κι ἂν ὁ Στάλιν τὶς «εἰδασκε» σὰν δόγματα, πῶς ὑπάρχουν *Ἀρχές τοῦ λενινισμοῦ*.

Κι ἂν ἐπιχειροῦμε νὰ μιλήσουμε, παίρνοντας αὐστηρὰ ὑπόψη μας τὶς ἀναλογίες, γιὰ μιὰ ὀψιμη ἀντεπίθεση τῆς 2ης Διεθνούς, πρέπει ὥστόσο νά 'χουμε καλὰ στὸ νοῦ μας πῶς πρόκειται γιὰ μιὰ ἀντεπίθεση σὲ τελείως διαφορετικοὺς καιροὺς, κάτω ἀπὸ τελείως διαφορετικὲς συνθήκες, καὶ βέβαια κάτω ἀπὸ τελείως διαφορετικὲς μορφές ποὺ προφανῶς δὲν μποροῦν νὰ συγκριθοῦνε μεταξύ τους κατὰ γράμμα. Ὡστόσο μποροῦμε, μέσ' ἀπ' αὐτὲς τὶς σημαντικὲς διαφορὲς καὶ τὶς παράδοξες μορφές, νὰ μιλήσουμε γιὰ ἀντεπίθεση ἢ ἐνδυνάμωση ἢ ἀναζωπύρωση μιᾶς ἴδιας στήθας τῆς τάσης: τῆς τάσης μιᾶς οἰκονομικῆς ἀντίληψης καὶ «γραμμῆς», ὅπου συμπεριλαμβάνονται καὶ διακηρύξεις ὡμὰ «ἀνθρωπιστικὲς» («Ὁ ἄνθρωπος, τὸ πολυτιμότερο κεφάλαιο», καὶ τὶς προβλέψεις καὶ τὶς διατάξεις, ποὺ ἔμειναν κενὸ γράμμα, τοῦ σοβιετικοῦ Συντάγματος τοῦ 1936).

Ἄν τὰ πράγματα εἶναι ἔτσι· ἂν ἡ «σταλινικὴ» παρέκκλιση δὲν περιορίζεται μονάχα στὶς «παραβιάσεις τῆς σοσιαλιστικῆς νομιμότητος»· ἂν ὀφείλεται σὲ αἰτίες ποὺ ἔχουν τὶς ρίζες τους πολὺ βαθύτερα μέσα στὴν ἱστορία καὶ μέσα στὴν ἀντίληψη γιὰ τὴν πάλιν τῶν τάξεων καὶ τὴν ταξικὴ τοποθέτηση· κι ἂν ὑποθέσουμε πῶς οἱ Σοβιετικοὶ εἶναι ἀπὸ δῶ καὶ πέρα προφυλαγμένοι ἀπὸ κάθε παραβίαση τοῦ δικαίου— αὐτὸ δὲ σημαίνει πῶς ἐμεῖς, καὶ ἐκεῖνοι καὶ ἐμεῖς, ξεφύγαμε ἀπὸ τὴ «σταλινικὴ» παρέκκλιση (ποὺ οὔτε οἱ αἰτίες της, οὔτε οἱ μηχανισμοί της, οὔτε τ' ἀποτελέσματά της ἀποτελέσαν ποτὲ ἀντικείμενο μιᾶς «συγκεκριμένης ἀνάλυσης» μὲ τὴ λενινιστικὴ ἔννοια, δηλαδὴ μιᾶς μαρξιστικῆς καὶ ἐπιστημονικῆς ἀνάλυσης), μὲ τὴ *θανατοουργὴ ἐνέργεια τῆς καταγγελίας τῆς «προσωπολατρίας»* ἢ μὲ τὴν καρτερικὴ ἀναμονὴ μιᾶς ἐπανόρθωσης ποὺ καμιὰ ἀνάλυση δὲ θά 'χει φωτίσει. Κάτω ἀπ' αὐτὲς τὶς συνθήκες, μ' ὅλα τὰ στοιχεῖα, παλιὰ

καὶ νέα, ποὺ διαθέτουμε, συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς ἐπίσημης σιωπῆς ποὺ τὰ καθοσιώνει, μποροῦμε νὰ στοιχηματίσουμε ὅτι ἡ σταλινικὴ «γραμμὴ», ἀπαλλαγμένη ἀπὸ τὶς «παραβιάσεις» τοῦ «δικαίου», «φιλελευθεροποιημένη» δηλαδὴ —καθὼς ὁ οἰκονομισμὸς καὶ ὁ ἀνθρωπισμὸς πάνε παρέα— καλὰ ἢ κακὰ ἐπιβιώνει μετὰ τὸν Στάλιν, καί, φυσικά, μετὰ τὸ 20ὸ Συνέδριο. Μποροῦμε μάλιστα νὰ συμπεράνουμε πῶς κάτω ἀπὸ τὴν πολυλογία τῶν διαφόρων παραλλαγῶν τοῦ ἐλεγχόμενου ἢ ὄχι «ἀνθρωπισμοῦ», αὐτὴ ἡ γραμμὴ ἀκολουθεῖ μιὰν ἀξιοσέβαστη σταδιοδρομία, μέσα σὲ μιὰ πότε φλύαρη, πότε βουβὴ σιωπῇ, ποὺ κάποτε τὴ σπάει τὸ ξάφνιασμα ἀπὸ μιὰ ἔκρηξη ἢ μιὰ διάσπαση.

Καὶ γιὰ νὰ μὴν παραλείψουμε τὸ παραμικρό, θ' ἀποτολήσω ἀκόμα μιὰ ὑπόθεση ποὺ σίγουρα θὰ «μιλήσει» σ' ἕναν εἰδήμονα τῆς κινέζικης πολιτικῆς ὅπως ὁ Τζὼν Λιούις. Ἄν ἐξετάσουμε ὁλόκληρὴ τὴν ἱστορία μας, πάνω ἀπὸ 40 χρόνια τώρα, μοῦ φαίνεται πῶς κάνοντας τὸν ἀπολογισμὸ (κι ὁ ἀπολογισμὸς δὲν γίνεται εὐκολα) ἡ μόνη ἱστορικὴ «κριτικὴ» (ἀπ' τ' ἀριστερὰ) τῆς οὐσίας τῆς «σταλινικῆς παρέκκλισης» ποὺ μποροῦμε νὰ βροῦμε, καὶ ποὺ ἐπιπλέον εἶναι καὶ σύγχρονη μ' αὐτὴ τὴν παρέκκλιση, στὸ μεγαλύτερό της μέρος δηλαδὴ προγενέστερη ἀπὸ τὸ 20ὸ Συνέδριο, εἶναι μιὰ κριτικὴ συγκεκριμένη στὰ γεγονότα, στὴν πάλιν, στὴ γραμμὴ, στὶς πραχτικὲς, στὶς ἀρχὲς καὶ τὶς μορφὲς τους: ἡ σιωπηρὴ, ἀλλ' ἔμπραχτη κριτικὴ ποὺ συντελέστηκε μὲ τὴν κινέζικη Ἐπανάσταση, μὲς στὶς πολιτικὲς κι ἰδεολογικὲς μάχες τῆς ἱστορίας της, ἀπὸ τὴ Μεγάλῃ Πορείᾳ μέχρι τὴν πολιτιστικὴ Ἐπανάσταση καὶ τὰ ἐπακόλουθά της. Κριτικὴ ἀπὸ μακριά. Κριτικὴ ποὺ δὲν κατονομάζει τὸ ἀντικείμενό της. Πρὸς ἀποκρυπτογράφηση. Κριτικὴ ἀντιφατικὴ ἐπίσης —ἀκόμα καὶ στὴ δυσαναλογία ἀνάμεσα στὰ ἔργα καὶ τὰ κείμενα. Πάντως κριτικὴ ἀπ' τὴν ὁποία μποροῦμε νὰ διδαχτοῦμε, ὥστε νὰ θέσουμε σὲ δοκιμὴ τὶς ὑποθέσεις μας, δηλαδὴ νὰ ἐπιχειρήσουμε νὰ δοῦμε καθαρὰ μέσα στὴ δική μας ἱστορία. Ἀλλὰ κι ἐδῶ ἐπίσης πρέπει, ὀλοφάνερα, νὰ μιλήσουμε μὲ τοὺς ὅρους τάση καὶ ἰδιαίτερες μορφές —χωρὶς ν' ἀφήνουμε τὶς μορφὲς ποὺ τὴν πραγματοποιοῦν νὰ μᾶς κρύβουν τὴν τάση καὶ τὶς ἀντιφάσεις της.

Ἄν, μὲ τὰ μέσα ποὺ διαθέτω, κατάφερα, ἀπὸ πολὺ μακριά, ἔστω καὶ πολὺ ἀχνά, νὰ ἀπηχῆσω αὐτοὺς τοὺς ἱστορικοὺς ἀγῶνες καὶ νὰ ἐπιστημάνω, πίσω ἀπ' τὶς ἰδεολογικὲς τοὺς ἐκφάνσεις, τὴν ὑπαρξὴ μερικῶν πραγματικῶν προβλημάτων, αὐτὸ εἶναι, γιὰ ἕνα κομμουνιστὴ φιλόσοφο, τὸ ἀπλό του καθήκον.

Νὰ λοιπόν, γιὰ νὰ μὴν πᾶμε πιὸ μακριά, μερικὰ ἀπὸ τὰ πολὺ

συγκεκριμένα «ἐρωτήματα» — ὅπου ἡ πολιτικὴ εἶναι ὀλοφάνερη—
ποὺ διακατέχουν τὸν περίγυρο ἑνὸς ἀπλοῦ φιλοσοφικοῦ λόγου πού,
καλὰ ἢ κακὰ, ἔχει ἀρχίσει ἐδῶ καὶ πᾶν ἀπὸ δέκα χρόνια.

Ὁ Τζὼν Λιούις λοιπὸν αὐτὸ δὲν τὸ ὑποπτεύθηκε ποτέ! Κρίμα
γιὰ μᾶς. Τὸ εὐχομαι ὅμως γιὰ κείνον. Γιατὶ θὰ ᾿ταν πολὺ σοβαρό,
καὶ θὰ ᾿χε ἄλλης τάξης σοβαρότητα, ἂν τό ᾿ξερε καὶ δὲν εἶπε
τίποτε: γιὰ νὰ μὴν πέσει φωτιά καὶ τὸν κάψει.

Παρίσι, Ἰούνης 1972

Τζὼν Λιούις

Η ΣΥΖΗΤΗΣΗ ΜΕ ΤΟΝ ΑΛΤΟΥΣΕΡ

Τελικὲς παρατηρήσεις

Μετάφραση

ΓΙΑΝΝΗΣ ΚΡΗΤΙΚΟΣ

Ἡ συζήτηση ποὺ ἀκολούθησε τὰ δυό μου ἄρθρα τοῦ Γενάρη καὶ τοῦ Φλεβάρη τοῦ 1972 καὶ τὴν «Ἀπάντηση» τοῦ Ἀλτουσέρ, ἀποκάλυψε μιὰ μεγάλης σημασίας θεμελιακὴ διαφορὰ στὸν τρόπο προσέγγισης τῶν προβλημάτων. Ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά ἔχουμε αὐτὸ ποὺ ὁ Ἀλτουσέρ θεωρεῖ ὡς «δομικὴ» προσέγγιση, ὅπου βασικὲς ἀρχὲς ἀποσπῶνται ἀπὸ τὴν κοινωνικὴ καὶ οἰκονομικὴ ἐμπειρία καὶ ἀνυψώνονται σὲ λογικὸ σύστημα. Ἡ «ἐπιστημονικὴ» αὕτὴ θεωρία ἔχει τὴν ἀξίωση νὰ χρησιμοποιηθεῖ ἀπὸ τὸ Κόμμα ὡς ὄργανο καὶ ὄπλο του. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά ἔχουμε τὴν πιὸ συγκεκριμένη προσέγγιση ποὺ κάνουν ὁ Μάρξ κι ὁ Λένιν, γιὰ τοὺς ὁποίους ἡ θεωρία ἢ ἡ νόηση εἶναι ἀχώριστη ἀπὸ τὴ δράση. Αὐτὸ μᾶς δίνει ὄχι ἓνα σύστημα, ἀλλὰ μιὰ λογικὴ τῆς κατάστασης. Ἐμεῖς βλέπουμε τὴ διαλεκτικὴ ὄχι σὰν ἓνα ξετύλιγμα τῆς Ἰδέας, ἀλλὰ σὰν τὴν πραγματικὴ σύγκρουση ἀνάμεσα στὰ ἀντίθετα στοιχεῖα τῆς δοσμῆνης ἐνότητος, σύγκρουση ποὺ λύνεται μὲ τὸ πέρασμα ἀπὸ τὴν τωρινὴ φάση σ' ἓνα νέο στάδιο ποὺ γεννιέται. Ὅπως λέει ὁ Μάρξ:

«Ἐμεῖς δὲν ὀρθωνόμαστε ἀπέναντι στὸν κόσμον μὲ μιὰ δογματικὴ ἀρχή, λέγοντας "ἐδῶ εἶναι ἡ ἀλήθεια, γονατίστε ἐδῶ!" Ἐμεῖς ἀπὸ τοῦ ἴδιου τοῦ κόσμου τίς ἀρχὲς ἀναπτύσσουμε γι' αὐτὸν νέες ἀρχές. Δείχνουμε στὸν κόσμον γιὰτὶ ἀγωνίζεται καὶ ὅτι σ' αὐτὴ τὴν κατανόηση θὰ φτάσει εἴτε τὸ θέλει εἴτε ὄχι».¹

Ἔτσι, ἡ δικιά μας ματιὰ εἰσδύοντας πέρα ἀπὸ κείνο ποὺ φαίνεται —τὰ ἐμπειρικὰ γεγονότα— ἀμφισβητεῖ τοὺς ἀστικούς νόμους καὶ ἀρχές, ἀκόμα καὶ τὴν πραγματικότητά ὅπως τὴν βλέπουν οἱ ἄστοι, καὶ γίνεται ἡ γνώση καὶ συνείδηση μιᾶς τάξης ποὺ κινεῖται πρὸς τὴν ἀνάληψη τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας.

Ἡ διαλεκτικὴ δὲν εἶναι μιὰ λογικὴ διαδικασία ποὺ βασίζεται στὴν ἔννοια, ἀλλὰ μιὰ ἱστορικὴ, ἐπαναστατικὴ κίνηση πραγματικῶν ἀνθρώπων ποὺ βρίσκονται σὲ μιὰ συγκεκριμένη κατάσταση,

1. Μάρξ, «Ἀλληλογραφία τοῦ 1843».

που φτάνουν στην κατανόηση αυτής της ιστορικής κατάστασης και αναλαμβάνουν την αναγκαία δράση, που ακολουθεί. Έτσι, όπως είπε ο Μάρξ, «εμείς παύουμε να «έξηγουμε» τον κόσμο και τις αντιφάσεις του, εμείς τον ἀλλάζουμε και ξεπερνούμε αυτές τις αντιφάσεις· ὑπερβαίνουμε (προχωρούμε πέρα από), το σύστημα που τις περικλείει. Αυτός είναι ο ιστορικός ρόλος της εργατικής τάξης και η βάση του ταξικού αγώνα.

Και μια που αυτή είναι η θέση που υποστηρίζω, φαίνεται λίγο παράξενο το ότι ο Άλτουσερ αρχίζει την απάντησή του με το παράπονο ότι άδιαφορῶ για την πολιτική και τον ταξικό αγώνα.

Η σύμπληξη της διαλεκτικής με την καθημερινή πάλη, αυτή η αδιάρρηκτη σύνδεση με το συγκεκριμένο, δεν είναι κάτι που βρίσκουμε μόνο στον ώριμο Μάρξ. Αντίθετα, ο Μάρξ ποτέ δε θεώρησε τη διαλεκτική σαν τη λογική διαδικασία του ξετυλίγματος της Ίδέας όπως έκανε ο Χέγκελ. Ακόμα και στα 1844, προτού γράψει τα «Οικονομικο-φιλοσοφικά Χειρόγραφα», βλέπει τη διαλεκτική σαν τη συνειδητοποίηση από την εργατική τάξη των αντιφάσεων και των κρίσεων του καπιταλιστικού συστήματος, του ρόλου τους στην αναγκαία αλλαγή, του πολιτικού αγώνα που απαιτείται, και λέει για την εργατική τάξη ότι:

«ἀπολυτρώνεται ή ἴδια καὶ φτάνει ὡς τὴν παγκόσμια ἐπικράτηση· προχωράει στὴ χειραφέτηση τῆς κοινωνίας ὡς συνόλου, προσθέτοντας ἔτσι στὴν ἐπαναστατικὴ ἐνεργητικότητά καὶ συνείδηση τῆς δικῆς τῆς θέσης, τὴν καταξίωσή της μέσα στὴν κοινωνία ὡς σύνολο, σὰν ὁ λυτρωτὴς της».²

Αυτὰ δὲ μοῦ φαίνονται νὰ εἶναι τὰ λόγια ἐνὸς νεαροῦ χεγκελιανοῦ ἰδεαλιστῆ που ζεῖ μέσα στὸ νεφελώδη κόσμο τῶν λογικῶν ἀφαιρέσεων ἀπὸ τὶς ὁποῖες ὀφείλει νὰ ξεμπλέξει γιὰ ν' ἀνακαλύψει τὸν πραγματικὸ κόσμο τοῦ ταξικοῦ αγώνα καὶ τῆς πολιτικῆς!

Ἀπὸ τὴν ἀρχή, ὁ Μάρξ ξεκινᾷ ὄχι ἀπὸ τὴν «καθαρὴ Ίδέα», ἀλλὰ ἀπὸ τοὺς «πραγματικούς, δρώντες ἀνθρώπους, πάνω στὴ βάση τῶν διεργασιῶν τῆς πραγματικῆς ζωῆς τους». Οἱ ἀφειρητικές θέσεις του «δὲν εἶναι ἀφαιρέσεις, ἀλλὰ πραγματικὰ ἄτομα, ἡ δραστηριότητά τους καὶ οἱ ὕλικές συνθήκες στὶς ὁποῖες ζοῦν». Αὐτὸ εἶναι τὸ πνεῦμα που διαποτίζει ἰδιαίτερα τὶς μελέτες του γιὰ τὴν οικονομικὴ ἐκμετάλλευση, στὰ «Χειρόγραφα τοῦ 1844», ἐνῶ ἡ

2. Μάρξ, «Εἰσαγωγή στὴν Κριτικὴ τῆς χεγκελιανῆς θεωρίας τοῦ Δικαίου» (1844).

σαφὴς ἀπόρριψη τῶν χεγκελιανῶν ἀφαιρέσεων κατέχει μιὰ κεντρικὴ θέση στὴν «Κριτικὴ» τῆς θεωρίας τοῦ κράτους καὶ τῆς «Φαινομενολογίας τοῦ πνεύματος» τοῦ Χέγκελ (1844).³ Ὅπως γράφει ὁ Ἐνγκελς, «ὁ Μάρξ μᾶς ἔδειξε τὴν ἐξοδο ἀπὸ τὸ λαβύρινθο τῶν «συστημάτων» πρὸς μιὰν πραγματικὴ θετικὴ γνώση τοῦ κόσμου».⁴ Ὁ μαρξισμὸς ἀποδείχνει τὴν ἱστορικὴ διαδρομὴ τῶν ταξικῶν κοινωνιῶν που καταλήγει σὲ ἕναν ἀταξικὸ σοσιαλισμὸ, σὲ μιὰν κοινωνία που ἡ οἰκονομία της «διευθύνεται ἀπὸ μιὰν ἐλεύθερη ἐνωση τῶν παραγωγῶν σύμφωνα με τοὺς δικούς τους στόχους καὶ κάτω ἀπὸ τὸ δικό τους ἔλεγχο».

Τὸ σύστημα τοῦ Άλτουσερ.

Ὁ Άλτουσερ ἀπορρίπτει καὶ τὸν οὐμανισμὸ αὐτῆς τῆς προσέγγισης καὶ τὸν ἱστορισμὸ της, θεωρώντας καὶ τοὺς δυὸ ὡς ἐκφράσεις τοῦ χεγκελιανοῦ ἰδεαλισμοῦ που ὁ Μάρξ ἔχει ἀπορρίψει ἀπὸ καιρὸ. Ἔχουμε ἤδη μιλήσει γιὰ τὸ «θεωρητικὸ ἀντιουμανισμὸ». Μὲ τὸν ὄρο «ἱστορισμός», ὁ Άλτουσερ ἐννοεῖ μιὰ ἐνῦπαρκτη διαλεκτικὴ ἀρχὴ που ξετυλίγεται στὴν πορεία ἀνάπτυξης τῆς κοινωνίας. Πρόκειται γιὰ μιὰν ἄποψη που μερικοὶ μαρξιστὲς —καὶ ἰδιαίτερα ὁ Κάουτσκι— υποστήριξαν καὶ υποστηρίζουν ἀκόμα, ἐνῶ ὁ Μάρξ ἀπόκρουσε κάθε παρόμοια καθολικὴ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας ὡς παραπλανητικὴ προσπάθεια

«μεταμόρφωσης τῆς ἱστορικῆς περιγραφῆς τῆς γένεσης τοῦ καπιταλισμοῦ στὴ Δυτικὴ Εὐρώπη σὲ μιὰν ἱστορικο-φιλοσοφικὴ θεωρία τῆς γενικῆς διαδρομῆς που ἐπιβάλλεται ἀπὸ τὴ μοίρα σ' ὅλους τοὺς λαούς».⁵

Ὁ Άλτουσερ ἀπορρίπτει τὴ θεωρία τοῦ Μάρξ —ὅπως αὐτὴ ἀναλύεται στὸν «Πρόλογο τῆς Κριτικῆς», στὴ «Γερμανικὴ Ίδεολογία» καὶ στὸ «Κεφάλαιο»— γιὰ τὴν ἱστορικὴ πρόοδο τῆς κοινωνίας, ὅπως ἐπίσης ἀπορρίπτει τὴν ἄποψη τοῦ Μάρξ ὅτι οἱ ἀνθρώποι εἶναι ἐκεῖνοι που φτιάχνουν τὴν ἱστορία.

3. Μάρξ, «Κριτικὴ τῆς χεγκελιανῆς διαλεκτικῆς καὶ φιλοσοφίας ὡς συνόλου» (1844).

4. Ἐνγκελς, «Φόνεμπραχ», σελ. 25.

5. Μάρξ-Ἐνγκελς, «Ἀλληλογραφία» (ἀριθ. 167, τοῦ 1877).

- 'Η δική του θεωρία είναι ανιστορική.
- Είναι ανεξάρτητη από κάθε νόμο της κίνησης του καπιταλισμού.
- Είναι ανεξάρτητη από τη δράση του υποκειμένου - ανθρώπου.
- Είναι απαλλαγμένη από αξιολογικές κρίσεις —όπως θεωρείται ότι είναι οι φυσικές επιστήμες— γιατί δεν ενδιαφέρεται για την αυξανόμενη δύναμη του ανθρώπου να εξουσιάζει τη φύση για να ικανοποιεί τις ανθρώπινες ανάγκες.
- 'Αποφεύγει την ιδεολογική διαστροφή της *ἄρνησης*, είτε πρόκειται για την ανθρώπινη προσωπικότητα κάτω από το καπιταλιστικό καθεστώς, είτε ενδεχόμενα για την ἄρνηση αυτής της ἄρνησης όταν ο καπιταλισμός αντικαθίσταται από το σοσιαλισμό.
- Τέλος, απορρίπτει τη διαλεκτική της κοινωνίας ως έννοτητα που αναπτύσσεται μέσα στον έαυτό της. Δεν υπάρχει τέτοια έννοτητα, υπάρχει μόνο ένα ἄθροισμα ανεξάρτητων κι αυτόνομων παραγόντων —οικονομικών, θεσμικών και ιδεολογικών— που οδηγούν στη στιγμή όπου ο «ἐπικαθορισμός» προκαλεί μια μεταβολή μέσα στη δομή της κοινωνίας.

Ο 'Αλτουσέρ απορρίπτει, συνεπώς, αυτό που θεωρεί χεγκελιανές έννοιες, όπως:

«ἄρνηση, διχοτόμηση, ἄλλοτρίωση, αντίθετα, ἄρνηση της ἄρνησης, ἄρση της αντίφασης (*Aufhebung*) κτλ. 'Ολόκληρη ἡ χεγκελιανή διαλεκτική θρίσκειται ἐδῶ μέσα».⁶

Όταν ο Μάρξ λέει ότι έχει «αναποδογυρίσει» τον Χέγκελ, γράφει ο 'Αλτουσέρ, δεν κάνει ἄλλο από το να μετατρέπει αυτές τις έννοιες σε μια μυθολογία που λειτουργεί ασύνειδα μέσα στην ιστορία. Αυτό το σύστημα σφαλμάτων, ισχυρίζεται ο 'Αλτουσέρ, ο Μάρξ ανακάλυψε πώς είναι πλαστό, το ἀπέρριψε ολόκληρο μαζί με την πλαστή φιλοσοφία (ιδεολογία) που το στήριζε, και πέρασε στην καθαρά επιστημονική κατανόηση της κοινωνίας που βρίσκουμε στο «Κεφάλαιο».

«'Ανακάλυψε τελικά την πραγματικότητα της ιδεολογικής σκοτεινότητας που τον είχε τυφλώσει. Κατάλαβε ότι δεν μπορούσε πια να προβάλει γερμανικούς μύθους πάνω σε ξένες πραγματικότητες».⁷

6. 'Αλτουσέρ, «Για τον Μάρξ», σελ. 197.

7. Στο ίδιο, σελ. 82.

Πρόκειται ἐδῶ για μια διαστρέβλωση της σκέψης του Μάρξ σε τούτο ή σε οποιοδήποτε καποινὸ στάδιο. Οἱ έννοιες αυτές ἐμφανίζονται ἐσαρχῆς σε μιὰν ὕλική, κι ὄχι σε μιὰν ιδεολογική και έννοιακή μορφή. Ούτε απορρίπτονται, ἀλλὰ ἐξακολουθοῦν να ὑπάρχουν σ' ὅλη τὴν πορεία της σκέψης του Μάρξ — που είναι ἀκριβῶς μιὰ ἀνὰ πτυξ η: δηλαδή οἱ έννοιες αυτές ἐμπλουτίζονται, ἐξηγοῦνται πληρέστερα και διευρύνονται, ἀλλὰ παραμένουν, στὴν ὕλική τους μορφή, ἡ βάση του ἐν ἐνεργεία μαρξισμού σήμερα.

Ο Μάρξ και οἱ χεγκελιανές έννοιες.

Προχωρούμε τώρα στὴν προσπάθεια ν' ἀποσαφηνίσουμε τὴν πραγματική ἀντιστροφή ἀπὸ τὸν Μάρξ τῶν χεγκελιανῶν έννοιῶν, που ὁ ἴδιος τις θεωρεῖ ὅτι ἔχουν τεράστια και μόνιμη σημασία, ὅταν πάρουν ὕλική ἐκφραση. Ο Μάρξ βλέπει τὸν Χέγκελ ὡς τὸν πρῶτο στοχαστή που

«ἔχει ἐκθέσει τις γενικές μορφές της (διαλεκτικής) κίνησης με τρόπο καθολικό και συνειδητό... Στὴ θετική ἀντίληψη της ὑπάρχουσας κατάστασης πραγμάτων περικλείνει ταυτόχρονα και τὴν ἀντίληψη της ἄρνησής της, τοῦ ἀναγκαίου ἀφανισμού της... Στὴν οὐσία της είναι κριτική κι ἐπαναστατική».⁸

1. *Ἄνθρωπος*: Ο Μάρξ δίνει τὸν ὅρισμό της «οὐσίας» τοῦ ἀνθρώπου ὄχι με ιδεαλιστικούς ὅρους, ἀλλὰ ἀπλῶς σὰν ἀνθρώπου, ὅπως ἔχει διαμορφωθεῖ ἀπὸ τις σχέσεις του με τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους. Ἐπομένως μιὰ «φύση» που ἀλλάζει κι ἀναπτύσσεται καθὼς ὁ ἀνθρώπος μαθαίνει να ἐξουσιάζει τὴ φύση με νέους τρόπους και δημιουργεῖ νέες μορφές κοινωνικής συνεργασίας. Ὅπως τὸ διατυπώνει κι ὁ Λουσιέν Σέβ:

«ἐφόσον ἡ ἀνθρώπινη φύση ἔχει προικιστεῖ με τις ιδιότητες της συγκεκριμένης ιστορικότητας, γίνεται δυνατό να ἀποφεύγονται οἱ ἀφαιρέσεις και ἡ ἀκίνησία της θεολογικής ἡ της καθαρά λογικής έννοιοκρατίας».⁹

8. Μάρξ, Πρόλογος στὴ δεύτερη ἐκδοση τοῦ «Κεφάλαιο».

9. Lucien Sève, «Ο Μαρξισμός και ἡ θεωρία της προσωπικότητας».

Ἡ μαρξική αντίληψη τῆς Ἱστορίας.

2. *Ἴστορία*: Ὁ Μάρξ σαφῶς ἀπορρίπτει τὴν ἀντίληψη τῆς ἱστορίας ποὺ τοῦ ἀποδίδεται ἀπὸ τὸν Ἀλτουσέρ. Θεωρεῖ ὅτι ἡ ἱστορία φτιάχνεται ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο μέσα στὰ διάφορα τεχνολογικά συστήματα, ποὺ τὸ καθένα τους ἀπαιτεῖ μιὰ δική του οἰκονομική, θεσμική καὶ πολιτιστική μορφή. Αὐτὸ συνοψίζεται μὲ τὸν ἀκόλουθο τρόπο στὸν «Πρόλογο τῆς Κριτικῆς τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας»:

«Στὴν κοινωνικὴ παραγωγή τους οἱ ἄνθρωποι ἔρχονται σὲ καθορισμένες (οἰκονομικὲς) σχέσεις... Ὁ τρόπος παραγωγῆς τῆς ὑλικῆς ζωῆς καθορίζει τὴν κοινωνική, πολιτική καὶ πνευματικὴ πορεία τῆς ζωῆς γενικά... Σὲ μιὰν ὀρισμένη βαθμίδα τῆς ἐξέλιξής τους, οἱ ὑλικὲς παραγωγικὲς δυνάμεις ἔρχονται σὲ σύγκρουση μὲ τὶς ὑπάρχουσες σχέσεις παραγωγῆς... Τότε ἔρχεται μιὰ ἐποχὴ κοινωνικῆς ἐπανάστασης. Μὲ τὴν ἀλλαγὴ τῆς οἰκονομικῆς βάσης ἀνατρέπεται ἀργὰ ἢ γρήγορα ὁλόκληρο τὸ τεράστιο ἐποικοδόμημα».

Αὕτῃ εἶναι ἡ θεωρία τῆς ἱστορίας, ποὺ ὁ Ἀλτουσέρ δηλώνει ὅτι «ἔχει προκαλέσει πανωλεθρία μέσα στὸ κίνημα τῆς ἐργατικῆς τάξης»¹⁰ καὶ ποὺ ὁ Λένιν δὲ δέχτηκε τάχα ποτέ. Ἄν τὸ ἔκανε αὐτό, λέει ὁ Ἀλτουσέρ, ἡ Ρώσικη Ἐπανάσταση δὲ θὰ εἶχε γίνεи ποτέ. Ὅπως τόνισα στὰ ἄρθρα μου, ὁ Λένιν τὸ δέχτηκε αὐτό. Τὸ παρέθεσε ὁλόκληρο σὲ κάμποσες ἀπὸ τὶς βασικὲς του πραγματείες. Στὴν ἀπάντησή του ὁ Ἀλτουσέρ παρέλειψε νὰ αἰτιολογήσει τὸν ἰσχυρισμό του, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι θρῖσκόταν σὲ ἀντίφαση μὲ τὰ γεγονότα ποὺ ὅλοι γνωρίζουν.

Ἡ περίληψη τῆς ἀποψῆς τοῦ Μάρξ στὸν «Πρόλογο τῆς Κριτικῆς», ἀποψῆς ποὺ ἐκτίθεται πῶς διεξοδικὰ (ὅσο χρειάζεται γιὰ μιὰ τόσο σύντομη διατύπωση) στὴ «Γερμανικὴ Ἱδεολογία» καὶ στὰ «Grundrisse», περιέχει ὅλες τὶς βασικὲς ἀρχὲς ποὺ ὁ Ἀλτουσέρ ἀπορρίπτει: *ἀλλοτρίωση, ἄρνηση, ἄρνηση τῆς ἄρνησης καὶ ὑπερβάση*.

10. Ἀλτουσέρ, «Διαβάζοντας τὸ "Κεφάλαιο"».

Ὁ Μάρξ γιὰ τὴν ἀλλοτρίωση.

Ἔτσι τὴ χεγκελιανὴ ἀλλοτρίωση τῆς ἀνθρώπινης ὑπαρξῆς ὁ Μάρξ τὴ βλέπει σὰν τὴ μοῖρα τοῦ ἀνθρώπου στὸν καπιταλισμό. Ὁ καπιταλισμὸς ἀρνιέται τὴν προσωπικότητα καὶ τὴν ἐλευθερία καὶ καταντᾷ τὸν ἄνθρωπο ἐμπόρευμα, ἄθურμα τῶν οἰκονομικῶν νόμων τῆς ἐμπορευματικῆς οἰκονομίας. Αὕτῃ εἶναι ἡ ἀλλοτρίωση, καὶ εἶναι οἰκονομικὴ καὶ ὄχι ἐννοιακὴ ὅπως στὸν Χέγκελ. Ἡ ἄρνηση εἶναι παρεμπόδιση καὶ ματαίωση τῆς παραγωγικῆς διαδικασίας καὶ τῆς ἱκανοποίησης τῶν ἀνθρώπινων ἀναγκῶν, λόγω τῶν ἀναπτυσσόμενων ἀντιφάσεων τοῦ καπιταλισμοῦ. Τὴν ἄρνηση αὕτῃ, τὴν ἀρνιέται μὲ τὴ σειρά τῆς ἡ μετάβαση στὸ σοσιαλισμό. Ἐνῶ ὅμως γιὰ τὸν Χέγκελ ἐπρόκειτο οὐσιαστικὰ γιὰ μιὰν ἀνώτερη βαθμίδα τῆς συνείδησης, γιὰ μιὰν παραπέρα ἀνάπτυξη τῆς ἐννοίας (ἐκφρασμένης φυσικὰ στὴν ἱστορία), γιὰ τὸν Μάρξ πρόκειται γιὰ ἓνα μόνο πράγμα: γιὰ τὴν ὑλικὴ καὶ ἱστορικὴ χειραφέτηση τοῦ ἀνθρώπου μέσω τῆς ἐπαναστατικῆς δράσης. Αὕτῃ εἶναι ἡ «ὑπέρβαση» τῆς παρούσας κατάστασης, «ὅλων τῶν συνθηκῶν ὅπου ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἓνα ταπεινωμένο, σκλαβωμένο, ἐγκαταλειμμένο καὶ περιφρονημένο πλάσμα». Κι αὕτῃ εἶναι ἡ ἀποψη τοῦ Μάρξ τόσο στὰ 1843 ὅσο καὶ στὰ 1873, καὶ στὰ 1883, τόσο στὴν «Κριτικὴ τῆς χεγκελιανῆς φιλοσοφίας τοῦ Δικαίου», ὅσο καὶ στὴ «Γερμανικὴ Ἱδεολογία» καὶ στὸ «Κεφάλαιο». Καὶ δὲν εἶναι ἀπλῶς οἱ λέξεις ποὺ μοιάζουν ἀλλὰ ἡ ἴδια ἡ πραγματικότητα: ἡ ἐκμετάλλευση καὶ ἡ χειραφέτηση.

Ὅπως παρατηρεῖ καὶ ὁ Σέβ, ὁ Μάρξ ἔχει πάντα μιὰ συγκεκριμένη ἀναφορὰ γιὰ τὴν καθεμιὰ ἀπ' αὐτὲς τὶς ἐννοίες, ποὺ δὲν εἶναι ποτέ ἰδεαλιστικὲς κι ἀφηρημένες, ποτέ ἀπλῶς ἐννοιακὲς καὶ ἰδεολογικὲς.

«Ἡ συγκεκριμένη πραγματικότητα τῆς ἀλλοτρίωσης παίρνει τὴ μορφή τῆς ἀποπροσωπισμένης ὑποταγῆς τοῦ ἀνθρώπου στοὺς νόμους τῆς ἀγορᾶς».¹¹

Αὐτὸ εἶναι ἐπίσης τὸ βασικὸ θέμα τοῦ «Κεφαλαίου», ποὺ

«ἐπαναλαμβάνει κατὰ λέξη τὴν περιγραφή τῆς ἀλλοτρίωσης στὰ "Χειρόγραφα τοῦ 1844"». Τώρα ὅμως ἔχει τὴν πλήρη ἐξήγηση σχετικὰ μὲ τὴν ἀπόσπαση τῆς ὑπεραξίας

11. Lucien Sève, «Ὁ μαρξισμὸς καὶ ἡ θεωρία τῆς προσωπικότητας».

καὶ τὸ φετιχισμό τοῦ ἐμπορεύματος, πηγαίνοντας βαθύτερα στὴν πραγματικότητα ποὺ τόσο πειστικά εἶχε περιγραφεῖ νωρίτερα».¹²

Δὲν μπορεῖ πιά κανεὶς νὰ ἰσχυρίζεται ὅτι τὰ «Χειρόγραφα τοῦ 1844» θεωροῦν τὸν ἄνθρωπο σὰν καθαρὴ ἔννοια καὶ τυλιγμένο μέσα σὲ καθαρὰ φιλοσοφικὲς ἀφαιρέσεις καὶ ὅτι τὸ λάθος αὐτὸ πρέπει νὰ ξεπεραστεῖ καὶ ν' ἀποκρουστεῖ ἀπὸ τὸν ἐπιστημονικὸ ρεαλισμό, ὅταν στὴν πραγματικότητά ὁ Μάρξ, στὰ δοκίμια αὐτά, δείχνει ὅλο τοῦ τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὶς οἰκονομικὲς καὶ ὕλικες συνθήκες τῆς ἐκμετάλλευσης τοῦ ἀνθρώπου, περιγράφοντας τὸ πῶς ἡ μισθωτὴ ἐργασία ἐκμεταλλεύεται καὶ φθείρει τὸν ἐργάτη. Τὸ θέμα τοῦτο ἀναπτύσσεται στὰ ἀκόλουθα μέρη τοῦ ἔργου: I) Μισθός, II) Τὸ κέρδος τοῦ κεφαλαίου, III) Ἡ συσσώρευση τοῦ κεφαλαίου, IV) Ὁ συναγωνισμός, V) Ἡ δύναμη τοῦ χρήματος, κτλ. κτλ.

Ἡ πραγματικότητα τῆς χειραφέτησης τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τοὺς σιδερένιους νόμους τῆς ἀγορᾶς, ποὺ τὸν ἔχουν μετατρέψει σὲ ἐμπόρευμα, εἶναι τὸ θέμα ὅχι μόνο τῶν «Χειρογράφων τοῦ 1844» ἀλλὰ καὶ ὅλων τῶν κατοπινῶν ἔργων τοῦ Μάρξ, μαζί καὶ τοῦ «Κεφαλαίου». Ἐδῶ, ἂν καὶ ὁ ὅρος ἀλλοτρίωση ἔχει ἀντικατασταθεῖ μὲ τὸν ὅρο φετιχισμός τοῦ ἐμπορεύματος, ἡ ἔννοια παραμένει ἡ ἴδια. Ἡ ἀλλοτρίωση, καὶ ἡ χειραφέτηση τοῦ ἀνθρώπου ποὺ ἀκολουθεῖ, ἀποτελοῦν τὴ βάση τοῦ ἔργου τῆς ζωῆς τοῦ Μάρξ:

«Ἄν ὁ μαρξισμός ἀπογυμνωθεῖ ἀπὸ τὴν ἔγνοια τοῦ γιὰ τὸν ἄνθρωπο στὴν κοινωνία, γιὰ τὴ χειραφέτησή του ἀπὸ τὴν «καπιταλιστικὴ ἀποπροσώπηση» καὶ τοὺς οἰκονομικοὺς νόμους τοῦ καπιταλισμοῦ, ἂν διαγραφεῖ ἀπὸ τὸ μαρξισμό ἡ ἔννοια ἄνθρωπος καί, κατὰ συνέπεια, κάθε θεωρητικὴ μελέτη τῆς σχέσης ἀνάμεσα στὸν τρόπο παραγωγῆς καὶ τοὺς πραγματικοὺς ἀνθρώπους, τότε γίνεται ἐντελῶς ἀδιανόητη ἡ πάλι τῶν τάξεων, ὁ μαρξισμός στὸ σύνολό του».¹³

Ὁ Ἄλτουσερ τονίζει διαρκῶς ὅτι ἀπὸ τὸ 1857 καὶ πέρα δὲν ὑπάρχει ἵχνος χεγκελιανῶν ἐννοιῶν, ὅπως ἡ «ἀλλοτρίωση». Δυστυχῶς γι' αὐτὸν ἀκριβῶς τὸ 1857, στὸ «Περίγραμμα» —ποὺ μόνο ἡ Εἰσαγωγή του φαίνεται νὰ τοῦ εἶναι γνωστὴ— τὸ θέμα τῆς ἀλλο-

12. Στὸ ἴδιο.

13. Στὸ ἴδιο.

τρίωσης ἀναπτύσσεται πληρέστερα ἀπὸ παντοῦ ἀλλοῦ καὶ ὁ ἴδιος ὁ ὅρος ἀλλοτρίωση ἐμφανίζεται καμιά τριακοσαριὰ φορές. Κι ἐδῶ ἐπίσης ὁ ἀνθρωπισμός εἶναι τὸ κύριο θέμα:

«Ὅταν τὸ στενὸ ἀστικὸ περίβλημα ἔχει ἀφαιρεθεῖ, τί εἶναι ὁ πλοῦτος, ἂν ὅχι ἡ καθολικότητα τῶν ἀτομικῶν ἀναγκῶν, ἱκανοτήτων, ἀπολαύσεων, παραγωγικῶν δυνάμεων κτλ. ποὺ παράγονται μέσα στὴν καθολικὴ ἀνταλλαγή; Τί εἶναι, ἂν ὅχι ἡ πλήρης ἀνάπτυξη τῆς ἐξουσίας τοῦ ἀνθρώπου πάνω στὶς δυνάμεις τῆς φύσης — τόσο τῆς δικῆς του, ὅσο καὶ τῆς ἐξωτερικῆς φύσης; Τί εἶναι, ἂν ὅχι ἡ ἀπόλυτη τελειοποίηση τῶν δημιουργικῶν του τάσεων, δίχως ἄλλες προϋποθέσεις ἐκτὸς ἀπὸ τὴν προηγούμενη ἱστορικὴ ἐξέλιξη ὅλων τῶν ἀνθρώπινων δυνάμεων αὐτῶν καθευατῶν, ποὺ δὲν ἔχουν μετρηθεῖ μὲ κανένα ἀπὸ πρὶν καθιερωμένο μέτρο — σὰν αὐτοσκοπός; Τί εἶναι αὐτό, ἂν ὅχι μιὰ κατάσταση ὅπου ὁ ἄνθρωπος δὲν ἀναπαράγει τὸν ἑαυτό του σὲ καμιά καθορισμένη μορφή, ἀλλὰ παράγει τὴν ὁλότητά του; Ὅπου δὲ γυρεύει νὰ παραμείνει κάτι μορφοποιημένο ἀπὸ τὸ παρελθὸν ἀλλὰ βρίσκεται μέσα στὴν ἀπόλυτη κίνηση τοῦ γίνεσθαι;»¹⁴

Ἡ διαλεκτικὴ τῆς κοινωνικῆς ἀλλαγῆς.

Ὁ «δομικὸς μαρξισμός» τοῦ Ἄλτουσερ θεωρεῖ τὴν ἀλλαγὴ ὡς μιὰ σειρά «μετασχηματισμῶν» μέσα στὴ βασικὴ δομὴ τῆς κοινωνίας, μετασχηματισμῶν ποὺ προέρχονται ἀπ' αὐτὸ ποὺ ὁ ἴδιος ὀνομάζει «ἐπικαθορισμό». Αὐτὸς ἀντικαθιστᾷ τὸν τύπο ἐκείνου τῆς διαλεκτικῆς ἀλλαγῆς ποὺ περιγράφεται στὸν «Πρόλογο τῆς Κριτικῆς τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας» (ποὺ ἔχουμε ἀναφέρει πρὶ πάντων) καὶ ποὺ ἀναπτύσσεται διεξοδικότερα στὴ «Γερμανικὴ Ἰδεολογία». Οἱ ἀντιφάσεις ἐμφανίζονται μέσα στὴ δομὴ, ἐξαιτίας τῆς ἀνεξαρτησίας τῶν αὐτόνομων διαδικασιῶν καὶ τῆς ἀλληλεπίδρασής τους. Δὲν ὑπάρχει καθορισμός ἀπὸ τὴ βασικὴ ἀντίφαση μεταξὺ τῶν σχέσεων παραγωγῆς καὶ τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων.

Μιὰ ὁλόκληρη σειρά περιστάσεων ἐπενεργοῦν, ποὺ δὲν ἀποτελοῦν μέρος καμιάς τέτοιας ἀντίφασης.

Ὁ Ἐνγκελς ἀπορρίπτει τὴν ἄποψη τοῦ... Ἐνγκελς, ὅτι σὲ τελευταία ἀνάλυση ὁ οἰκονομικὸς παράγοντας εἶναι ἐκεῖνος ποὺ κα-

14. Marx, *Grundrisse*. Προκαπιταλιστικοὶ σχηματισμοί, σελ. 86.

θορίζει το αποτέλεσμα. Το ἄθροισμα τῶν ἀμοιβαία ἐπηρεαζόμενων γεγονότων δὲν μπορεῖ νὰ πάρει γενικὴ μορφή καὶ τὸ ἀποτέλεσμα δὲν μπορεῖ νὰ προβλεφθεῖ.

Αὐτὸ μᾶς θυμίζει τὴν προειδοποίηση τοῦ Λένιν, νὰ παίρνουμε ὑπόψη τοὺς τυχαίους παράγοντες ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά κι ἀπὸ τὴν ἄλλη τὶς βασικὲς ἐπικουρικὲς ἐξελίξεις ποὺ δημιουργοῦν ἢ ἀποτρέπουν τὶς ἐπαναστάσεις.¹⁵ Ἀλλὰ γιὰ τὸν Λένιν, οἱ ἀναγκασμοὶ ὅροι ἦταν πάντα δευτερεύοντες σὲ σχέση μὲ τὸν ἀποχρώνα λόγο. Ἡ διαφορὰ εἶναι σημαντικὴ. Εἶναι ἀναγκαῖο νὰ εἶσαι τουλάχιστο 18 χρονῶν γιὰ νὰ μπεις σ' ἕνα πανεπιστήμιο, δυστυχῶς ὅμως δὲν εἶναι ἐπαρκὴς ὁρος γιὰ νὰ μπεις. Τὸ βασικὸ εἶναι νὰ ἔχεις περάσει μ' ἐπιτυχία τὶς ἐξετάσεις... Ὅταν πηγαίνεις γιὰ ἐπαναστατικὴ ἀλλαγὴ στὴν κοινωνία, μπορεῖς νὰ συγκεντρώνεις τοὺς ἀναγκασμοὺς ὁρους, τὰ ἐπικουρικὰ γεγονότα, στὴ μεγαλύτερη δυνατὴ ἔκταση, ἂν ὅμως δὲν ἔχουν ἀκόμα ἐπιτευχθεῖ τὰ ὅρια γιὰ τὴν οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη καὶ τὴν πλήρη χρησιμοποίηση τῶν πόρων, δὲ θὰ ὑπάρξει ἐπανάσταση. «Κανένας κοινωνικὸς σχηματισμὸς δὲ χάνεται ποτὲ προτοῦ ἀναπτυχθοῦν ὅλες οἱ παραγωγικὲς δυνάμεις, ποὺ μπορεῖ νὰ χωρέσει». Ἡ κοινωνία ἔχει καταλάβει ὅτι τὸ καπιταλιστικὸ μοντέλο ἔχει ἤδη πᾶει πρὸς πέρα ἀπὸ τὸ σημεῖο, ὅπου ἡ δομὴ μπορεῖ νὰ χρησιμεύει ὡς κατ'ἀλληλο θεωρητικὸ μοντέλο γιὰ τὸν τρόπο παραγωγῆς. Ἡ ἱστορικὴ πραγματικότης ξεπερνᾷ τὴν καπιταλιστικὴ δομικὴ πραγματικότητα καὶ ἡ ἐπαναστατικὴ ἀλλαγὴ εἶναι τώρα δυνατὴ καὶ ἀναγκαῖα.

Ἐπομένως, δὲν πρόκειται ἀπλῶς γιὰ μιὰ παράλληλη σειρὰ γεγονότων, ἀνεξάρτητων τὸ ἕνα ἀπὸ τὸ ἄλλο, καὶ ποὺ φτάνουν τυχαῖα καὶ ταυτόχρονα στὸ ἀκριβὲς σημεῖο ἐξέλιξης ποὺ ἐπισπεύδει ἕνα «μετασχηματισμὸ». «Μετασχηματισμὸς», προσέξτε, γιὰτὶ ἡ δομὴ διαφυλάσσεται ἢ πλουτίζεται χάρις στὴν ἀμοιβαία ἐπίδραση τοῦ μετασχηματισμοῦ της, ποὺ δὲ φέρνει ποτὲ ἀποτελέσματα ἐξωτερικὰ ἀπὸ τὸ σύστημα.

Νόημα καὶ πρακτικὴ δραστηριότητα.

Εἶναι γενικὰ παραδεγμένη ἀρχὴ ὅτι καμιά ὑπόθεση δὲ γίνεται δεκτὴ παρὰ μόνο ἂν μπορεῖ νὰ δοκιμασθεῖ ἀπὸ πείραμα ἢ παραπέρα παρατήρηση, κι ὅτι καμιά θεωρία δὲν μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ

15. Λένιν, «Ἔργα», τόμ. 21, βιβλίο I, σελ. 224, βιβλίο II, σελ. 53.

ἐγκυρὴ πέρα ἀπὸ τὰ ὅρια τῶν τέτοιων δοκιμῶν. Ὁ ἴδιος κανόνας ἴσχυσε πάντοτε καὶ γιὰ τὸ μαρξισμό: δὲν ὑπάρχει θεωρία ποὺ νὰ μὴν εἶναι «τὸ μάτι τῆς πρακτικῆς δραστηριότητος» καὶ ποὺ νὰ μὴν ὑπόκειται ἐπομένως σὲ διαρκὴ ἐπανεξέταση ποὺ ἡ χρῆσις της καθιστᾷ ἀναγκαῖα.

Ὁ Μάρξ προχωράει ὥστόσο πρὸς πέρα. Ὑπάρχει πάντοτε ὁ κίνδυνος νὰ ἐναντιωθεῖ ἡ θεωρία στὴν πρακτικὴ δραστηριότητα ἀκόμα κι ἂν ἡ πρόθεση εἶναι νὰ ἐφαρμοστεῖ στὴν τελευταία. Ὁ κίνδυνος αὐτὸς προέρχεται ἀπὸ τὸν παλιὸ διῆσμο πνεύματος καὶ ὕλης, διανοητικῆς ἐργασίας καὶ φυσικῆς ἐργασίας, ὑποκείμενου κι ἀντικείμενου, διῆσμο ποὺ ὁ Μάρξ τὸν ξεπερνᾷ μὲ τὴν ἔννοια τοῦ σκεπτόμενου σώματος —ὅπου ὕλη καὶ πνεῦμα συμβαδίζουν— μὲ τὴν ἐνότητα διανοητικῆς καὶ φυσικῆς ἐργασίας καὶ μὲ τὸ συνδυασμὸ θεωρίας καὶ πρακτικῆς δραστηριότητος, ποὺ τὸν ὀνομάζει «πράξις». Αὐτὸ σημαίνει πῶς ἡ θεωρία θεωρεῖται πάντοτε ὡς ἕνα πρόγραμμα γιὰ δράση, καὶ πῶς καμιά δράση δὲν εἶναι βιώσιμη ὅταν δὲ βασίζεται στὴ μαρξιστικὴ κατανόηση τῆς συγκεκριμένης κατάστασης. Ἡ πρακτικὴ δραστηριότητα γίνεται τότε μιὰ συγκεκριμένη ἔνωση σκέψης καὶ πραγματικότητος.

Δὲν εἶναι αὕτὴ ἡ μέθοδος τοῦ Ἀλτουσέρ. Ἡ θεωρία γι' αὐτὸν γίνεται «μιὰ πορεία τῆς γνώσης ποὺ συντελεῖται ὁλόκληρη μέσα στὴ σκέψη»,¹⁶ δὲν παρέχει ἀπευθείας τὴν κατανόηση τῆς τρέχουσας κατάστασης, δὲν προσφέρει καμιά ἐπιστημονικὴ στρατηγικὴ καὶ «παύει νὰ εἶναι ἕνας ἐξελισσόμενος καὶ καθοριστικὸς ὁδηγὸς γιὰ τὴν πολιτικὴ δράση». Ὅταν ὁ Ἀλτουσέρ μιλάει γιὰ «θεωρητικὴ πρακτικὴ» δὲν ἐννοεῖ τὴν ἐφαρμογὴ τῆς θεωρίας στὴν πρακτικὴ δραστηριότητα, ἀλλὰ τὴ συνέχιση τῆς θεωρητικῆς ἐπεξεργασίας, τῆς ἀσκησης τῆς θεωρητικῆς δουλειᾶς, ὅπως ἕνας ἀσκεῖται μὲ τὴ Λογικὴ. Δὲν ὑπάρχει ἐδῶ ὁ ἔλεγχος τῆς πράξης, σύμφωνα μὲ τὴν ἐπιστημονικὴ μέθοδο. «Ἡ θεωρητικὴ πρακτικὴ εἶναι τὸ ἴδιο τὸ δικό της κριτήριο, ὅπως γιὰ τὰ μαθηματικά». ¹⁷ Τὸ κριτήριο βρίσκειται ἐξ ὁλοκλήρου μέσα στὴ συνοχὴ καὶ τὴν αὐτάρκεια τῆς ἴδιας τῆς θεωρίας. Μὲ τὸν ἴδιο τρόπο μπορεῖ νὰ ἰσχυριστεῖ κανεὶς ὅτι ἡ ἐγκυρότητα τῆς θεολογικῆς θεωρίας εἶναι θεμελιωμένη στὰ κριτήρια ποὺ παρέχει ἡ θεολογικὴ πρακτικὴ. Γιὰ νὰ τὸ ποῦμε ἀνοιχτά, αὕτὴ εἶναι ἡ τυπικὴ αἰτιολόγηση τῆς κάθε μυθολογίας. Πράγμα ἀπαράδεχτο! Ἡ παραδοσιακὴ μαρξιστικὴ διὰ-

16. Ἀλτουσέρ, «Διαβάζοντας τὸ "Κεφάλαιο"», σελ. 56 (ἀγγλ. μετάφραση).

17. Στὸ ἴδιο, σελ. 59.

κριση και αντιπαράθεση μεταξύ «πρακτικής» και «θεωρίας» γίνεται ολοφάνερα ανόητη αν «πρακτική» σημαίνει απλώς να θεωρητικοποιείς στο κενό. Κι όμως ο Άλτουσερ φαίνεται να μην έχει προσέξει ποτέ ότι για το μαρξισμό ή βάσανος της πρακτικής, της εφαρμογής της θεωρίας στη δράση, υπήρξε εξ αρχής αναμφισβήτητη.

Αν ο μαρξισμός είναι επιστημονικός αυτό σημαίνει ότι δεν είναι μια άφρημένη θεωρητική κατασκευή που στηρίζεται πάνω στην ίδια της έσωτερική λογική, αλλά ένα πρόγραμμα δράσης και, επομένως, υποκείμενος σε συνεχή έλεγχο. Το νόημά του δεν μπορεί να βρίσκεται μέσα στο ίδιο του αυτοαιτιολογούμενο σύστημα. Το νόημα αποκαλύπτεται μόνο στην εφαρμογή εκείνου στο οποίο ή θεωρία μετατρέπει την υπάρχουσα κατάσταση, τα γεγονότα που αυτή σκοπεύει να εξηγήσει. Το άθροισμα των πρακτικών συνεπειών που προκύπτουν απ' αυτήν στην πρακτική δραστηριότητα αποτελεί όλο το νόημα της κάθε θεωρίας.

Κι όσο για το μαρξισμό, πριν απ' όλα δεν είναι μια «δύσκολη φιλοσοφία». Είναι, όπως λέει ο Μάρξ, «η ανακάλυψη της αυτοκριτικής που υπάρχει μέσα στα ίδια τα πράγματα», «το συνειδητό, συστηματικό συμπλήρωμα της έμπειρίας», «η πραγματική κίνηση που καταργεί την παρούσα κατάσταση πραγμάτων».

«Όσο ή ιστορία εξελίσσεται και μαζί μ' αυτήν ο αγώνας των προλεταρίων προσδιορίζεται με μεγαλύτερη σαφήνεια, δεν έχουν πια ανάγκη να αναζητούν μια τέτοια επιστήμη μέσα στα μυαλά τους. Δεν έχουν παρά ν' αντιληφθούν το τί συμβαίνει μπρός στα μάτια τους και να το χρησιμοποιούν σαν δικό τους μέσο».¹⁸

Τού Άλτουσερ ο «μαρξισμός» μοιάζει πολύ με μιαν «επιστήμη μέσα στο μυαλό του».

Κοινωνική αλλαγή και κοινωνική συνείδηση.

Ο Άλτουσερ βλέπει αυτή τη θεωρία ως κτήμα του Κόμματος —νοούμενου σαν μια ομάδα επιλέκτων— που το βοηθάει έτσι να ασκεί την εξουσία εξ ονόματος των εργατών. Στην πραγματικότητα, λέει ο Άλτουσερ, οι εργάτες θα είναι, ακόμα και σε αυτό

18. Μάρξ, «Η αθλιότητα της φιλοσοφίας».

τε στάδιο, κάτω από την κυριαρχία της ιδεολογίας του καπιταλισμού. Γιατί, κατά την άποψη του Άλτουσερ, οι ιδεολογίες δεν είναι ή έκφραση της βασικής ταξικής δομής και της ταξικής κυριαρχίας, αλλά αυτόνομες και παράλληλες, κι επομένως εξακολουθούν να υπάρχουν όπως και πριν. Κατά συνέπεια, οι εργάτες θα συνεχίσουν να είναι προσκολλημένοι στη θρησκεία και στον ατομικισμό, και γι' αυτό, ακόμα και στο σοσιαλισμό, χρειάζεται να έλγουν τα από το φωτισμένο κυβερνών κόμμα.

Ο μαρξισμός, αντίθετα, υποστηρίζει πως η ριζική αλλαγή εξαρτιέται από την αλλαγή της πολιτικής συνείδησης ολόενα και ευρύτερων στρωμάτων της εργατικής τάξης. Ο ρόλος του Κόμματος συνίσταται στο να δημιουργήσει αυτή τη νέα συνείδηση που υπάρχει πάντοτε σαν τάση μέσα στην εργατική τάξη, ενώ στην αστική τάξη, σαν τάξη, ή δυναμική της συνείδησής της περιορίζεται στην αστική ιδεολογία και την πίστη στη μονιμότητα και την τελειότητα των υφιστάμενων ταξικών σχέσεων και οικονομικών νόμων.

Άνθρωπος και ιστορία.

Η εργατική τάξη οφείλει ν' αφομοιώσει τη δική της φιλοσοφία. Διαφορετικά θ' απορροφά αναπόφευκτα τη φιλοσοφία της κεφαλαιοκρατικής τάξης κι αυτό μοιραία θα περιορίζει την αντιληπτικότητα της και θα κάνει ατελέσφορη την ταξική της συνείδηση. Αυτό ακριβώς έννοοι ο Μάρξ όταν έλεγε ότι η εργατική τάξη γίνεται φιλοσοφική και ότι η επαναστατική διαλεκτική που τη φωτίζει γίνεται ύλική δύναμη.

«Η ιστορία δεν κάνει τίποτε, δέ δίνει μάχες. Ο άνθρωπος, ο πραγματικός ζωντανός άνθρωπος είναι εκείνος που κάνει τα πάντα, που αγωνίζεται. Η ιστορία δεν είναι κάτι ξέχωρο που χρησιμοποιεί τον άνθρωπο σ' ένα μέσο για να πετύχει το δικό της σκοπό: η ιστορία δεν είναι τίποτε άλλο παρά η δράση του ανθρώπου που επιδιώκει τους σκοπούς του».¹⁹

Ποιά είναι, επομένως, η κινητήρια δύναμη της κοινωνικής αλλαγής; Ο Άλτουσερ λέει ότι είναι ο ίδιος ο «αγώνας». Ασφαλώς

19. Μάρξ, «Η Άγια Οικογένεια» (Μόσχα 1956), σελ. 156.

έκείνο που μετράει είναι ο λόγος για τον οποίο αγωνίζεται κανείς. Είναι η ανύψωση της ένστικτώδους ταξικής συνείδησης σε συνείδηση της πραγματικής ιστορικής θέσης της εργατικής τάξης, των πραγματικών της συμφερόντων, μ' άλλα λόγια η διείσδυση της θεωρίας στην ταξική συνείδηση. Είναι η *απόφαση να τεθεί τέρμα στην αλλοτριώση, να λυτρωθούν οι αναπιγμένες παραγωγικές δυνάμεις από τα δεσμά τους*, από την τάξη που τις κατέχει και που ενδιαφέρεται μόνο για το χρηματικό κέρδος, να ξεπεραστέι ή καπιταλιστική φάση της ιστορίας,

«ν' ανατραπούν όλες εκείνες οι συνθήκες, όπου ο άνθρωπος είναι ένα ταπεινωμένο, σκλαβωμένο, εγκαταλειμμένο και καταφρονεμένο πλάσμα»...²⁰

«νά... δημιουργηθούν οι όροι όπου θα είναι δυνατό στον άνθρωπο να είναι αληθινά άνθρωποι».²¹

Έλευθερία και αναγκαιότητα.

Η «απάντηση» του Άλτουσερ και τα προβλήματα που ανακίνησε ο Γκόλντστοκ και άλλοι αναφέρονται στο θέμα του ντετερμινισμού και της έλευθερίας. Υποστηρίζεται ότι δεν υπάρχει έναλλακτική στάση απέναντι στο φυσικό νόμο που διέπει το καθετί, παρὰ μόνο η ύποταγή σ' αυτό το νόμο, ότι η έλευθερία μας είναι συναίνεση σ' ό,τι πρόκειται να συμβεί κι ότι, στον κοινωνικό τομέα, κάνοντας το ίδιο, «δίνουμε μια ώθηση στην ιστορία». Όποιαδήποτε υπεράσπιση της «έλευθερίας» άμέσως περνάει για απόπειρα να δράσεις ανεξάρτητα από τις αντικειμενικές δυνάμεις ή κινούμενος από καθαρή δύναμη της θέλησης (βολουταρισμός) να κείναις αυτό που έσύ θέλεις να γίνει. Όταν υποστηρίζουμε ότι με βάθρο τη γνώση μπορούμε να δράσουμε αποτελεσματικά, ενώ όταν μένουμε στην άγνοια βρισκόμαστε κάτω από την τυφλή έξουσία των γεγονότων, κι ότι αυτό είναι έλευθερία, μάς κατηγορούν ότι παραγκωνίζουμε την επιστήμη, ότι είμαστε βουληγοροί ότι παραγ-

Η απλή αλήθεια είναι ότι η αντίθεση δε βρίσκεται ανάμεσα στο έπιστημονικό γεγονός και την έλευθερία, αλλά ανάμεσα στον κα-

20. Μάρξ, «Εισαγωγή στην Κριτική της χειρλελιανής φιλοσοφίας του Δι-
καίου», μετάφρ. Bottomore, Karl Marx, *Early Writings* (1963), σελ. 52.

21. Μάρξ, «Η Άγια Οικογένεια», σελ. 176 (αγγλ. έκδ.).

τα να γκασμό και την έλευθερία. Αν ο έπιστημονικός νόμος δρά δίχως να τον κατανοούμε, είμαστε ανήμποροι. Αν γνωρίζουμε αυτό το νόμο, παύουμε να βρισκόμαστε κάτω από έξωτερικό καταναγκασμό. Μπορούμε να τον χρησιμοποιήσουμε ή μπορούμε ν' ανακαλύψουμε πώς να του ξεφύγουμε, όπως όταν ένας γιατρός εξηγεί πώς ν' αποφεύγουμε τη μόλυνση με το μπόλιασμα ή με άλλο μέσο. Η έλευθερία δεν είναι απόλυτη. Εμείς δε λέμε ότι με σκέτη τη δύναμη της θέλησης και άσχετα από τις υπάρχουσες συνθήκες μπορούμε να κείνουμε, τιδήποτε επιθυμούμε να γίνει πραγματικότητα. Αυτή είναι η «ύπαρξιστική» έλευθερία, που ο Άλτουσερ και ο Γκόλντστοκ αποδίδουν σ' όλους εμάς που επιμένουμε ότι ο έρχομός του σοσιαλισμού εξαρτιέται από «τη θέληση, τη συνείδηση και την πρόθεση των ανθρώπων» (Μάρξ). Ο Μάρξ δηλώνει ότι κανένας νόμος της ιστορίας δε δρά μόνος του ή έστω ότι έξανα γκάζει τη συναίνεσή μας. Απαιτεί την κατανόηση κι εξαρτιέται απ' αυτήν, από τις αποφάσεις, τη θέληση των ανθρώπων, στην περίπτωση μας, της οργανωμένης εργατικής τάξης. Απαιτεί συγκεκριμένα, σήμερα, την ανατροπή της ταξικής ιδιοκτησίας κι έπομένως έναν έντονο πολιτικό αγώνα. Κανένας δεν άγνοεί ούτε τον αγώνα ούτε την πολιτική έκβασή του, αλλά αυτό εξαρτιέται από την ικανότητα κατανόησης και την ενημέρωση της εργατικής τάξης. Ο Μάρξ τόνισε έντελώς ιδιαίτερα τη σημασία αυτής της άφύπνισης για την κατανόηση της ιστορικής πορείας όπου συμμετέχει η εργατική τάξη και που την φέρνει σήμερα μπροστά στο ίδιο το πεπρωμένο της.

Η ιστορία δε φτιάχνεται από τη διαλεκτική ή από την αντίφαση ή από τον αγώνα ή από την οικονομία ή από κάποιον έμφυη νόμο της εξέλιξης, αλλά από μια θεωρητικά φωτισμένη ταξική συνείδηση και —όταν οι συνθήκες είναι ώριμες— από την προκύπτουσα επαναστατική δράση. Ο Μάρξ γράφει σχετικά ότι η φιλοσοφία βρίσκει το υλικό όπλο της στο προλεταριάτο, και το προλεταριάτο βρίσκει το πνευματικό του όπλο στη φιλοσοφία.

Στο σημείο αυτό μια βαθιά διαφωνία φανερώνεται ανάμεσα στους μαρξιστές: ανάμεσα σ' εκείνους που πιστεύουν ότι οι νόμοι της ιστορίας είναι *ανεξάρτητοι από τη νόηση και τη θέλησή μας* κι ότι σπρώχνουν την κοινωνία άκαταμάχητα πρὸς το αναπόφευκτο πέρας στο σοσιαλισμό, και που άρκούνται, έπομένως, στο να βλέπουν τη συνείδηση της εργατικής τάξης ν' ανεβαίνει ένστικτώδικα ως το σημείο της επανάστασης· και σ' εκείνους που, από την άλλη μεριά, βλέπουν την εργατική τάξη σαν κληρονόμο, ένσαρκωτή και έκτελεστή της επαναστατικής διαλεκτικής του Χέγκελ, που

είναι, βασικά, ή μετατροπή του ένστικτώδους στο συνειδητό, σε μια ταξική συνείδηση φωτισμένη από τη θεωρία. Τόσο ο Μάρξ όσο κι ο Λένιν είδαν καθαρά πώς ή πραγματική κινητήρια δύναμη δεν ήταν ο άσυνειδητος φυσικός νόμος με τον οποίο ταυτιζόμαστε, αλλά ή κατανόηση του μεταβατικού χαρακτήρα της υπάρχουσας κοινωνίας και των νόμων της (μια βασικά γεγκελιανή άποψη) και του ρόλου της εργατικής τάξης στην άνατροπή τους. Ο Λένιν πίστευε πως αυτό το επίπεδο συνειδητότητας δεν μπορούσε να πραγματοποιηθεί με βάση την ένστικτώδη ταξική συνείδηση. Και γι' αυτό θεωρούσε απαραίτητο το ρόλο της πρωτοπορίας, όχι για να πάρει τη θέση της εργατικής τάξης, αλλά για ν' άνεβάσει την ταξική της συνείδηση με τη διαφώτιση και την ταυτόχρονη δράση.

Γνώση πάνω στη βάση της έλευθερίας.

Δεν υπάρχει έλευθερία όσο ή ζωή της κοινωνίας διατηρεί τον «πέπλο της του μυστηρίου». Ο ντετερμινισμός παραμένει όσο οι άνθρωποι είναι τυφλοί προς τη συντελούμενη ιστορική αλλαγή.

Ο Άλτουσερ ώστόσο είναι πεισμένος ότι όποιος λείει πως «ο Άνθρωπος φτιάχνει ο ίδιος την ιστορία του» δεν μπορεί να είναι παρά υπαρξιστής και όπαδός του Σάρτρ. Άλλα για τον Σάρτρ ή δημιουργική πράξη είναι μια τυφλή έκλογή. Ένώ για τον Μάρξ πρέπει να βασίζεται στις αντικειμενικές απαιτήσεις της κατάστασης, πράγμα που κατά τον Σάρτρ είναι ντετερμινισμός, όχι έλευθερία. Επιπλέον, για τον Μάρξ, είναι ή στοχασμένη πράξη της τάξης που ιστορική της άποστολή είναι να καταλάβει την έξουσία και να εγκαθιδρύσει το σοσιαλισμό. Το να κατηγορεί κανείς, εκείνους που βλέπουν τον άνθρωπο σαν το δημιουργό της ιστορίας του —στο βαθμό που αύξάνει τις γνώσεις και την έξουσία του πάνω στη φύση, αναπτύσσει τις παραγωγικές δυνάμεις, διαμορφώνει κι αλλάζει τον τύπο των κοινωνικών σχέσεων (δηλαδή το οικονομικό και κοινωνικό σύστημα)— για «υπαρξισμό», είναι πραγματικά ένα δείγμα καθαρής άνοησίας.

Το σφάλμα του ντετερμινιστή είναι ότι δέ βλέπει καμιά διαφορά ανάμεσα στο να είσαι καταναγκασμένος από έξωτερικές δυνάμεις και το να είσαι πεισμένος από μια κανονική διερεύνηση του αίσθητου αντικειμένου. Πρόκειται, ώστόσο, για δυο έντελώς διαφορετικά πράγματα. Η έλευθερία για τον Άλτουσερ και τον Γκόλντστικ φαίνεται να είναι μια άπόφαση που

δεν στηρίζεται καθόλου σε αντικειμενική βάση. Γι' αυτούς, το να έχεις λόγους να άποφασίζεις κάτι σημαίνει να καθορίζεσαι από τις συνθήκες που κατόρθωσες να κατανοήσεις. Ο Μάρξ λείει:

«Οι άνθρωποι φτιάχνουν την ιστορία τους, όχι όμως όπως τους άρέσει. Δέ διαλέγουν οι ίδιοι τις συνθήκες, αλλά είναι ύποχρεωμένοι να εργαστούν πάνω στις συνθήκες, όπως τις βρίσκουν».²²

Κι αυτό είναι ή έλευθερία. Ένώ, αντίθετα, το να μη γνωρίζεις, να μη διαλέγεις σημαίνει να δράς, καταδικάζοντας τους ανθρώπους να ύποφέρουν από τον καταναγκασμό ιστορικών δυνάμεων που δεν έλέγχεις.

Αν οι νόμοι της οικονομίας και της ιστορίας δρουν άνεξάρτητα από μάς, δεν ύπάρχει για μάς άλλη έλευθερία από το να άφεθούμε να μάς παρασύρει το άκαταμάχητο ρεύμα της ιστορίας. Δεν είναι τούτο, όμως, το νόημα της φράσης «Έλευθερία είναι ή γνώση της αναγκαιότητας»! Το πραγματικό της νόημα είναι ότι είσαι έλεύθερος μονάχα αν έχεις ανακαλύψει με το δικό σου μυαλό τί πραγματικά συμβαίνει: ότι βρίσκόμαστε στο σταυροδρόμι της ιστορίας, ότι ή εύκαιρία και ή δυνατότητα της χειραφέτησης και της προόδου είναι μπροστά μας και ότι *άφείλουμε να τις άδράξουμε*. Άλλα ή ιστορία δέ θα κινηθεί προς τα μπρός παρά μόνο αν έχουμε την έξυπνάδα και το θάρρος να το καταλάβουμε αυτό. Δεν ύπάρχει κανένας καταναγκασμός για να κάνουμε τούτο το βήμα. Το να το κάνουμε είναι έξ ολοκλήρου θέμα εύθύνης του κάθε άτομου και της εργατιάς σαν τάξης. Δεν ύπάρχει καμιά άναπόδραστη μοίρα του διαλεκτικού νόμου να φέρει σε πέρας το έργο ενάντια στη θέλησή μας και δίχως έμάς. Η ουσία του ζητήματος είναι, όπως τόνισε ο Μάρξ:

«Είτε ή επαναστατική άνασυγκρότηση της κοινωνίας, είτε ο κοινός άφανισμός των άνταγωνιστικών τάξεων».²³

22. Μάρξ, «Η 18η Μπρυμαίρ του Λουδοβίκου Βοναπάρτη».

23. «Το Κομμουνιστικό Μανιφέστο».

Ἡ συνείδηση ἀντανανκλᾶ ἢ ἀλλάζει τὸν κόσμο;

Ἡ συνείδηση δὲν ἀποδέχεται ἀπλῶς τὸν κόσμο καὶ τὰ μαθήματα τῶν δασκάλων της. Κι ἡ ἴδια διδάσκει τοὺς δασκάλους της κι ἀλλάζει τὴν κατάσταση πραγμάτων πού ἔχει μπροστά της. Ἡ γνώση εἶναι ἐκείνη πού καλεῖ στὴν ἐπαναστατική δράση, ἡ γνώση ὡς κατανόηση τῆς πραγματικῆς κατάστασης, ἐπειδὴ εἶναι ἡ γνώση τοῦ προλεταριάτου, πού οἱ συνθήκες του ἐπηρεάζουν βαθιὰ τὴ γνωστική του ἱκανότητα, ἔτσι πού νὰ βλέπει διαφορετικὰ καὶ πὺ καθαρὰ ἀπ' ὅτι ἡ κυρίαρχη τάξη. Εἶναι κατανόηση τῆς κρίσιμης θέσης τῶν ἐργατῶν, ἓνα ζήτημα ζωῆς ἢ θανάτου. Εἶναι γνώση πού βλέπει γιὰ τὸ ὅς ὁ κόσμος αὐτὸς πρέπει ν' ἀλλάξει καὶ πῶς πρέπει ν' ἀλλάξει, καὶ πού κατὰ συνέπεια κατευθύνεται ὄχι πρὸς τὴν ἀποδοχή τοῦ κατεστημένου ἀλλὰ πρὸς τὸ ξεπέρασμά του. Ὅπως ἀκριβῶς ἡ γνώση ἐνὸς γιαιτροῦ, πού ξέρεي τὴν ἐλαττωματική κατάσταση τοῦ ἀρρώστου του καθὼς καὶ τὴ θεραπεία πού θὰ τὸν βγάλει ἀπὸ τὴν παρούσα του κατάσταση. Πάνω ἀπ' ὅλα, εἶναι γνώση ἀχώριστη ἀπὸ τὴ δράση, πού τὴν ἴδια στιγμή γνωρίζει τὸν κόσμο καὶ ἀλλάζει αὐτὸ πού γνωρίζει. Εἶναι ἡ δράση πού πραγματοποιοῖ τὴν ἀλλαγὴ στὸ ἀντικείμενό της καὶ πού, κατὰ συνέπεια, ἀπαιτεῖ μιὰ νέα κατανόηση τῶν γεγονότων, γιὰ μιὰ νέα δράση. Αὕτη εἶναι ἡ διαλεκτική τῆς γνώσης καὶ τῆς δράσης πού ὁ Μάρξ ὀνομάζει πρᾶξη. Γιὰ μᾶς, εἶναι πρὶν ἀπ' ὅλα κοινωνική γνώση. Εἶναι διαγνωστική, κριτική, ἀναπροσανατολιστική, ἀναδημιουργική καὶ ἀνορθωτική. Μὲ μιὰ λέξη εἶναι ἐπαναστατική.

Γιὰ τὸ σύγχρονο προλεταριάτο, εἶναι ἡ διαλεκτική τῆς ἐξέλιξης τοῦ καπιταλισμοῦ, διαμέσου τῶν ἀντιφάσεων του, πρὸς τὴν ὑπέρβαση τῆς ἀλλοτριωτικῆς, παραλυτικῆς «φετιχοποίησης τοῦ ἐμπορεύματος», τῶν νόμων τῆς ἀγορᾶς, χάρις στὴν ἐπαναστατική δράση τῆς ἐργατικῆς τάξης.

Ἡ ὑπέρβαση ὅμως αὕτη δὲν εἶναι αὐτόματη κι ἀναπόφευκτη: ἐξαρτῆται ἐξ ὁλοκλήρου ἀπὸ τὴ γνώση, τὴν ἀπόφαση καὶ τὴν ἐνεία δράση — τὴν ἀπαραίτητη κινητήρια δύναμή της. Ἡ θεωρία ὀφείλει ν' ἀναπτύξει μιὰν ἄρτια ἐρμηνεία τοῦ κόσμου προτοῦ γίνῃ ἱκανὴ νὰ τὸν ἀλλάξει. Ἄν ὅμως εἶναι ἀποτελεσματική σὰ θεωρία, τότε αὐτοκαταργεῖται σὰν καθαρὴ θεωρία πού ἀντανανκλᾶ τὴν πραγματικότητα κι ἀρχίζει νὰ καθορίζει τὸ πλάσιμο μιᾶς νέας πραγματικότητας.

Ἡ παραδοσιακὴ φιλοσοφία — καὶ ὁ Ἄλτουσερ εἶναι παραδο-

σιακὸς μ' αὕτην ἀκριβῶς τὴν ἔννοια — προϋποθέτει μιὰν ὀρισμένη ἀπόσταση μετὰ τῆς πραγματικότητας καὶ τῆς θεωρητικῆς της ἐρμηνείας — τοῦ «συστήματος» τῆς μαρξιστικῆς σκέψης. Ὁ μαρξισμὸς ὅμως θεωρεῖ ὅτι ἡ ἀπόσταση αὕτη καλύπτεται μέσα στὴν

«ἀποκάλυψη τῶν στιγμῶν τῆς ἐπικαιρότητας, πού εἶναι ἡ οὐσία τῆς διαλεκτικῆς γνωστικῆς ἱκανότητας».²⁴

Ἡ θεωρία παύει νὰ εἶναι ἀντανάκλαση τῆς πραγματικότητας καὶ γίνεταί ἐνέργεια πού δρᾷ πάνω στὴν πραγματικότητα. Αὐτὸ ὅμως δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ παρὰ μόνον ὅταν ἡ ἐργατικὴ τάξη θὰ ἔχει ἀναπτυχθεῖ ἀρκετὰ ὥστε νὰ κατανοήσει καλὰ τὴν κατάστασή της:

«Ἡ ἀναμόρφωση τῆς συνείδησης δὲ σημαίνει τίποτε ἄλλο παρὰ ὅτι γνωρίζουμε τὸν κόσμο μαζί μὲ τὴ συνείδησή του, πού δὲν εἶναι σαφῆς ἀπέναντι στὸν ἑαυτό της, ὅτι τὸν ἀφωπνίζουμε ἀπὸ τὸ ὄνειρο πού βλέπει γιὰ τὸν ἑαυτό του, ὅτι ἐξηγοῦμε στὸν κόσμο τὴ φύση τῶν ἰδίων του τῶν πράξεων.

Τὸ σύνθημά μας πρέπει νὰ εἶναι: μιὰ ἀναμόρφωση τῆς συνείδησης ὄχι μὲ δόγματα, ἀλλὰ μὲ μιὰν ἀνάλυση τῆς μυστικιστικῆς συνείδησης πού εἶναι ἀσαφῆς πρὸς τὸν ἑαυτό της, εἴτε εἶναι θρησκευτική εἴτε πολιτική. Μόνο τότε θ' ἀποκαλυφθεῖ ὅτι ὁ κόσμος ἦταν ἀπὸ καιρὸ κάτοχος αὐτοῦ τοῦ ὁνείου γιὰ κάτι πού μπορεῖ νὰ πραγματοποιηθεῖ μόνον ὁ κόσμος τὸ συνειδητοποιήσει. Τότε, θὰ φανερωθεῖ τελικὰ ὅτι ἡ ἀνθρωπότητα δὲν σχεδιάζει νὰ καταπιαστεῖ μ' ἓνα νέο ἔργο, ἀλλὰ πραγματοποιεῖ ἐνσυνείδητα τὸ παλιὸ της».²⁵

Πράξη σημαίνει γιὰ τὸν Μάρξ ἓνα ἐργαλεῖο γιὰ τὴν ἀλλαγὴ τῆς πορείας τῆς ἱστορίας καὶ ταυτόχρονα ἓνα σχέδιο ἱστορικῆς ἀξιολόγησης γιὰ τὴ μετάπλαση τῶν συνθηκῶν. Τὸ κοινωνικὸ περιεχόμενο αὐτοῦ τοῦ τρόπου γνώσης γίνεται ὀλοφάνερο ἀν ἀκολουθεῖται μὲ συνέπεια. Ἡ πράξη ἐπαναστατικοποιεῖ τὴν ὑφιστάμενη πραγματικότητα διαμέσου τῆς ἀνθρώπινης δράσης. Φυσικά,

24. Λένιν, «Φιλοσοφικὰ Τετράδια», «Ἔργα», τόμ. 38, σελ. 158.

25. Ἀπόσπασμα ἀπὸ ἐπιστολὴ, πιθανῶς ἀπευθυνόμενη στὸν Ροβίκε, πού δημοσιεύθηκε στὰ «Γερμανο-γαλλικὰ Χρονικά» τὸ 1844. Μεταφράστηκε ἀπὸ τοὺς Easton καὶ Guddat, *Writings of the Young Marx*, σελ. 203-215, καθὼς καὶ ἀπὸ τὸν S. Avineri στὸ *Social and Political Thought of Karl Marx*, σελ. 138.

τὸ ὄπλο τῆς κριτικῆς δὲν μπορεῖ ν' ἀντικαταστήσει τὴν κριτικὴ τῶν ὄπλων.

«Ἡ ὕλική δύναμη μπορεῖ ν' ἀνατραπεῖ μόνο μετὰ τὴν ὕλική δύναμη. Ἀλλὰ ἡ θεωρία γίνεται ὕλική δύναμη ὅταν κατακτήσει τὶς μάζες».²⁶

Marxism Today,
τεῦχος τοῦ Ἰουνίου 1974

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ ΑΥΤΟ
ΤΥΠΩΘΗΚΕ
ΤΟ ΜΑΗ ΤΟΥ 1977
ΣΤΟ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟ
ΠΑΛΙΜΨΗΣΤΟΣ
ΖΩΟΔΟΧΟΥ ΠΗΓΗΣ 65
ΓΙΑ ΤΙΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΘΕΜΕΛΙΟ
ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ 63 - ΤΗΛ. 36 08 180

26. Μάρξ. «Κριτική τῆς χεγκελιανῆς Φιλοσοφίας τοῦ Δικαίου», μετάφρ. Bottomore, *Karl Marx, Early Writings*, σελ. 52

Τό Γενάρη-Φλεβάρη τοῦ 1972, δημοσιεύτηκε στήν πολιτική καί θεωρητική ἐπιθεώρηση τοῦ Κομμουνιστικοῦ Κόμματος Μεγάλης Βρετανίας *Marxism Today*, ἓνα ἐκτενές κριτικό ἄρθρο τοῦ Ἀγγλου κομμουνιστῆ φιλόσοφου (γνωστοῦ γιά τίς παρεμβάσεις του στά ἰδεολογικοπολιτικά ζητήματα) Τζών Λιούις, μέ τίτλο : «Ἡ περίπτωση Ἀλτουσέρ». Τό ἄρθρο αὐτό ἀποτελεῖ βασικά κριτική τοῦ βιβλίου τοῦ Λουί Ἀλτουσέρ *Γιά τόν Μάρξ*, πού ἐκδόθηκε στή Γαλλία τό 1965 καί περιλαμβάνει μιά σειρά ἀρθρα πού εἶχαν ἀρχίσει νά δημοσιεύονται ἀπό τό 1960. Μερικούς μήνες ἀργότερα, στό ἴδιο περιοδικό, στή τεύχη Ὀχτώβρη-Νοέμβρη, δημοσιεύτηκε, σέ μετάφραση Γκράχαμ Λόκ, «Ἀπάντηση στόν Τζών Λιούις» τοῦ Λουί Ἀλτουσέρ. Ἀργότερα, ἡ «Ἀπάντηση στόν Τζών Λιούις», μέ ὀρισμένες διορθώσεις καί μερικές προσθήκες, μαζί μέ μιά Παρατήρηση καί μιά Σημείωση, ἀποτέλεσαν τά περιεχόμενα ἑνός μικροῦ βιβλίου, πού κυκλοφόρησε στή Γαλλία τό 1973 ἀπό τίς ἐκδόσεις Maspéro (Louis Althusser *Réponse a John Lewis*). Ὁ Τζών Λιούις ἀπάντησε στήν «Ἀπάντηση» τοῦ Ἀλτουσέρ μ' ἓνα ἄρθρο στό περιοδικό *Marxism Today*, τόν Ἰούνιο τοῦ 1974.

Ἡ ἐλληνική ἐκδοση τῶν ἀρθρων αὐτῶν καλύπτει ἓνα σημαντικό κενό στόν τομέα τῆς θεωρητικο-ἰδεολογικῆς κριτικῆς, καί προσφέρει χρήσιμα στοιχεῖα γιά τά πιά ἀντιπροσωπευτικά ἰδεολογικά ρεύματα στό χώρο τῆς εὐρωπαϊκῆς μαρξιστικῆς σκέψης σήμερα.

